

821(477)

1135

рідна матусю
всім з Німеччини
під Кельмом.
ми довго через усю Німеччину
зараз мене далеко!
моє не плач за мною
не накричав хазяїн
ий я на зло їм спів
та я їм не плакати
мен не відпустять
працювати без
я не пропаду
егше за
не жила
терпіння
одна
пер

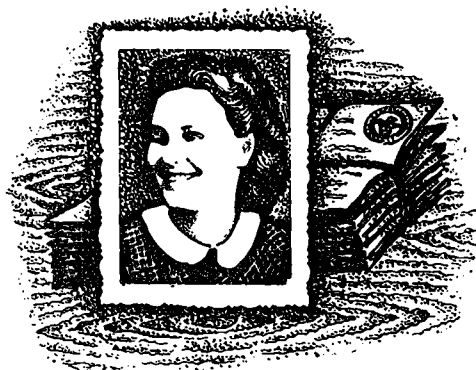
Лариса
Гисьменна

Ліна

Лариса
Письменна

Ліна

Повість,
оповідання

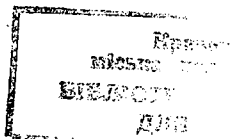
Київ
«Радянський письменник»
1983

Книгу украинской советской писательницы составили повесть и рассказы о наших современниках. Главный герой повести «Лина» — инженер-конструктор Борис Светличный случайно узнает о трагической судьбе своей подруги детства Лины, которая во время войны попала в руки фашистов. Это заставило его серьезно задуматься и над личной жизнью, собственным призванием, которым он пренебрег ради спокойного, по-обывательски сытого существования.

Рецензенты: Б. М. Харчук, М. М. Острик

14759

П $\frac{70303-003}{M223(04)-83}$ 55.83. 4702590200

Ліна

*Присвячую юній киянці
Пауліні Шполянській,
яка ніколи не зможе
прочитати цих рядків*

1.

Що за диявольщина? Півень!.. У центрі Києва, на вулиці Артема, по якій безугавно, в чотири ряди, суне й чадить юрмище залізьяк, перед Борисовими очима зненацька замаяли розкішні вогнисті крила — й на капот його машини, важко гепнувши, приземлився величезний рудий півнище.

З несподіванки Борис крутнув кермом праворуч, автоматично втопив ногою по саме нікуди гальмову педаль, та було вже пізно. Пролунав короткий скрегіт: передок машини врізався в світло-сірий грапчастий стовп, що стояв на самому краю тротуару.

Двигун заглух у ту ж мить. Ремінь безпеки боляче врізався в груди, проте врятував од можливої смерті. Голову здавила неприродна ватяна тиша — тяжка й непрониклива, аж доки крізь неї не пробився крик.

Кричала жінка на тротуарі, автомобіль вибив їй з рук сумку з помідорами. Помідорне місиво залило розпечений асфальт.

Борис поволі ворухнув головою, усвідомлюючи, що живий і, схоже на те, цілий. Жінка все ще голосно зойкала — пропали найперші, такі ще дорогі помідори!

Назбігалися люди, з острахом поглядаючи на бідолаху водія.

Кляте кукурікало! Невже примарилось? Та ні, це не було галюцинацією, бо пам'ять точно зафіксувала руде настовбурчене пір'я, червону корону гребеня, навіть жовтий роззявлений дзьоб.

Хтось уже шарпав дверцята... Борис сидів непорушно, не в змозі відірвати пальці від керма. Натовп цікавих перехожих зростав, а хазяйка потовчеїх помідорів на решті замовкла. З близького перехрестя до місця дорожньої пригоди поспішав, сповнений службового ентузіазму, немолодий рішучий регулювальник: аварія сталася на ділянці мало не на його очах. А над містом, після дощу, квапливо набирала сили полуденна спека.

— Інспектор дорожнього нагляду старшина Колісниченко. Ви водій? Ваші документи. Права, кажу, давай. Ви... вам потрібна допомога?

— Не потрібна,— впевнено сказав Борис і, відчинивши дверцята, випав з машини.

Старшина Колісниченко підхопив його на льоту, звів на рівні ноги й, не випускаючи плечей, добре струсував. Борис ніби прийшов до тями, принаймні стояв не хитаючись. А де ж той півень? І — головне — звідки?

Він так і запитав, сомнамбулічно дивлячись на автоінспектора:

— Звідки взявся тут півень?

Обличчя інспектора дорожнього нагляду спалахнуло, наливаючись праведним гнівом.

— Бачу, ви в нетверезому стані, громадянине. Документи, давай документи!

Стан шоку, видно, ще не минув: Борис загальмовано, ніби в уповільненій кінозйомці, всунув руку до кишені, витяг права, простягнув старшині.

— Світличний Борис Петрович... Так, машина ваша? Так, сходиться. Номер сходиться. Права я забираю, ясно? Скільки випив?

— Не пив я...

— Ану, дихни!

Борис беззвільно виконав наказ,— з автоінспекторами краще не сперечатися. Отже, дихнув раз і вдруге, навіть утретє.

— І тверезий наче,— з розчаруванням констатував старшина,— а мелете дурниці про якогось півня... Стій, не падай! Таки доведеться «швидко» викликати... Здорово стукнуло?

— І зовсім не стукнуло... Тільки чомусь голова ніби десь ізбоку... А... що там з моєю машиною?

Борис спромігся на посмішку, мимохіть демонструючи одвічний комплекс неповноцінності водія-аматора, який трапив у сумнівні обставини. Бо в талоні попереджень Борисових «прав» вже була свіжа дірка — за перевищення швидкості. Ну та з ким не трапляється? Другої ж дірки протягом якогось тижня, та ще в олімпійський рік, його «права» навряд чи переживуть... Добре, хоч сам живий (тьху-тьху-тьху, через ліве плече, водії — народ забобонний). А чи був насправді півень?

Клятого півниська, що вже далеченько чкурнув було тротуаром поміж частоколом чоловічих і жіночих ніг, зловила-таки якась моторна молодичка і врочисто пред'явила інспекторові дорожнього нагляду.

— Ось де він! Вилетів он з того балкона, я сама бачила,— пояснювала вона, показуючи на балкон одного з будинків протилежного боку вулиці.— Перелетів через тролейбус і сів на їхню машину. А потім побіг, я насилу зловила.

Отже — справді був півень, приречений на бульйон чи печеню, котрий спробував врятувати своє єдине для нього, як і для всіх живих істот, життя. І та спроба коштувала Борисової розбитої машини. Добре, хоч тільки машини.

Бувалий старшина Колісниченко відразу зметукував, як то воно все сталося. Звісно, водій став жертвою непередбаченого випадку, побив свої «Жигулі» анізащо. Миттєва ж реакція — цілком нормальна для водія, до того ж нікого не збив.

Моторна молодичка все намагалася пхнути до рук автоінспекторові «речовий доказ» невинності водія — рудого півня. Старшина ж з досадою відмахувався, бо з тротуару деякі зухвальці, регочучи, вже подавали йому корисні гастрономічні поради.

— Громадяни, розходьтесь! Тут вам не кіно! — закричав автоінспектор.— Проходьте, проходьте! А вам, мамашо, чого?

— Це мій півень,— винувано пояснила бабуся у квітчастому халаті. Зі свого балкона вона вгледіла втікача в руках у молодички і хотіла врятувати майбутній обід.— Мій півень, товаришу начальник, я вранці на Лук'янівському базарі купила, можу сусідів у свідки привести.

— Забирайте, мамашо, та більше не випускайте літа-

ти по вулиці. Бачите, якого лиха накоїв чоловікові ваш півнисько.

Бабуся вхопила свою власність, а старшина Колісниченко вже співчутливо, навіть із симпатією поглянув на Бориса.

— Ось що, друже, віддам я тобі права, ти й так постраждав.— Цього разу інспекторове «ти» звучало не грубо, а швидше інтимно, з суто чоловічою солідарністю.— Оперативку будемо викликати?

— Та, мабуть, треба... Маю ж узяти довідку для станції техобслуговування. Без довідки не ремонтуватимуть.

Стан шоку вже минув. Борис обійшов машину спереду, оглянув зім'ятій капот, понівечений бампер... З радіатора на асфальт поволі струмував антифриз, наче хотів змити криваве місиво помідорів. Борис мало не застогнав.

— Хороша була машина,— похитав головою старшина Колісниченко.— І отак покалічив!

— Тільки місяць, як техогляд пройшов. Акумулятора нового поставив,— покаржився, як другові, Борис.— Розумієте?

— Розумію, браток...— Нараз Колісниченко спохопився, що він на посту, звів брови й закричав:

— Проїжджайте, громадянине! Тут зупинку заборонено, ви що, знака не бачите?

Ці слова старшина адресував водієві чорної блискучої «Волги», котрий вправно припаркував свій автомобіль біля побитого «Жигуля» й, не звертаючи уваги на цей грізний окрик, підійшов до Бориса. Явно начальницького складу, зі смаком зодягнений, він поблажливим жестом долоні вмити зупинив інспекторів протест.

— Здорово ж ти, Борисе, поцілувався зі стовпом,— плеснув чоловік начальницького складу Бориса по плечу.— Як це ти примудрився?

— Півень,— мляво буркнув у відповідь Борис. Він одразу впізнав власника чорної «Волги»— Петра Колодія, колишнього товариша ще з студентської лави...

Цій людині завжди і в усьому щастило. Щастило до непристойності. Вони разом кінчали інститут, потім на багато років втратили з поля зору один одного — точніше, не цікавилися, хто де, і на те були свої причини. Аж ось кілька років тому Колодій випірнув тут, у Києві, великим начальником. Хвалити бога, не в тій організації, де маленьким начальничком працював Борис. Їхні стосунки аж ніяк не потребували відновлення колишньої дружби, хоча і дружби тієї ніколи не було. Колодія Борис не

любив, більше того — ненавидів, Колодій завжди душив його своїм апломбом. Він народився на світ, щоб бути начальником. Важко уявити, щоб малий Петько був заводякою юрми хлопчаків-забіяк, зате можна було легко уявити, що навіть з пелюшок він гугукав з апломбом. До того ж Борис вважав, що Петро Колодій зіпсував йому життя, чорти б його вхопили...

Але в цю хвилину він з'явився вчасно.

— Оперативки не треба,— скомандував старшині Колодій.— На техстанції лагодитимуть півроку, та ще півроку черга на кузовні роботи, знаємо їхні порядки. Я краще, Борисе, дам тобі рихтувальника. Справжнього чародія! Робить комплексно — одне слово, чаклун. Минулого року я сам побився, а поглянь на мою машину: його робота. То як?

— Та... не знаю,— завагався Борис. Йому не хотілося вдаватися до милостивих послуг Колодія, але на техстанціях і справді ремонтують надто повільно.— Нехай буде твій чародій.

— Тоді відбуксируємо твою каліку до нього, він живе близько, ось там, за рогом,— на Студентській. Ти погано вибрав місце, де розбити машину. Вважай — пощастило.

Що ж, на Студентську то й на Студентську, до своїх Березняків тягнути далеко. Борис відчинив багажник, дістав буксирний трос.

Старшина Колісниченко, зрозумівши, що жертва рудого півня матиме надійну допомогу, великодушно повернув Борисові документи, козирнув і поспішив на свій пост. Там його пильне око вже запримітило, що скоївся явний непорядок. За хвилину почувся владний сюрчок — і черговий невдаха-порушник за сигналом смугастого жезла слухняно зупинився, чекаючи покарання чи милості. Натовп цікавих пішоходів біля побитої машини розтанув.

Борис з Колодієм спробували відірвати машину від стовпа. Марна справа...

— Гей, допоможіть! — гукнув Колодій до якихось хлопців. Ті й не подумали опинатися (Колодієві опинатися взагалі неможливо), а швиденько розлучили «Жигуля» з ліхтарним стовпом, відкотили на проїзну частину й допомогли зачепити троса за колишній бампер. «Перевір кермо», — наказав Колодій. Борис покрутив кермом: «Наче діє». Діяли й гальма. Борис сів за кермо своєї спотвореної машини, а Колодій обережно повів «Вол-

гу» вперед і праворуч — на Студентську. Борис, пригальмовуючи, внатяжку вів за ним мовчазного свого «Жигуля», що жалісно зрошував вулицю останніми краплинами антифризу.

Незабаром заїхали у двір, де жив чародій-рихтувальник. Борис вийшов, озирнувся. І тут його владно огорнуло дивне почуття — ніби він потрапив у своє, па жаль, далеке вже дитинство...

— Це не простий рихтувальник, — значуще, хоч і притишеним голосом вирік Колодій. — Комплексний маг: він і слюсар, і моторист, і маляр найвищої кваліфікації. До речі, з вищою освітою. Диплом має.

— Рихтувальника чи мага?

— Інженера. Політехнічний закінчив. А голову йому сам господь бог монтував особисто. На біса гріти чуба за кульманом, сушити мозкові звивини за сіреньку інженерську зарплату? Ось ти — скільки зараз одержуєш? Отож-бо й воно! Офіційно він працює підмінним вахтером у кооперативному гаражі за вісімдесят ре па місяць. Добу чергуєш, три гуляєш, трудова книжка в ажурі.

— Все ж з дипломом інженера.

— Наївняк ти. Точнісінько той, що був завжди, впізнаю. Ти завжди тут, він не виявляє особливого захоплення, коли до нього на квартиру приводять незнайомих. Клієнтуру має поважну. Якщо вдома — приведу сюди, якщо ні — залишиш машину тут, підскочимо разом увечері. Тільки ж сам повинен розуміти — чародій цей не для всіх. Але тебе рекомендуватиму я.

Ах, яким крещендо прозвучала остання Петрова фраза! В ній був увесь Колодій, таким його знав Борис: ніколи не знайомив, а тільки рекомендував.

Борис лишився у дворі сам. І — вдруге — огорнуло незбориме відчуття далекого, здається поза прірвою тисячоліть, дитинства. Оцей старий двоповерховий будинок фасадом на вулицю... він знає його, не може не знати! І другий, у глибині двору, — триповерховий, і цей знайомий... хоча йому чогось не вистачає. Ага, тут же була веранда, дерев'яна облуплена веранда. А он там — флігель, який під час війни згорів... Боже правий, котрого нема! У цьому ж дворі минуло дитинство, його, Борисове дитинство. І вулицю тоді називали не Студентською, а Дикою... Оцих бляшаних гаражів-ящиків тут також не було, які там до війни гаражі... Он куди він так несподівано потрапив!

Боляче й солодко стисло серце, десь із заповітної глибини чистим і срібним дзвоном озвалося давно забуте: «Лі-на...»

Як же він міг не впізнати рідної вулиці? Нехай проминуло стільки років, нехай місто змінилося... Що ж, вчепившись руками в кермо машини, котре, на диво, слухалося, не до роззираєння було. А от подвір'я не міг не впізнати...

2.

— Знайомтеся,— почув за спиною керівний голос Колодія.— Цього клієнта рекомендую вам я, отже, будьте цілком спокійні. Домовляйтеся тут самі, а я поїхав.— Він явно чекав бурхливого вияву вдячності.

— Спасибі, Петре. Здорово виручив,— віддав йому належне Борис і спитав для годиться: — Ти хоч скажи, як живеш?

— Нормально, іншим разом поговоримо. Віроньці привіт.

Колодій розвернувся в тісному подвір'ї і виїхав на Студентську — колишню Дику, а Борис лишився з дипломованим «чаклуном», очікуючи діагнозу для своїх «Жигулів».

«Чародій» мав вигляд цілком репрезентативний: чисто виголений, у помірно засмальцьованих джинсах фірми «Рейнгер», замшевій куртці — імпортному галантерейному шедеврї. Інтелігентна сивизна йому пасувала. Руки — темні, міцні, з сильними гнучкими пальцями. Скалічену машину він обдивлявся мовчки, зажурено вистукуючи пінтем вказівного пальця по побитих деталях, і був у тому вистукуванні ледь уловимий ритм, чи то відгомін забутої мелодії, а чи прозаїчне клацання касового апарата: карбованець, другий, десятий, сотий...

У мовчанці спливали недовгі хвилини. Аж ось «Чародій» добре поставленим баритоном виголосив свій вирок:

— Приємно побито, капітально. Дуже добре.

— Що ж тут доброго?— щиро здивувався потерпілий.

— Добре, як на мене. Що більше побито, то більший гонорар. Даруйте, але до чого нам фальшиві сантименти? Не обов'язково бути психологом, щоб з абсолютною певністю визначити: потрібних запчастин ви не мали й ніколи не матимете. Офіційно не маю таких і я. Ви мене, бачу, розумієте?

— Та розумію...— («Спробуй тут не зрозуміти»).— Скільки?

— Ви ділова людина. Це вже якість. Приємно мати справу з діловими людьми. Отож — вашому «Жигулю» близько шести років, і, зважаючи на вашу інженерну підготовку, дещо в своїй машині ви вже тямите. Принаймні зможете вловити принципову відмінність між стартером і термостатом. Це я, пробачте, щодо наступного підрахунку, аби забезпечити цілковите термінологічне взаєморозуміння.

Можливо, він, собака, скінчив не лише політехнічний, а й університет, подумки лайнувся Борис. Філфаківці так розмовляють.

— Слухатиму вас з величезною увагою, маестро.

— Маємо замінити праве крило, панель передка, поперечну балку, капот, бампер, радіатор, ну й ще дещо. Триста п'ятдесят.— «Чародій» промовисто загнув один палець.— Звичайно, певний коефіцієнт на банальність дефіциту я мушу вводити автоматично.

— Триста п'ятдесят,— Борис і собі загнув пальця.— Далі?

— Далі демонтувати двигун і обладнання, витягнути домкратами лонжерони, зібрати передок на прихватках, вивірити діагоналі, прихватити крило, усе це добре зварити, залудити з'єднання, змонтувати двигун, поставити радіатор... Про дрібниці не будемо. Чотириста.

Борис із сумом дивився, як «Чародій» загнув другого пальця.

— Колодій мене попереджав, що ви — чародій у своїй справі, але забув додати, який ви красномовний. Ці чотириста теж із певним коефіцієнтом?

— Тут коефіцієнт інший — на якість роботи. Навіть державні виробі зі Знаком якості коштують на відчутний процент дорожче за пересічну продукцію. Я гарантую якість, ви гарантуєте гонорар.

— Логічно,— загнув другий палець і Борис.— Усе?

— Все?...— «Чародія» пересмикнуло, ніби він почув якусь непристойність.— А зашпаклювати, вишкурити, відколірувати фарбу... Лише тоді своїм ходом їхати до температурної камери.

— Поїхали,— погодився Борис. Як клієнт, він був уже готовий.

— Приїхали.— «Чародієв» баритон зазвучав ще нахненніше, і Борисові забракло сили, щоб зупинити це словесне виверження. Та, мабуть, зупинити зараз

рихтувальника-інтелектуала було неможливо, як неможливо зупинити солов'я вмовлянням, що вже пізній час і спати пора.

— Знімаємо бензобак і акумулятор, а на власний ніс — респіратор: фарбуємо! Оце то роботонька — компресор гуде, як навіжений, розпилювач порскає ядучим розчинником у мої спрацьовані бронхи, проте ваша машина поступово молодіє і набирає первісного товарного вигляду. Вмикаємо опалення температурної камери: дві години — сто десять градусів, — і маєте лялю. Двісті.

Борис покійно загнув і третього пальця. Здається, Колодій і цього разу зробив свою чорну справу... Але тут «Чародій», нарешті, змілувався.

— Четвертого пальця можете не загинати. Це — фінал.

— Скажіть, — майже прошепотів знеможений Борис. — Ви кожному клієнтові забезпечуєте термінологічне взаєморозуміння?

— Ну що ви! Тільки інженерам, і то досвідченим. Саме так рекомендував мені вас Петро Петрович.

— Дев'яtsel п'ятдесят карбованців... Чи не занадто? «Чародій» незворушно витяг пачку сигарет («Філіп Морріс», — підсвідомо відзначив Борис), пригостив клієнта і елегантно клацнув газовою запальничкою. Марки запальнички Борис не розгледів, проте розумів, що її власник не дозволить собі впасти нижче «Ронсона».

— У вас виникли сумніви щодо адекватності підрахунків? — З чистого «Чародієвого» обличчя зараз можна було воду пити. Неозброєним оком було видно, що особисто у нього не виникало жодних сумнівів.

— Згоден на вісімсот, — наче здаля почув свій задущений голос Борис. Ніколи в житті на жодному базарі йому не щастило виторгувати бодай гривеника.

— Гаємо час, — суворо відрізав «Чародій», промовисто глянувши на годинника швейцарської фірми «Лонжін». Борис якось бачив такий у комісійному, і коштував той годинничок чи не більше тієї суми, що зараз лупить з нього дипломований маг-рихтувальник з таким могутнім арсеналом засобів приголомшення клієнта.

— Що ж, нехай. Але мені треба швидше, збираюся у відпустку.

— Мінімальний термін такого ремонту — два тижні, і то як для протеже самого Петра Петровича. Якщо домовились, то зараз і відбуксируємо в сарайчик. Це в районі Святошина.

Борис упокорено кивнув головою — а що мав робити?

«Чародій» спритно відімкнув одну з консервних банок-гаражів, що повиростали тут, мов гриби після дощу, за час, поки текло Борисове життя поза двором його дитинства. З гаража вискотився старенький і якийсь шолудивий «Москвич». Це здивувало Бориса: у «Чародія» мала бути тільки «Волга»! Про це він з наївністю й запитав, коли чіпляли до «Москвича» буксирочний трос.

— «Волга» у тещі, — недбало блиснув золотими коронами «Чародій». — Старенька полюбляє їздити в ліс по суніці.

І він упевнено поволік скалічену Борисову машину в район Святошина до свого сарайчика.

Поїздка була нелегка. Спітнілий Борис виліз із машини, гадаючи, що стер нанівець гальмівні колодки, тягнучися на буксирі. Та «Чародій» заспокоїв, що все буде о'кей. На чималому подвір'ї — теща мала власний добрячий будиночок і капітальний гараж, де мешкала її «Волга», — сірів великий, зовні ветхий сарай. Навколо прозаїчно росли порічки. Борис скубнув кілька ягідок — кисленькі.

«Чародій» чаклував з ключем біля свого сарайчика. Тоненько заспівав невидимий електромотор — і двері, точніше — широкі подвійні стулки воріт розійшлися. «Прощу!» — блиснула золота посмішка.

Борис увійшов. Стулки дверей-воріт автоматично зачинилися за його спиною. Огорнула печерна, аж моторошна темрява. Сезам, відчинися!

— Не дуже світло тут у вас. Електрика, гадаю, є?

— Електрика — рушійна сила століття. Без неї сумно і телевізор не світиться, — і невидимий «Чародій» заклацав вимикачами. У яскравому світлі люмінесцентних ламп перед Борисовими очима виникло диво: невеликий, сучасно обладнаний ремонтно-механічний цех. Ідеально впорядковане устаткування, голуба мрія технічного інтелектуала! Опелешений Борис спробував було оцінити масштаби приватної ініціативи, та де там! Її могла б оцінити хіба що кваліфікована комісія.

Бо ліворуч на бетонних фундаментах акуратно вмонтовані токарний і вертикально-фрезерний верстати, далі сяяв свердильний агрегат, благородно темніла газозварювальна установка. Праворуч красувався гідравлічний прес, досить просторий шліфувальний стенд... Та Борис навіть не зумів би назвати всього, що містили в собі стіни «сарайчика», облицьовані білими кахлями. Мимоволі звів очі й замилювався бундючно-червоною крап-балкою

з електроталлю... Вражено закліпавши очима, він мало не втримався від заклинання: цур мене, розсипся!..— але Алладінова печера існувала, демонструючи скарби святошинського каліфа.

— Е... даруйте, але ж не все це продається в магазині... Я помиляюсь? — по-дурному бовкнув Борис. І відразу злякався, що «Чародій» зневажливо покаже йому рукою на двері. Але той тільки посміхнувся.

— Звичайно, не все. Але *на все* маю відповідні документи. Агрегати списані і законно придбані у свій час за ціною металобрухту. На різних підприємствах, в колгоспних майстернях тощо. Вони таки й були брухтом... майже, а нове життя їм надали ось ці руки і ніщо інше.

«Чародій» промовисто показав долоні. Вони були мозолісті, посічені густо шрамиками, темні від металевого пилу, але — чисті. Чистими були й нігті, немарно ж «Чародій» мав вищу освіту й інтелектуальний ухил мислення.

Борис перевів погляд з тих аристократично-робітничих рук на зразкове обладнання майстерні, стратегічно замаскованої від фінорганів під розвалюху-хлівець. Приватна ініціатива приголомшила своїм розмахом. До того ж він почав відчувати себе немов співучасником незаперечного злочину — розкрадання державної власності чи потуральником іншого криміналу.

Але ж у дворі, поміж кучерявих порічок, стояла побита машина, його машина, і врепті... вресті... що йому до того... Хай інші, кому належить... Отак. А він має заплатити гроші й одержати добре відремонтовану машину. Претензії виставить, якщо ремонт буде неякісний. Ото й усе. Ото й усе, чорти б його ухопили!

Клятий Колодій! Звів з оцим жуком, утаємничив, проєкцією обдарував, мов старця дрібняками...

А, хай йому грець! Не бачив, не знаю, не відаю. І взагалі — яке моє собаче діло?

3.

Вже зовсім звечоріло, поки Борис дістався до своєї дачі. Від електрички — мусив-бо їхати електричкою — ішов пішки, не схотів їхатися в автобус, напакований людом по саму зав'язку. Взавтра — субота, а що важить дводенний спочинок для стомленого за робочу п'ятиденку городянина, та ще влітку, коли так манить до себе ліс чи річка. Хотів побути на самоті, перш ніж пристати до традиційного іропінного гурту рафінованих, інтелегентних базік: сьо-

годні Віра про гостей аж двічі вранці нагадувала. Він не забув, навпаки: уявивши немиучі тортури перевтілення у гостинного хазяїна з правом і обов'язком виголошення розумних тостів, Борис аж скреготнув зубами. Псевдохазяїн...

Великосвітськими раутами або збіговиськом обраних — так Борис глумливо (правда, подумки) називав Віриних гостей, людей неодмінно з іменами та вченими ступенями або принаймні потрібних і престижних. Вона й сама була кандидатом медичних наук, доцентом, а головне — популярним хірургом. Борис ніколи не цікавився, скільки заробляє дружина, вважав за краще для себе не думати над тим, яким чином у Віри завжди так багато грошей. Зарплата в неї, звісно, значно більша за його зарплату, і все ж...

Його наздогнала якась машина, прививно кліпнула фарами й пригальмувала — то дачний сусід пропонував підвезти, але Борис заперечливо махнув рукою: мовляв, пройдуся на своїх двох. Подихаю.

Вже пригасла розжарена смуга заходу, хмари некваливо скидали позолочені шати. В прохолоді повітря розливалися густі пахощі матіюли, дачне селище з насолодою поринало в ніч. Світилися прямокутними очима вікна — чи то з нашвидкуруч зліплених дерев'яних будиноків, а чи з поважних, капітально мурованих котеджів. Ігноруючи тишу, перегукувалися зухвалі транзистори: то гуляли закохані парочки.

Борис ще притишив ходу. Нечасто ж доводиться добиратися сюди без машини, а головне — без Віри... Думки його зараз поділялися на дві несумісні категорії, що існували відокремлено, нарізно, немов такі далекі галактики у безмежжі зоряної ночі. У першій галактиці золотими бджолами роїлися несподівані Борисові дитячі спогади, і це було трохи боляче й невимовно прекрасно. Другою частиною розірваного свого ества Борис цілком реалістично зважував наслідки сьгоднішньої транспортної пригоди. Прикидав, де за два тижні дістати майже тисячу карбованців на гонорар для «Чародія». Хоча він знав — де, знав із самого початку, щоразу відганяючи навіть із думок принизливе оте знання, ніби нахабну муху. А муха дзижчала.

Їхня веранда ще світилася. Негучно щось мурмотів переносний телевізор. Дружина зустріла його роздратованою гримаскою на випещенім обличчі. Спорожнілий стіл із залишками десерту й невідкоркована пляшка коньяку

переконливо засвідчували, що гості, хвалити долі, безповоротно розійшлися.

— Ти не міг приїхати пізніше? Зіпсував такий вечір!

«Ще й не так зіпсую!» Борис мстиво відкоркував пляшку й линув собі мало не повну склянку коньяку. І мовчки випив.

Віра вражено звела вміло підведені брови: чоловік її вкрай рідко дозволяв собі подібні демарші.

— Щось сталося? Я двічі бігала до автомата, дзвонила на роботу, додому... Сказали, що ти поїхав кудись ще після обідньої перерви і маєш повернутися до кінця робочого дня... А де машина? На вулиці покинув, чи як?

— Чи як,— похмуро буркнув Борис.— Машина у чужого дяді. Добре, хоч твій Колодіїв нагодився, відтягнув до рихтувальника.

Віра злякано зойкнула, але, не помітивши на чоловікові жодних слідів каліцтва, вирішила розгніватись.

— Невже знову вскочив у аварію? Тільки відремонтували, купу грошей вгатили, а ти... покинь жувати! Нічого як слід зробити не здатний, навіть...

— Що — навіть? Я голодний, ясно? І живий, ось можеш помацати. Інша жінка раділа б, що цілий, руки-ноги на місці. Але ж то — інша.

Він зняв піджак, кинув його на спинку плетеного арабського крісла й важко плюхнувся у те крісло сам. Тільки зараз відчув, яку втому й незбутий переляк приніс із собою. І щось таке ще — неприємво лишке... Еге, отой інтелектуал-рихтувальник.

Віра скаменувалася і вмить змінила тактику. Підійшла до чоловіка, пестливо скуйовдила Борисову смолисто-чорну, червиту памороззю чуприну. Найжачений Борис мовчки хрумав огірок.

— Ну-у, Бобе! Бобику, не супся. Розкажи, що скоїлося.

— Що скоїлося, те скоїлося, від моєї розповіді нічого не зміниться. Добряче в'їхав у стовп. Права в кишені. За ремонт треба платити дев'ятсот п'ятдесят... І я тобі не Бобик, скільки просив не називати мене цим собачим ім'ям.

Він роздратовано відкинув руку дружини й неприязно зиркнув на її розкішну, вгодовану постать. Як на свої п'ятдесят один (Віра казала всім, що сорок три,— і вірили) вона прекрасно збереглася, ефектна дама, нічого не скажеш. Йому самому вже п'ятдесят стукнуло, давно пора б притерпітися. А воно що далі, то гірше. Чи, може, не гірше — нудотніше?

— Бобику... даруй, Боренько, ти хоч повечеряй полюдські. Я зараз принесу. Є печеня, холодець — хочеш? І покинь ти мордуватися через оту аварію. Звісно, прикро, але що вдієш? Гроші я дам, не турбуйся.

Ах, навіщо вона так, пересмикнуло Бориса. Нахабна зелена муха знову задзижчала: «Не забувай про свою залежність од жінки». Несила було її одігнати. Звісно, не з його зарплати уривати цю тисячу — гроші дасть Віра, але навіщо на цьому наголошувати?

А в уяві знову постало те подвір'я на вулиці його дитинства — Дикій... І раптом Борис відчув нагальну потребу повернутися туди, потребу очищення, потребу щирої молитви.

Він так і зробить. Нехай лише кінчиться ця каламутна ніч (в голові шуміло від випитого натщесерце коньяку), нехай швидше скінчиться! А може, як проспиться, потреба зникне? Невже?

Однак не зникла.

Невисоке сонце вже засвітило новий день, кели Борис підхопився і крадькома, аби не збудити дружину, вискочив зі спальні. Нашвидкуруч поголився, прийняв холодний, аж заломило кості, душ і пішов, ні — побіг до електрички. Вагони були майже порожні: суботнього ранку до міста їхали хіба що у невідкладних справах. У нього така справа була.

З приміського вокзалу пірнув у метро, на Хрещатику перебіг до тролейбуса. Тролейбус котив повільно, надто повільно, а йому треба було якнайшвидше. Він запізнився, він уже непоправно запізнився! Куди й чому? Хто чекає на нього там, на вулиці Студентській, де він не показувався вже тридцять вісім років, і лише вчора, лише вчора, так несподівано, випадково...

Ніхто не призначав йому цього побачення. Ніхто? А малий Бориско Світличний? А Ліна?!

Лі-на, — щемливо, з болем забриніло в душі, ніби натягнута струна. І обірвалося. А він уже стояв перед під'їздом до *свого* подвір'я.

Дивна широка світлова смуга півколом окреслювала вхід до подвір'я. Тут, на вулиці, було літо, там — зима. І щербата бруківка.

Учора не було цієї смуги, бо вчора він утратив сюди випадково, а не *повертався*.

«Переступи!» — зажадав Бориско Світличний. Борис іще вагався. Він уже знав — що́ там, за смугою.

«Переступай же, Бориску!» — сказала Ліна. І тоді він

рішуче ступив у дивне світлове півколо. І наче нічого не сталося.

Але щось змінилося довкола. Щось змінилося! Замість звичного гудіння автомашин, що долинали сюди з вулиці Артема, запанувала неприродна тиша. Її прорізав різкий дзвінок трамвая. Борис озирнувся. Трамвай — високий, вузенький, з дерев'яними стінками й розчиненими створками дверей над залізничними сходишками — поволі, скрегогучучи по рейках, проповз перехрестя і зник за ро-гом. Він знав, що передня площадка тільки для німців, та й взагалі в трамвай краще не потикатися. Борис ступив ще крок. На стіні будинку, що виходив фасадом на вулицю, наліплено кілька папірців. Один із них:

ОГОЛОШЕННЯ

В Києві зловмисно пошкоджено засоби зв'язку (телефон, телеграф, кабель). Через те що шкідників не можна було терпіти, В МІСТІ БУЛО РОЗСТРІЛЯНО 400 МУЖЧИН, що має бути пересторогою для населення.

Вимагаю ще раз про всякі підозрілі випадки негайно повідомляти німецькі війська або німецьку поліцію для того, щоб злочинці по заслугі були покарані.

Ебергард

Генерал-майор та Комендант міста

Київ, 29. XI 1941.

Бориса трусило. Ні, він не забув те оголошення, як і багато інших... Надто багато інших — за півроку життя в окупованому Києві. На його літній костюм сипонула мжичка навпіл із снігом, а він уже не міг, та й не хотів переступити назад — у сьогоднішній день.

Позаду почувлися кроки — все ближче й виразніше. Борис рвучко озирнувся. До нього йшло двоє. Обоє в чорних шинелях, з пов'язками на руках, за плечима — гвинтівки. Поліцаї, згадав Борис. Він інстинктивно шарпнувся вбік, до краю тротуару, де мала пролягати магічна смуга, але не встиг її переступити, бо один з поліцаїв — довготелесий і рудий, спритно ухопив його за лікоть.

— А чекай, чекай, погомонімо, — зловісно сказав рудий, боляче тримаючи залізними пальцями Борисову руку.

Другий, кремезний молодик, зірвав з плеча гвинтівку. Його брезкле обличчя видалося Борисові знайомим.

— Чи не на пляж пан, бува, вбрався? Ги-ги, панові, мать, спекотно — ач, упрів. Хто такий?

Рудий запитливо глянув на другого поліцая, того, кременого, що наставив гвинтівку: знаєш? Той знизав плечима — мовляв, не бачив такого, певне, нетутешній. Борис таки пригадав цю червонощоку піку. Сердюк, із сусіднього двору. Зник на самому початку війни, а оце повернувся до Києва разом із німцями.

— Пан гейби зацікавив? — скрутив Бориса за руку рудий. — Розмовляти з нами не бажають! А чи має пан аусвайса? Тебе питають, бидло! Ану полоскочи його.

Червонопикий штовхнув стволом гвинтівки під ребра. Бориса скоцюрило. Відчуженим, стороннім розумом він уявляв усю нереальність ситуації, але ж вічко гвинтівки погрозово дивилося йому в зіниці. І не колись, а саме зараз він мусив вирішувати. Бо ось він — Борис, радянська людина, а он вороги. Невже він переступив магічну лінію, що розмежувала час, тільки для того, щоб виказати страх і покору перед ворогом?

Він випростався. Сказав глухо, але твердо:

— Людина я.

— Яка? — вищирився рудий.

— Радянська.

Поліцая аж перекосило від люті.

— Еге, то ця пташина з комісарського садочка! Руки!..

За голову!

— Як ворухнешся — стрелю, — попередив Сердюк. (Він ще раз боляче тицьнув гвинтівкою, цього разу — в живіт. Забило подих. Рудий швидко пробіг долонями знизу догори по Борисовому тілу. Не намацавши зброї, висмикнув із внутрішньої кишені піджака його гаман. Там були документи водія та дрібні гроші. Передивився. Борис виразно бачив, як відвалилася з подиву щелепа рудого. Борис перевів погляд на червонопикого.

— А я тебе впізнаю, паскудо, — тихо мовив, з огидою і зненавистю дивлячись на червоні брезклі щоки. — Ти Сердюк, дезертир. Ти вже скоро сконаш. Можу навіть точно вказати, де це станеться. Через місяць тебе знайдуть на Глибочицькій, у стічній канаві.

— Ах ти, совіцька свиня! — заревів червонопикий. Клацнув затвор.

— Не стрель! — швидко попередив Сердюка рудий напарник, що й досі роздивлявся Борисові документи. — Здамо живого. Це не проста штучка...

Рудий стояв упівоберта до Бориса і все крутив його документи. Борис напружився. Усю свою силу й зненависть вклав у цей блискавичний удар — просто межі

очі запроданцеві. Хряснули розбиті пучки, глухо гепнуло додолу важке тіло.

І — пролунали постріли: один і другий. У серце, зрозумів Борис.

...Він стояв сам-один на тротуарі, перед своім подвір'ям на Студентській вулиці. З-за рогу, з вулиці Артема, долинав шум транспорту. Он навіть майнув святково прикрашений автобус із кумедними мальованими ведмедиками на боках — олімпійською символікою. Місто готувалося зустріти Олімпіаду.

Гамак з документами був на своєму місці, в кишені. Неймовірна пригода, яку щойно пережив Борис, звісно, відбулася лише в його хворобливо загостреній уяві. Він поглянув на асфальт тротуару, на проїзд із вулиці до свого двору, перед котрим його щойно було розстріляно. Жодного натяку на стоптану важкими чобітьми, мокру від грудневої, напівснігової мжички бруківку. І магічного світлового кола також не було й не могло бути.

Але чому так терпнуть і судомлять, ніби побиті у кров, пальці його правої руки? Й оті двоє — рудий і Сердюк, поліцаї... Чому саме ці? Ага, він пригадав — чому.

...Вони з Ліною стояли на розі своєї вулиці Дикої й вулиці Артема чи Львівської, як її стали називати. Рання осінь, зараз би їм саме сидіти за партами по своїх класах, але навчання в школі припинили. А напередодні і Бориско, і Ліна та, певне, всі кияни прочитали якесь дивне оголошення, воно було розклеєне скрізь, де тільки можна приліпити.

«В понеділок, 29 вересня, всім жидам Києва та його околиць, незалежно від віку і статі, наказується з'явитись о сьомій ранку на Дорогожицьку вулицю з документами, цінними речами і теплим одягом.

Хто не з'явиться, буде розстріляний на місці затримання. Хто стане переховувати жидів, також буде розстріляний».

Отож вони стояли й дивилися, як по вулиці Артема густим плином текла людська ріка. З валізами, клумаками, дитячими колясками, — в колясках або немовлята, або пожитки. Молоді, старі, малі. Їх зараз ніхто не гнав, навіть не супроводжував, вони йшли самі. І саме це — ніби добровільне просування до якоїсь певної, можливо, навіть бажаної мети, не давало зринуть тривозі. Хоч тривога причаїлася, ладна в будь-яку хвилину випірнути, розростися, потьмарити цей м'який осінній ранок. Вони ще не знали, та й ніхто не знав, що там — на розі Мель-

никова й Дігтярівської — цих людей уже чекають, що їх обберуть і повбивають, а отих немовлят — то й живими повкидають до яру. І що ворухитиметься земля, бо нею присипано живих. І стогнатиме вона стогоном приречених на страшну смерть. І дні, місяці, роки гинутимуть там радянські військовополонені, в'язні концтаборів, підпільники, партизани, заложники, що взимку босоніж поженуть туди матросів Дніпровської військової флотилії...

Зараз цього ще не знали.

Чорнява кучерява смаглявочка, Лінина ровесниця, квапливо вибігла з юрми. В руках, як і всі, тримала клумака.

— Куди ви всі йдете? — запитала Ліна, схопивши подругу за плечі. — Вам хоч сказали? Чи ти знаєш, Бертонько?

— Поки ще ні, але нас кудись переселяють з Києва. Всіх євреїв.

— А ти не йди! — Ліна міцніше обняла Берту. — Правда ж, Борисику, вона може лишитися в нас?

— Авжеж, — кивнув Бориско. — І в нас жити можна, моя мама добра.

— Та я б залишилася, але... хіба ви не читали про розстріл?

— Ми тебе захираємо, — наполягала Ліна. — Ось ходимо тихенько.

— Ні, я не можу залишити своїх, вони будуть турбуватися. Та й бабуся зовсім хвора, хто за нею так, як я, доглядатиме? Ну, до побачення!

Берта поцілувала Ліну, кивнула головою Борискові й кинулася наздоганяти свою сім'ю.

— А це жиденя чому тут зачепилося? — почули вони гугнявий голос. Примруживши безбарвні очі, на Бориска дивився довготелесий рудий поліцай. Поряд з ним зупинився і другий, і той другий був їхнім сусідом Льонькою Сердюком.

Рудий вже простяг свою вузлувату клешню до Бориска, але Ліна закричала й метнулася до Сердюка.

— Та це ж Бориско Світличний з нашого двору! Ви ж, Льонько, його знаєте...

— Я тобі, задрипанко, не Льонька, а пан поліцай, — гарикнув Сердюк. — Ач, розсобачилися за совітів!

— Він гейби не Бориско, а Борух, — хмикнув рудий поліцай. — Та й чорний надто. Ти що, його знаєш?

— Та... з сусіднього двору. Холера з ним. Ану згинь з очей!

І Сердюк, розмахнувшись, виважив Борискові такого запотилчника, що в того кров ринула з носа.

Це вперше в житті його били. На щастя, й востаннє. А втім, ні, не востаннє. Те було згодом. А зараз...

...Він увійшов удруге. Цього разу на Дикій панував такий само щедрий на сонце день, як і поза магічним півколом. Але тепер він був одинадцятирічний хлопчисько — Бориско Світличний, котрого знали всі мешканці рідного двору, як і він їх усіх, — в обличчя і на ймення.

Із дерев'яного флігеля розтікався принадний дух смаженої риби. То дядько Анатоль, крутисвіт і п'яниця, біль і щире горе тітки Ганни, приніс, видно, з Дніпра пристойний вилов. А що такі пахощі вже розпливалися і з інших вікон по рідному подвір'ї, то з цього можна було впевнено вивести, що дядька Анатолія цієї ночі не полишало рибальське щастя. Тітка ж Ганна, як завжди, розпродала сусідкам зайвину, що, вистрелюючи дрібною лускою, борсалася в лозовому сапеті. І мала з того пристойні гроші, які надійно приховала, аби дядько Анатоль їх відразу не пропив.

Зараз вона розвішувала на шворці випрану білизну. Але з її дверей погрозово плив уже чад пересмаженої риби — тітка Ганна мала мороку припізнитися до сковороди. На біду, шворка урвалася, й тітка Ганна не знала — ловити кінець мотуза, що випорскнув із рук, чи, кинувши все на землю, бігти мерщій до себе на кухню рятувати рибу. Борис нагодився, наче той янгол-хранитель, і тітка Ганна заводала до нього радо й басовито, на всю Лук'янівку:

— Боренько, ріднесенький! Тримай-но хутчіш вірьовку, бо ж біда!.. Та не мнися там, бога ради, ходи-но до мене!

Бориско перехопив з її рук шворку з білизною, а тітка прожогом рвонула до флігеля. За якусь хвилину вона знову виникла на подвір'ї, і її вигляд достеменно казав, що цю сковороду з окунями вже ніхто не спроможний порятувати. Отже, чорному дворовому котові Муслику (справжнє котове ім'я, соромно вимовити, було Муссоліні, хоча чесний кіт у тому анітрохи не завинив) сьогодні випаде розкішна пожива.

— Чорти б ухопили ту мотузку, — скрушно мовила тітка Ганна. — Ти тримай, малий, тримай, я зараз ізв'яжу. — Вона спіймала хвіст розірваної шворки й хутко вив'язала новий вузол: Бідолашна шворка, здається, складалася з самих вузликів.

— Здрастуйте, тьотю Аню,— сказав Борис.

— А здрастуй, здрастуй. Ми хіба не здоровкалися вранці? Хороший ти хлопчина, чемний. Куди ото чкурнув удосвіта? Мати вже двічі виходила — гукала, аби їсти йшов.

— Малював. Схід сонця... І Дніпро, і пароплави...

— Покажеш?

Справді, під пахвою у Бориска була папка з аркушами цупкого паперу і з пласкою коробкою акварельних фарб — батьків дарунок. Він малював змалку, відколи себе пам'ятав. Казали, малює гарно. Природний хист, ніде ж не вчився малювати.

Він показав сьогоднішній малюнок. Були на ньому ранкові пароплави, зелене тло лівого берега відтінювало розквітлу зорю, і вірилося, що цей ранок над Дніпром триватиме довіку. Мирний і врочистий.

З флігеля вийшла Борисова мама. Мама... Він майже скрикнув:

— Мамо!..

Вона усміхнулася синові. Пестливо приборкала непокірну чорну чуприну, взяла в руки Борисків малюнок. І щасливо засміялась:

— Як гарно, синку!

— Мамо,— сказав Борис пошепки,— мамо, як довго я тебе не бачив такою... Тут...

— А таки довго, синочку, із учорашнього вечора. Втік, бач, до схід сонця, навіть попоїсти не взяв, а я ж тобі загорнула. Хліб, сальце, яечок двійко. Забув? Чи голодним краще малювати?

— Тридцять вісім років,— шепнув Борис.

— Тридцять три,— поправила мати.— То батькові нашому вже тридцять вісім, а він сміється, що й до ста років з нами проживе. Ходи-но додому, художнику мій: як не снідав, то хоча пообідаєш.

Вони зайшли до спільної кухні. Там, як завжди, по кутках стояли чотири, безмовні зараз, мідні примуси — відповідно до кількості хазяйок, котрим кухня правила й за домашній клуб. Посеред кухні вмостився на високих міцних ногах стіл. Зараз тут було вільно — попоралися й розійшлися: сьогодні ж — вихідний день.

А батько ж де? — подумав Бориско, але батька не побачив. Мабуть, спочиває після нічної зміни. Увечері вони втрьох — сім'єю підуть у кіно. Батько твердо пообіцяв, хоча цей фільм Бориско встиг подивитися двічі: «Якщо завтра війна». Броня міцна і танки наші бистрі...

Мати всипала юшки й поставила тарілку смаженої риби. Борька миттю строчив обід — зголоднів. «На здоров'я, синочку», — примовляла мама. Борис не міг одвести від неї погляду, — така була красива й молода. Вона враз відчула всім своїм еством цей незвичний, тужливий і дорослий погляд. «Щось сталося, Борисоньку? І... чому ти плачеш?»

У дворі задзвенів любий голосок. Синьоока, білява, чарівна дівчинка, вся в осяйному золоті того прадавнього червненого дня, крутнулася на одній позі, скоса, потаємно позираючи — дивляться на неї чи милуються її вродою? А виповнилося Ліні тринадцять літ. І Бориско свій малюнок призначив їй. Він і думав про Ліну, коли малював.

Борис здригнувся од маминого лагідного, майже нечутного голосу:

— Синку, чому в тебе в очах сльози?

Мати терпляче чекала на відповідь, котрої не могло бути, а він мовчки плакав. Щедра недитяча волога розпливчасто гойдала в Борисових очах безхмарний, мирний, довірливий, як саме дитинство, затишок рідного двору, і оту напосну прозорим спокоєм зелень каштанового листу, і зграбну рухливу постать тринадцятирічної дівчинки. Яку він тисячу років тому називав Ліною.

...Втретє Борис не зважився у в і т и. Боявся розхлюпати глибину спогаду, таку чисту й прозору, що її можна було пити пригорщами, як джерельну воду, й ніколи не вгамувати спраги.

4.

Понеділок — важкий день. На роботу Борис запізнився — одвик од електричок, довелося вибачитися перед начальником відділу, і взагалі почувався якось не в формі. Старію, — подумав.

На робочому столі лежав чималий стос машинодруку — чіткі рядки восьмизначних чисел, поділені проміжками на вертикальні колонки. Це, нарешті, принесли з їхнього обчислювального центру результати обрахунку останньої марудної задачі. Отже, за четвертим заходом задача таки пройшла. А була вона твердим горішком навіть для нової потужної ЕОМ, з усією її місткою пам'яттю і фантастичною швидкодією. Борисова конструкторська бригада проектувала великий конверторний цех, що мав бути вирішений у складному металевому каркасі нерегуляр-

ної структури, з безліччю технологічних навантажень. Бо цех призначався для віддаленого гірського району з розрахунковою дев'ятибальною сейсмікою.

Сам Борис та провідний інженер його бригади — Галина Сергіївна, людина надійна й працююча, майже місяць скрупульозно підраховували та перевіряли ці нескінченні групи навантажень на просторову раму каркаса. Робота була надто відповідальна, аби наважитися довірити її комусь іншому: Борис обпікався вже, звирившись на Марченка. Тижні два тому об'ємиста задача перепливла до обчислювального центру на кодування.

Отут уже Борис, досвідчений^р інженер-конструктор, мало що тямив: усілякі перфоровані картки та магнітні стрічки, нелюдська машинна мова молодих, здебільшого бородатих програмістів викликали в нього майже містичний подив і повагу до вмільців-обчислювальників. І ще (у цьому він не хотів би комусь відкритись) почуття власної недосконалості.

Тричі машина зациклювалася, випльовуючи стрічку з самими тільки нулями і промовистим вибаченням: «Аварійна зупинка програми». Бородаті генії лютували, вишукували чергову помилку, перегукувалися поміж собою пташиною електронною мовою — Борисові часто спадало на думку, що так могли б лаятися марсіани, — і знову вперто годували свою ЕОМ закодованою інформацією. Аж оце, видно, таки перемогли! Що ж, честь їм і шана, чаклунам прикладної математики.

У Галини Сергіївни був другий примірник машинодруку, вона порозкладала сторінки в належному порядку й вичитувала результати. Технік Наталочка, що мала за її завданням викреслювати силові епюри*, зараз саме до цього й готувалася: фарбувала вії, прискіпливо вдивляючися в люстерко. Техніку Наталочці вже виповнилося двадцять сім, у чистих, невинних її очах тремтіло непоборне бажання вийти заміж. Чомусь їй не щастило, а мала всі підстави заповонити першого-ліпшого принца. Чи принци перевелися в наш час? Борис про всяк випадок зробив їй зауваження — не годиться, мовляв, у робочий час і таке інше. Наталочка сховала люстерко та щіточку і образилася.

Інженер Марченко, високий, плечистий атлет, стояв за кульманом і ніби креслив. Скоса зиркнув на Бориса, проголосив з виразним підтекстом:

* *Епюра* — графік залежності однієї величини від іншої.

— Гомо гоміні друг, товариш і люпус ест.

Борис іронічно звів брови й підійшов до Марченка.

— Працюємо, люпусе? Так, так, база цієї колони має у тебе надзвичайно симпатичний вигляд. Не менш симпатичний, аніж минулої п'ятниці. Я помиляюсь? А й справді, дивина яка, на кресленні додалися аж дві лінії! Прогрес, друже, поздоровляю! Втім, як на знавця латини, міг би й основною роботою зайнятись... гомо гоміні.

— Я обдумую,— незворушно відрізав Марченко, ваговито ворухнувши могутніми плечима.— Обдумую все і накреслю, так мене вчили в інституті.— І він з притиском навів олівцем нову лінію. Дбайливо відточене осердя олівця з хрускотом зламалося.

Борис зітхнув: з ледарюгою Марченком йому вже набридло боротися — сили ж явно нерівні. З одного боку — перший розряд з самбо й несамовита лінь молодого інженера, з другого — виробничий план та Борисова неприциповість. Самбо переважало.

— Вантажником би тобі вколювати,— крізь зуби процідив переможений керівник конструкторської бригади й попростував до Галини Сергіївни. Там справа завжди була певна.

— Галю, ти щось уже подивилася?

Вона підвела голову. Худорляве обличчя з виразними рисочками зморщок у кутиках очей, без усякого гриму, здалося Борисові сьгодні майже рідним. Були вони давніми й добрими друзями, чи то як зараз іронічно кажуть — «товаришами по службі, без найменшого сексу», мали кілька спільних уподобань — от хоча б захоплення футболом у телепередачах. Галина Сергіївна, самотня жінка, що в наш час не дивина, була завзятою вболівальницею київського «Динамо» і футболу взагалі, а це вже не так часто трапляється поміж жінками, хай одиницями — у сімейних завжди брак часу, та ще на футбол! Вона була гранично проста. І розумна. І любила свою роботу, а Борис не любив. Був хорошим, тямущим інженером, але... не його то робота. Про це ні з ким думками не ділився, кому воно треба?

— Так, Борисе, правда, дуже побіжно, ще в п'ятницю, в обчислювальному, тебе ж по обіді не було...

— В аварію влип. Ну і як воно?

— По сталих параметрах сходження ідеальне, а щодо сейсміки... Та не тобі ж пояснювати, це ж не на один день. Побачимо по епюрах.

— Епюри за тиждень розкрутимо?

— Навряд. Сейсміка щось мені не тее... Ні, тижня не вистачить.

— Мусимо, Галю. Будемо розкручувати сейсміку разом,— нульовики ж спокою не дають, вимагають швидше. А от сталі навантаження нехай Марченко прокомбінує. Йому корисно, еге?

Галина з сумнівом глянула на Марченкову капітальну спину.

— Нехай уже краще Наталочка. А взагалі, Борисе, доведеться тобі сьогодні побути без мене,— вона змішалася й винувато глянула.— Син у відпустку приїздить, уявляєш — радість яка? З начальником відділу я вже домовилася, відроблю за цей день у суботу. Я надолужу, ти не турбуйся. Керуй поки сам.

— Дуже радий за тебе,— без належного ентузіазму сказав Борис. Невчасно цей син приїжджає. Галина піде, а ти тут керуй! Як же, накеруєш, один Марченко чого вартий. Добре, хоч зануда Пилипенко сьогодні не подає ознак життя,— он він, за кульманом стовбичить, виблискує лакованою лисиною, в'їдливі дідуган.

— Борисе Петровичу,— в ту ж мить проскрипів дідуган Пилипенко.— Доки я терпітиму це неподобство з ватманом? Я ж попереджав, що працювати на такій ряднині неможливо! Після першої ж гумки креслення перетворюється на лахміття.

Почалося, приречено подумав Борис і спробував відмовчатися. Та хіба ж кому щастило відчепитися від діда Пилипенка?

Дідові було геть за шістдесят. Сухий, мов позаторішній будяк, і такий же колючий, з обличчям постарілого Вольтера, на якому жили гострі пронизливі очиці, з відстовбурченими рухливими «крупногабаритними» вухами, він привласнив собі уособлення хворобливого сумління співробітників. Хоча про це, звичайно, ніхто його не просив.

— І щодо ватману, Борисе Петровичу...— немащеним возом скрипів далі дід. Він зі смаком витримав вагому паузу. Борис волів би ту паузу розтягти до кінця робочого дня. Нездійсненне бажання.

Дідуган свого часу обіймав пристойну керівну посаду в міністерстві, правда, не їхнього профілю. Щось він там недопильнував чи, може, навпаки — дід Пилипенко не терпів жодних сповідей,— але впав на грішну землю з великим гуркотом. Подейкували, що високий керівний товариш особисто потурбувався про дідове безхмарне

майбуття: влаштував на роботу до їхнього інституту рядовим конструктором, із суворим застереженням зайняти будь-коли відповідальнішу посаду. Проте кусючої вдачі своєї дідуган не позбувся і на пенсію не йшов — принципово. Та, чесно кажучи, працівник з нього був — дай боже, не рівня атлетові Марченку.

— То от, щодо ватману, Борисе Петровичу, — рятівна пауза врешті урвалася, і немащений віз покотився далі. — Щодо ватману, я змушений вам сказати як керівникові: ви неспроможні забезпечити бригаду якісним матеріалом для проектування. Доводжу до вашого відома, що й олівці — пристойні олівці — я купую за власні гроші. Чеський «Кохінор» — бачите?

Ще б не бачити, коли настирливий дідуган підійшов упритул і мало не в очі тицьнув тим олівцем. Поїхав, тепер не вмовкне до кінця роботи.

— Де я візьму якісний ватман? — якомога спокійніше відказав Борис. — Беру, який дають.

— Повинні вимагати! Пишіть службову записку, направляйте по інстанції, домагайтесь.

— От самі і напишіть — у вас досвід більший у таких справах. Займіться улюбленим ділом.

— І написав би, та поважаю субординацію. Ви мій безпосередній начальник, це ваш службовий і громадський обов'язок.

— Іва-ане Пилиповичу! — заволав Борис. — Я сьогодні ж увечері куплю вам того клятого ватману в художньому салоні. За свої гроші. Вам персонально, тільки дайте змогу спокійно працювати. Згода?

Дід Пилипенко на якийсь час утихомирився, а Борис занурився у свою роботу. Він знав, що й завтра буде такий же день, і по тому, і так до пенсії...

Ну то й що?

І все ж сьогодні він був якийсь не такий. Е, байдуже, — спробував умовити самого себе, пірнути по самі вуха у звичний плин роботи, у заспокійливі розрахунки, довідники й сортаменти, у рятівні незворушливі формули... Все марно. Не міг. Щось перешкоджало позбутися неспокою. І хтось — хто? — далекий і вже забутий муляв йому душу, нашіптуючи гіркі й дошкульні слова, на які не хотів шукати відповіді.

Хто докоряв йому так пристрасно, за яку втрату, за яку облуду? Чи не дивак з вулиці Дикої, що його було розстріляно двома пострілами в серце? А може, то було синьооке дівча, щира і чиста любов його дитинства?

Батько працював на «Більшовику» котельником. Мати була звичайна домогосподарка. Не дуже то й грамотна, зате завжди привітна й ласкава,— всі її любили саме за цю щедрю доброту.

У батька була хороша професія, до того ж золоті руки. Коли треба було відбутися дві зміни, не відмовлявся, навіть підсміювався: мовляв, хіба не знаєте, який я дво-жильний? І ще його тоді звали стахановцем, і великий портрет на Дошці пошани... На тому портреті батько зніяковіло посміхався, наче соромився свого надто простецького обличчя: веснянкуватого, з широким носом і невеликими, проте зіркими очима. То мама була красунею — чорнобривою, карокою, про таких у народі пісні складали. Бориско в маму вдався. І це дуже тішило батька.

— Молодець, що не в мене пішов. Досить і однієї мармизи в сім'ї.

— Якої ще мармизи?— не на жарт гнівалася мама.— Чим ти гірший за інших? Високий, ставний, справжній богатир.

— Богатир то богатир, тільки краще на богатиря дивитися ззаду,— сміявся батько.— Зате Бориско наш виросте красенем! Він буде дуже щасливий, наш Бориско, кажуть же, що донька має бути схожа на батька, а син на матір. Пощастило нам, що не донька.

Він би й доньку хотів мати, але мама надто часто хорувала й не подарувала більше Борискові ні сестрички, ні братика. Так і зростав одинаком, батьковою втіхою.

Заробляв батько пристойно, сім'я жила якщо не в розкошах, то в достатку. Якось малий Борис напросився з татком на завод. Тоді ще зварка котлів ледь починалася, більше клепали вручну, і від оглушливого стукоту та брязкоту хлопцеві аж у вухах позакладало. Немарно ж батько, проходячи додому, говорив так голосно, аж викрикуючи слова,— за зміну одвикав од тиші.

І ще втішався батько тим, що Бориско не лише добре навчається в школі, а й он як малює! У школі також відразу помітили, що малий захоплюється малюванням, і заохочували: талант! У Будинку піонерів на виставці дитячих малюнків також Бориса Світличного відзначили: таки талант! Вчитися йому треба.

Якось улітку — Бориско другий клас уже скінчив — сусід-рибалка, дядько Анатоль, узяв малого з собою на

риболовлю. Бориско й туди прихопив кольорові олівці, зошит для малювання. Ще затемна попливли човном у Матвіївську затоку, там у дядька потаємне місце приготіване було. Бориско вудкою тягав окунців та краснощірок, підстрибуючи від захоплення, дядько ж на капітальну снасть майстерно вивуджував крупняк: лящів, синців та інше солідне риб'яче товариство. Апофеозом риболовлі став велетенський в'язь, сріблясто-червоноперий і гладкий, мов поросся. Насилу вивівши та підсачивши цього підсвинка, дядько Анатоль задоволено крєктав, а Бориско — той просто верещав од радості. До речі, відтоді в Бориса на все життя лишилася палка пристрасть до риболовлі.

Нарешті дядько Анатоль склав снасть і зауважив, що пора й поспідати. На честь красеня-в'язя дядько спритно відшукав у якомусь тайнику невідкорковану пляшку з прозорою рідиною і гідно відзначив подію. А Бориско, вмостившись на березі, став малювати.

За годину, чи й менше, на аркуші заголубіла тиха затока, задаленів верболіз, вималювався човен, ще й рибалка в човні. Правда, рибалку Борис намалював зі спини, бо дядько Анатоль, розлігшись в холодку, солодко похрєпував і позувати не міг. Але, прокинувшись, він упізнав себе, бо ж — «он і сорочка моя, скільки просив свою Ганну — заший рукав, так ні!».

— Це вам, дядю Толю, — простягнув малюнок Борис.

Дядько Анатоль, нехитра душа, захоплено зацмокав й закрєктав, голосніше, аніж після рекордного вилову, і з повагою вирік:

— І в кого ти таке тямуще вродилося? Та за таке діло годиться пляшку поставити!

Але замість пляшки подарував малому художнику в'язя: неосвічений дядько поважав мистецтво.

Розкішний в'язь, потай од дядька Анатоля й від Борискової матері, був передарований — тільки-но рибалки повернулися з Дніпра — милій ясноокій дівчинці. Бориско й сам собі дивувався, — як же він, худе чорне «циганча» — так його дражнили в дворі, насмілювався обдарувати Ліну — «зірку» не лише їхнього двору, а, либонь, усієї вулиці. На свою біду, Бориско був молодший за Ліну, їй годилося на такого пацана просто не звертати уваги. Проте вона ніколи не кривдила його зневагою, навпаки, побачивши його малюнки, об'явила голосно, щоб усі чули: «Всі ви разом і я з вами не варті одного Бориска Світличного. Бо він малює, як справжній художник!»

Звісно, до «справжнього художника» Борисові було далеко, як гидкому каченяті до прекрасного лебедя, але Лінині слова окрилили малого, і він став малювати все краще та старанніше.

Ліна не відмовилася від рибини — в її мами-вдови було двійко дівчаток, окрім Ліни, ще молодша Валюшка, та ще ляльками бавилася, і жилося їм набагато сутужніше, ніж сім'ї Світличних, де батько таки добре заробляв. То хіба ж міг Бориско відмовитися від солодких хвилин, від щастя дарування саме Ліні й почути від неї таке щире — спасибі?! Втім, не треба було й цього «спасибі», щастя полягало вже в тому, що вона взяла рибину — дуже просто, без виламування та кривляння, як, напевне, повелася б інша дівчинка на її місці. Але Ліна завжди і в усьому була природна, ніколи й ні в чому не фальшивила. Це визначення не тодішнього малого Бориска, так сказав хтось із дорослих, а він запам'ятав. Та й усі хлопці двору трималися одностайної думки: «Ліна — не кривляка», а це була найвища оцінка.

Та не тільки вродою і щирістю своєю приваблювала Ліна. Як вона співала! «Ой ти, Галю, Галю молодая...» — високим, чистим, сильним голосом виводила пісню — а знала їх безліч, — і всі, хто був на подвір'ї, притишено завмирили, прислухалися і добрішали душею.

Якось Бориско вмовстився під стіною флігеля й заходився малювати дерев'яну веранду, оповиту диким виноградом. Сьогодні йому так малювалося, аж сміятись хотілось! Можливо, потім ще й прималює отут, біля веранди, цю синьооку маленьку чарівницю, котра вміє так гарно співати. Авжеж, прималює. Хіба не зуміє?

Чиясь рука вхопила Боряку за вухо й буцнула його лобом в мокру акварель. Почулося зловтішне гиготіння.

Це Жорка, прищавий здоровило, гроза усіх підлітків Дикої вулиці, вирішив розважитися на свій кшталт. Чогось він останнім часом занадився до їхнього двору.

— Пусти! — закричав Борис. Сльози так і бризнули з очей від образи. Не від болю, хоч Жорка й досі тримав його за вухо, а саме від образи. Малюнок було безнадійно зіпсовано.

— Ги-ги-ги, художник! — Жорка все не відпускав Борисового вуха. — Ху...дожник!.. — повторив і так підкреслено непристойно вимовив це слово, що в Бориска аж подих перехопило від зненависті.

Прищавий штурхонув хлопця, ногою футбольнув коробку з акварельними фарбами. Бориско впав, але в цю

саму хвилину заточився й Жорка, бо на нього вихором налетіла білява дівчинка і з розмаху вліпила замашного ляпаса.

— Босяцюра паршивий!— Сині Лінині очі від гніву стали зовсім темні.— Ану, забирайся геть! Геть, кажу, геть, геть!— аж ногами затупала.

З несподіванки Жорка позадкував. Але швидко оговтався.

— Ти!.. Шмаркачка! Ти!..— Він виплюнув коротке лайливе слово й посунув на Ліну з кулаками. Розмахнувся, але дівчинка відскочила. Завжди весела, лагідна, зараз вона була зовсім не схожа на себе: дика кішка, що приготувалася до стрибка. А яке в неї було обличчя!

— Не підходь,— тихо і виразно сказала.— Очі видряпаю.

І така впевненість була в її словах, що Жорка не зважився її зачепити. Тільки злостиво плюнув.

— Тьху, скажена якась. Та стривай, я з тобою ще скви-таюся!

Переможений і принижений, він хутенько вшився, просичавши ще кілька брутальних погроз, а Ліна допомогла Борисові позбирати фарби.

— Ти малюй, Бору, малюй. Якщо тебе хто зобидить, мені кажи. Я нікому не дозволю тебе кривдити.

— Як ти його... просто в мордюку! Здорово! І не побоялася.

— Хай він мене боїться!— Ліна так дзвінко розсміялася, що було видно: Жорчині погрози її справді не настрахали. Вона знову стала сама собою, весела й відчайдушно красива. Бориско й собі засміявся, витираючи кулаком залишки сліз.

Він хотів їй сказати якісь хороші, вдячні слова, але потрібних слів у дев'ятирічного хлопчиська не було. Зате були справжні — чисті й незрадливі — почуття, які, на жаль, випадають не кожному навіть у дорослому віці.

Коли він їх розгубив, позбувся, *зрікся?*

Дитячі роки пливуть повільно, ніби вітрильники у штильовому безмежжі океану. Штук далека, берега ще не видно. То вже згодом, у зрілої людини, роки миготять усе швидше та швидше, лічити не встигаєш. А дитячі літа — довгі. І щасливі.

Та плин часу і для малюка може раптом незвично прискоритись, подорослішати. Коли навкруги нього і для нього — біда.

Київ бомбили в першу ж годину війни. Вони навіть не здогадалися, що то — війна, гадали — військово навчання.

Батько сказав родині усі ті слова, які їй належало сказати, що їх казали численні тисячі воїнів своїм найріднішим. Він зголосився на фронт серед перших, добровільно: батько був комуніст.

А Борисові сказав, коли були тільки вдвох:

— Ти бережи її, сину. Здоров'я у неї кволе, розумієш? Бережи.

Як мужчина мужчині сказав, та, власне, так воно й було, хоч батькові підкочувало під сорок, а синові пішов дванадцятий.

— Збережу,— пообіцяв Борис.— Не хвилюйся, тату.

Вони помовчали трохи наодинці, обидва розуміючи, що та мовчазна хвилина важила більше за найщиріші слова, бо таких хвилин може вже й не бути ніколи. Увійшла мати й своїм риданням урвала цю промовисту мовчанку.

— Не пуцу!

Вони удвох заспокоювали її. Та якими словами можна втішити зранене віще жіноче серце?

— Не проводжайте мене!— наказав батько.— І не чекайте скоро додому. Я так гадаю, що ця війна — надовго. На півроку, а то й на рік. Ворог хижий і сильний, одразу не подужаєш. Але до Києва ми гадів не допустимо. Запам'ятайте: життя покладемо, а не допустимо.

Він поклав життя на другому місяці війни, захищаючи рідне місто. І не його була вина, що не повністю дотримав слова, ні, не його. Похоронка знайшла їх у селі аж сорок четвертого. Але мати завжди звикла вірити його словам, тому вони й не евакуювалися разом із заводчанами, а потім уже було пізно: окупація.

Ще до окупації Києва — те було третього липня — тітка Ганна своїм соковито-басистим голосом обгукувала сусідів: «Слухайте, людоньки, радіо!» У Світличних саме зіпсувався репродуктор, тому й пішли з мамою слухати до сусідів. На тітчин голосистий заклик поприбігали ще сусіди — хто саме, Борис тепер уже не пам'ятав, бо він, як і всі, затамувавши подих, слухав того, кого звикли мати за бога і кожне його слово мало бути незаперечним і віщим. От і зараз — не треба було й напружувати пам'ять — Борис ніби знову почув той глухуватий, з характерним акцентом голос, що долинав з круглої чорної тарілки — «Рекорда».

«Товариші! Громадяни! Брати й сестри!..»

Брати й сестри... Так до них ще ніколи не зверталися, і від тих слів усе жіноцтво в кімнаті захлипало.

Вони пильно слухали про те, що гітлерівська фашистська армія буде розбита, як були розбиті армії Наполеона й Вільгельма. Про те, що фашистська Німеччина несподівано й віроломно порушила пакт про ненапад, укладений у 1939 році між нею і СРСР.

— Та чи ж можна було вірити отим басурманам!— не витримавши, вкидає своє слово тітка Ганна, але її відразу зацитькують.

Затамувавши віддих, дослухалися до слів, що той пакт забезпечив мир нашій країні протягом півтора року і можливість підготовки своїх сил. Що не може бути сумніву: цей нетривкий воєнний виграш для Німеччини є лише епізодом.

— Чуєте?— мовить дядько Анатоль. Він, блідий і тверезий, слухає навісильно, не насмілюючися сісти.

Слухали суворі слова й про те, що в наших лавах не може бути місця скигліям і боягузам, панікерам і дезертирам. Наші люди не повинні знати страху у боротьбі з ворогом. Усіх панікерів та боягузів треба негайно віддавати до суду Військового трибуналу, не зважаючи на особи.

Очі дорослих... Очі дітей... Всі вони в ті хвилини — очі людей, що так чекають на обіцянку певної надії, щоб не було так страшно чорного лиха, яке насувається все ближче та ближче.

— При вимушеному відході,— наказував твердий голос з репродуктора,— не залишати противнику жодного кілограма хліба, жодного літра пального. Колгоспники мусять виганяти в тил усю худобу, хліб здавати державним органам, котрі також вивезуть його в тиллові райони. Все, що не може бути вивезене, повинно бути безперечно знищено.

— А що ж людям їсти?— вихоплюється знову тітка Ганна, але несподівано вибухає дядько Анатоль.

— Ти змовкнеш? Чого сієш паніку? Чула, що сказано про таких?

Далі вони з промови дізнаються, що виступав прем'єр Великобританії пан Черчілль, є декларація уряду США про готовність подати допомогу нашій країні.

Всі тихо зітхають. Допомога то, звісно, добре... Але...

Війна — справа надто серйозна, і вже Державний Комітет Оборони приступив до своєї роботи. Він закликає

весь народ згуртуватися навколо партії, навколо радянського уряду для розгрому ворога, для перемоги.

По скінченні промови всі сидять мовчки, якось не зважуючись розходитись. Порушує мовчанку дядько Анатоль.

— Іду до військкомату, записуюся в добровольці! Негайно!

— Та куди тобі, п'яничці,— обурюється тітка Ганна.— Тільки тебе там бракувало.

— Петро ж Світличний пішов, не став чекати мобілізації.

— Петро молодший за тебе. А ти... а тебе... а тобі аби напиться. Чи я тебе не знаю?

— І нап'юся, коли фашиста розіб'ємо! Ти гадаєш...

Всі полишають тітку Ганну з дядьком Анатолем з'ясувати взаємини. Мама, міцно тримаючи Бориска за руку, веде його додому. І до самого вечора мовчить. Власне, про що тут розмовляти? Біда, вона і є біда.

У дворі стало тихо. Хлопчаки та дівчатка — Лініні подружки, повийжджали з батьками: хто в евакуацію, хто ще кудись, далі від фронту, де спокійніше.

Фашисти вдерлися до Києва ще за тепла. А потім прийшла зима. Ту зиму в окупації Борис до скону не забуде.

Сім'я Шполянських — мати з Ліною та меншою сестричкою не встигли вчасно евакуюватися, а виїжджати кудись не стали: «Що людям, те й нам». Цьому Бориско дуже радів, бо з Ліною навіть біда здавалася не такою страшною. Хоча стали голодувати — одержували по двісті грамів хліба на тиждень, хоча й мерзли — німці наказали все паливо віддати на свої потреби, але Ліна завжди вміла підбадьорити, розвеселити. Вона ніколи не плакала, навіть тоді, на Лук'янівському базарі.

А сталося тоді таке. Побачив Борис, як Ліна, прихпивши щось, загорнуте в газету, пішла з двору. Він не стерпів і собі подався слідом, хоча мати й наказала йому сидіти вдома й не рипатися. Тепер мати щодня, крім неділі, ходила до одних «панів» прибирати, варити, прати, одне слово — була в них за наймичку. Сам «пан» служив у міській управі й міг собі дозволити таку розкіш. Роботи на мамині руки не бракувало, працювала б і до півночі, але був наказ штадткомendanта, що цивільним особам заборонено ходити по вулицях поза комендантським часом, тобто тільки з п'яти годин ранку до п'яти годин тридцяти хвилин вечора. Грошей мамі не

платили, та яка ціна була тим грошам? Працювала вона за харчі, уриваючи щоразу від себе щось і для сина. А інакше — спухли б з голоду.

То от Бориско подався за Ліною, як виявилось — вона пішла на базар. Там розгорнула газету і, розправивши мамину прим'яту жакетку, перекинула її через плече: хотіла виміняти на якісь продукти. Жакетка була вже приношена, але Ліна так сонячно посміхалася до людей, що й стара жакетка ніби поновішала.

Бориско зупинився осторонь, соромився підійти. Бо й справді — чого хвостиком бігає? Хоча це базар, сюди всі ходять. І все ж чомусь не насмілювався, стояв віддала, біля закритого рундука. І то добре, що там став, бо побачив за рундуками кількох хлопців на чолі з Жоркою, отим прищавим жлобом, що колись познущався з нього й погрожував Ліні, бо вона набила Жорці пику. Тепер Жорка поводився ще нахабніше, чом би й ні, адже його рідний брат служить у поліції — отой самий Сердюк-поліцай. Якби не брат, то Жорці б уже світила біржа праці, а з неї запросто можна було заgrimити і в Німеччину. Але брат Жорку захищав. До служби в поліції Жорка не доріс, ще не виповнилося шістнадцяти, але братові своєму любому допомагав на совість: винюхував, чи не залишилися десь комуністи, чи не переховує хто євреїв, що притаїлися в добрих людей від загибелі в Бабиному яру. Еге, Жорка не марнував часу і сюди, на базар, видно, неспроста прийшов. Але, забачивши Ліну, щось собі надумав, бо почав перешіптуватися зі своїми друзками й огидно хихотіти. Борисова мати боялася Жорки, бо той знав, що її чоловік, а Борисів батько — комуніст, стахановцем був на заводі, добровільно пішов на фронт... І коли прищавий показувався в їхньому дворі, обходила його десятою дорогою, ще й синові заборонила заводитися з Жоркою, гори він тричі синім полум'ям. Та Жорка, здається, забув про таку дрібноту, як Бориско, зате не забув, що колись Ліна набила йому мордяку. Не забув і своїх погроз. І ось тепер настав його час!

От про це й думав стривожений Бориско, спостерігаючи, як прищавий гидко поглядає на Ліну та хихотить із своїми друзками.

Потім один з них — незнайомий — перевальцем підійшов до дівчини, взяв у неї жакетку й почав розглядати.

— Чи вона тобі треба? — почув Бориско зневажливий Лінин голос. — Віддай!

— А кому треба цей старий кліфт? — вищирився той,

але жакетку не віддав. Навпаки, пішов з нею до рундуків, де його чекала вся компанія. Бориско зрозумів, що Ліну заманюють туди навмисне.

— Не ходи за ним, не ходи, там — Жорка, — закричав до Ліни, але вона не послухалась і кинулась за нахабою. Ліна завжди була смілива дівчина й уміла давати одкоша, коли треба. Але за рундуками її оточили, і Жорка, прищавий жлоб, притиснув дівчину до холодних дощок порожнього рундука.

— Ну то як? Може, сквітаємось, щоб не була така бистра? Ги-ги-ги...

У Бориса потемніло в очах — там, за рундуком, не було людей, тільки ці... І, не тямлячи себе, він кинувся на них. Бив кулаками, кусався, дряпався. І кричав:

— Гади! Паразити! Пустіть її, пустіть... А-а-а...

Звісно, четверо здорових гевалів швидко б упоралися з замороженим, худим хлопчаком і з Ліною, але на Борисів крик набігалися люди. Жорчина компанія зникла. Ліна підняла з землі затоптану мамину жакетку, с'як-так загорнула на собі пальтечко з вирваними гудзиками й повила побитого Бориска додому. У хлопця боліло все тіло від кулаків та стусанів ногами, але він мужньо мовчав. Добре, хоч матері вдома не було, ото б наголосилася.

Ліна заскочила до себе додому й принесла пахучого флакончика. Хоч як Бориско опинався, вона примусила його роздягнутися до трусів, — він страшенно соромився своїх худих ребер, але дівчина на те не зважала. Кожне садно, кожну подряпину вона старанно протерла одеколоном, та ще й примовляла:

— А ти, Борисе, справжній лицар! Я навіть не думала.

Яке ж то було запаморочливо-казкове відчуття! Бориско шкодував, що не мав ще більше тих «бойових відзнак». Він ладен був знову і знову кидатися в бійку за Ліну, таку прекрасну, синьооку, завжди добру до нього, аби тільки вона отак затурбовано примовляла йому.

Хтось таки переказав матері, що на базарі дуже побили Бориска. Вона прибігла додому перелякана — відпросилася раніше, але застала сина усміхненим. Правда, на його обличчі були синці та садна, але те обличчя світилося таким святом, що мама тільки руками розвела.

— Боренько, мені сказали, що на тебе напала Жорчина компанія. Господи, мало серце не розірвалося, доки добігла...

Борис трохи знітився, але в цю хвилину до них заскочила Ліна.

— Доброго здоров'я! Ну, як тут наш Бориско?

— Ти знаєш, що його побили?!

— Ще б не знати, коли він кинувся мене захищати. Один на чотирьох, уявляєте? Та він у вас справжній герой!

Мати зовсім розгубилася. За таке не годиться картати хлопця, але ж могли скалічити! Та ще зв'язався з Жоркою... Тепер той із світу їх зживе. До речі, і зжив би, та хтось пристукнув на Глибочицькій Жорчиного старшого брата-поліцає. Жорка враз присмирнів.

А Борис? Як же в нього співала душа: він порятував Ліну (раніше завжди було навпаки — Ліна заступалася за Бориска). Потім навіть крадькома плакав, сам не знаючи чому, бо не тямив ще, що можна плакати від щастя.

Більше так він ніколи не плакав.

Кінчалася перша зима окупованого Києва. Всього набачилися, начулися, натерпілися. Яюсь мати прийшла зажурена: «пан» з управи відмовив їй у роботі. Власне — «панові» відмовили в управі, бо його місце посів достойніший: німець, інвалід з фронту, що надавало йому особливої ваги. Та й узагалі, що далі, то менше завойовники церемонилися з «тубільцями», нехай і найлояльнішими.

— Треба перебиратись на село, — вирішила мати. — Там хоч картопляних лущпайок насадимо, щось та вродить, а тут загинемо, як руді миші.

— Мамо, а може, яюсь проживемо? — Борискові боляче було думати, що тут залишається Ліна.

— Ні, синочку. Тепер мені треба йти на біржу, а там добра не жди. А тітка переказувала, що в їхньому селі німці майже не показуються, глухе, бач, село. А для нас і добре, що глухе.

— Татко повернеться, а нас тут не застане, — намагався відмовити маму Бориско.

— Е, Боренько, аби лишень наш татко живий повернувся. Знайде нас і в селі, не бійся. Я, про всяк випадок, у тітки Ганни листа для татка залишу. А тепер треба швидше розжитися на тачку, щоб прийти з собою бодай яку одежину.

— Ми в село пішки підемо?

— Не те — пішки, а ще й тачку покотимо. Піду зараз до кривого Кирика, в нього є тачка. Може, продасть, а може, виміняє на щось.

Кривий Кирик не схотів тачку продавати, продуктів мати не мала, щоб оплатити. А тачка тепер стала основ-

ним «транспорт», цінувалася високо. Мати навіть оддала за тачку новісіньку дзеркальну шафу, але Кирик тільки рукою махнув.

— Цих шаф можна й задарма скільки хоч натягати. Позалишалися в квартирах тих, що до Бабиного яру пішли.

— Бійтеся бога,— прошепотіла мати.— Хіба можна з тих квартир?

— А я, голубонько, тепер, окрім німців, нікого не боюся. Ось так. Мо', хоч годинник у тебе є? Тільки путящий.

Годинник у матері був — батько якось подарував на свято, саме одержав премію. Маленький, позолочений, мати тільки на свято і брала його. Довелося віддати за тачку.

— Шкода годинника, та що вдієш? Взавтра вранці й вирушимо, якої біди ще чекати?

Взавтра... У Бориска завмерло серце. Як же він житиме без Ліни? Йому вже виповнилося дванадцять — худюче чорне «циганча», їй — чотирнадцять. Незважаючи на біду, вона ніби й не схудла, тільки дуже виросла. Здається, саме рідне повітря живило дівчину, наливало тугими рум'янками щоки. На неї озиралися на вулиці — красуня! І от — не бачити її, не чути сміху й отого + «Ой ти Галю, Галю молодая...» Та нічого не вдієш, мати була невблаганна.

Увечері Бориско сів малювати. Малював з отим тремтінням у душі, що його дорослі називають натхненням, але він не знав цього слова.

Вранці мати, вмошуючи клумки на тачці — брала тільки найпотрібніше, — глянула на отой аркуш, вирваний із зошита для малювання, і аж скрикнула:

— Ти диви, Ліна! Ну — жива-живісінька. Ти, синку, подаруй цей малюнок Ліночці, вона слава дівчина. Звісно, годилося б подарувати щось краще, та де його взяти? Подаруй хоч це.

І Борис побіг до Шполянських. На щастя, двері відчинила сама Ліна. Він мовчки тицьнув їй до рук малюнок.

— Ну й молодчага, Борисе! — захоплено сплеснула руками дівчина. — Тільки хіба ж я така красива?

— Ти краща, — гинучи від зніяковіння, промурмотів хлопець.

— Та де — краща. Але ти! Я завжди казала, що ти станеш знаменитим художником! Коли ти вже станеш

знаменитістю і мене забудеш, я принесу тобі цей малюнок, щоб нагадати про себе.

— Я ніколи в житті не забуду... Я...— сльози здушили горло, він одвернувся.

— Дай мені зараз же слово, що будеш учитися тільки на художника,— звеліла дівчина.— Тільки на художника! Ну, даєш слово?

Борис дав їй те слово, і Ліна його взяла, як дарунок, разом із малюнком.

— Боренько, що це з тобою? Чому ти такий сумний? Може, захворів?

— Ми перебираємося на село... Я прийшов попрощатися...

— Ой, як шкода! Ну, не журися, війна скоро закінчиться, і ми знову зустрінемося. Ви ж повернетесь назад. Я наглядатиму за вашою квартирою. До побачення!

Просто й невимушено, як усе робила, вона обняла Бориса за плечі і дзвінко поцілувала в обидві щоки. Нічого не відповівши, бо перейняло дух, хлопець побіг униз по сходах. Відчував на щоках теплі губи дівчини. Це було навіть не чудо, а щось незмірно більше. Він твердо знав — повернеться сюди й житиме тільки для Ліни. Дарма що вона старша, що дивиться на нього, як на малюка (дорослого, либонь, не поцілувала б), він же виросте і проживе для неї все життя!

Із села Борис написав Ліні три листи, передавав через людей, бо пошта з села до Києва не ходила. Відповіді не одержав. Тоді написав четвертого, відчайдушного: «Ліно, я не знаю, чи одержала ти мої листи, але коли й на цього не відповіси, то так і знай: я втечу від мами й прибіжу до Києва!» На цього листа Борис таки одержав відповідь, записку — суху і колючу. Вона до сліз образила хлопця. Правда, писала не Ліна, а її мати.

«Борисе, не пиши більше Ліні листів, не нервуй мене. І не здумай прибігати до Києва, все одно Ліну не побачиш.

Передай своїй мамі привіт. Скажи, що добре зробили, виїхавши з Києва, бо ваш флігель згорів.

Марія Павлівна».

Бориско й раніше побоювався Ліниної матері — красивої, ставної, владної жінки і — так йому здавалося — гордовитої. А тепер він зрозумів, що Марія Павлівна не лише гордовита, а ще й лиха. Не сподобалося, бач, що Ліні пише якийсь шмаркач, забороняє листуватися. Ма-

буть, і Ліні заборонила відповідати. Ну що ж... ну що ж... він більше не писатиме...

Мати помітила, як Бориско зіжмакав у кулаці якусь записку. Сам був блідий, губи тремтіли, ось-ось заплаче.

— Що тобі, синку? Ану, покажи мені того папірця.

Мати розглядила записку, прочитала й сумно зітхнула.

— Ти вже, Боренько, не набивайся, коли тебе не хочать, бог із ними. Часи змінюються, змінюються і люди...

— І Ліна також змінилася?

— А хто її знає. Не відписала ж сама, он матері переказала. Ну, не журися, то ще не велике горе.

Вона не знала, що для Бориса то було чи не найбільшим горем.

— Ну, коли так... ноги моєї там більше не буде! Ніколи!— Він не стримався і таки заплакав. Мати легенько його пригорнула.

— Ну й правильно. Нема чого напрошуватися, коли тобою гребують.— Йй також було кривдно за свого Бориска.— Та й чого тепер туди заходити, адже наш флігель згорів. Добре, хоч самі з Києва вибралися.

Йому довго боліло. Поступово біль уцух. А далі— забулося. А може, й не забулося: живучи вже в Києві, зумисне ж, як щось болюче, оминав двір свого дитинства, отже — не байдуже було. Чи байдуже? Хто зна... Під шаром попелу, мабуть-таки, жевріла бліда іскорка, зовсім невідчутна, аж поки не спалахнула неждано, ніби під поривом свіжого вітру.

І все ж — чому досі не зайшов, забувши ту наївну хлоп'ячу образу на Марію Павлівну? Чому не дізнався, як Ліна пережила війну, ким стала? Чи є цьому виправдання? Мабуть, немає.

Зараз їй вже п'ятдесят два, літня жінка. Хоча он Вірі ніхто не дасть її років, а вони з Ліною майже ровесниці. Зрештою, можна знайти і тепер, доведеться ж заходити в той двір до рихтувальника. Але...

Замість юної милої дівчини зустріти дебелу даму, деформовану роками і життям? Ні! Нехай цей спогад, як-що він уже розтривожив душу, залишається таким, яким остався з дитинства: недоторканно-чистим і найкращим з усього, що було в його житті. Він не стане розшукувати ту, яка раніше була юним дівчам — Ліною, за котру колись кинувся битися з Жорчиною шпаною. Такої вже давно немає,

А він сам... Хіба ж такий, як був? Борис подумки відступив на таку відстань, щоб оглянути себе збоку. По щирості, не дуже привабливе видовище.

Він давно відчував, що живе не так, як мав би жити, що справжнього життя у нього не було і вже не буде. Та, зрештою, і збайдужів до того, що живе неповноцінним життям. Оце сколихнув застояне озерце його душі спогад про золотокошу дівчину із співучим ім'ям — Ліна. Мов свіжий подих вітру залетів у затхлу, задушливу комірчину.

Ой Борисе, щось ти почав думати над художньою прозою, спробував захиститись од виру думок. Не до лиця таке солідній людині, що капітально перейшла на читання детективів, футбол-хокей (по телевізору) та ще, хіба, на автолюбительські справи. Свого «Жигуля» він любив за покірність та вміння мовчати. З ним відпочивав, з ним святкував вільний час, вириваючися на Козинку, у дніпрові заплави ловити краснопір, окунців. Любити ж риболовлю його привчив ще змалечку дядько Анатоль, мабуть, його вже й на світі немає. Віра так само щиро ненавиділа риболовлю, як і Борис її випукане товариство. Він смертельно нудьгував, вислуховуючи ерудовано-інтелігентні плітки, намагався уникати цих «світських раутів», ховаючися хоча б у гаражі. А що не міг натягати додому різні автомобільні деталі та слизькі від мастила інші залізяки (вдома одні мебльові гарнітури чого були варті! Віра їх час од часу міняла, згідно з модою), то гараж правив йому за кімнату відпочинку. Віра не раз перевіряла — чи, бува, не маскується тим гаражем чоловік, але досі жодної жінки-суперниці не примічала. Що ж, нехай собі бавиться, Віра згодна була платити за іграшку — машина ж бо іграшка не з дешевих, — аби чоловік вечорами, повертаючися з вимашченими солідолом руками, чемно б вітався з гостею чи гостями і, миючи у ванній руки, імітував би сталість та високу якість їхньої сім'ї.

7.

Від Катрусі прийшов лист. Дочку Борис любив, проте її забрала до себе теща, коли дитині й двох років ще не було. Так у старих живучи, і школу скінчила, до батьків навідувалася ніби в гості. Все ж, треба віддати належне, Борис спочатку намагався боротися за дочку. Щоб не віддавати малу тещі, вимагав навіть, аби Віра на якийсь там час залишила роботу. Але Віра у відповідь тільки

зневажливо пирхнула. «Чи не гадаєш ти часом, що сім'я проживе на твою зарплату?»— «Живуть же інші й на меншу».— «Нехай інші, а я такого життя не бажаю ні собі, ні своїй дитині. До того ж не забувай про мої руки. Хірург, як і піаніст, повинен постійно тренувати пальці. Та що — піаніст, від піаніста не залежить людське життя!»

Борис привіз було із села бабуню — якусь свою далеку родичку, щоб доглядала дитину, бо в місті знайти няньку — то була проблема майже на грані фантастики. Бабуся відразу не сподобалася Вірі: «Нехлюя! Мені на неї бридко дивитись, а ти хочеш довірити їй дитину. Тільки через мій труп!» Ще була спроба віддати Катрусю в ясла. Через кілька днів мала захворіла, примчала розгнівана теща й перевезла дитину до себе. Мовляв, досить експериментів над нашою внучкою!

Більше Борис не намагався відвоювати дочку, скорився. Не міг же, справді, сам полишити роботу й сидіти вдома з Катрусєю.

Потім дочка — вже доросла, в неї були власні справи й інтереси, боже ти мій, як швидко спливає час!— вступила до університету на біофак. І хоча вже жила у батьків, вони мало спілкувалися — по суті, то були зовсім різні люди. Катруся любила батька (матір вона не любила й не крилася з цим), але якось так... поблажливо. Неначе жаліючи. Скільки разів він збирався поговорити з дочкою по-дружньому, зазирнути в її душу, відкрити свою, а далі збагнув, що така розмова може призвести до катастрофи в його спокійному житті, матеріально забезпеченому всім можливим, в наш час, комфортом. І вже не прагнув — боявся тієї розмови.

Катруся — вродлива смаглявочка (лицем вдалася ніби в нього, а от у кого характером? Ні в батька, ні в матір...), скінчивши свій біофак, не хотіла лишатися в Києві, хоча впливовий дід допоміг би, та й у матері була не одна «рука», поїхала собі «на вільний простір», як сама казала, в заповідник Асканію-Нову. Оті доччині слова — «вільний простір» — муляли Борисові, бо сам він давно вже втратив свій вільний простір. І ще боліло: майже не бачив її дитинства, не бавив малої, не виходжував хворої,— все взяли на себе благословенні Вірині батьки. То з їхньою допомогою була придбана трикімнатна кооперативна квартира і дача (машина — вже Віриними стараннями), зате він поступився своєю дитиною. І, можливо, втратив її.

Лист, як і попередній, був таким, яким міг бути від рідної по крові, але зчужилої душею дочки. Влаштувалася добре (як саме — не схотіла описувати), справ у заповіднику по саму зав'язку, цілує, вітає знайомих — і все. Віру такий лист цілком задовольнив, Борисові ж було прикро. Треба, певне, у вихідні зібратися й майнути до Катрусі, але згадав про розбиту машину й полишив цю думку. Хай колись, можливо, у відпустку.

Він сів писати Катрусі відповідь. Хотілося написати хорошого, теплого листа. Кілька разів починав, перекреслював, брав чистий аркуш паперу і знову перекреслював написане. Врешті зрозумів, що йому немає про що написати дочці. Оце тобі маєш!

А чого ж ти хотів? — запитав себе. Ти згадав про дочку тільки тому, що отримав її коротенького листа, коротенького, бо вона також не має чого писати батькам.

Ось Віра приїде й напише, зрештою вирішив він. Жінки, якщо й немає про що писати, все одно знайдуть якісь, нехай пустопорожні, слова.

Борис вийшов на подвір'я. Знову збиралося на дощ, що за літо таке мокре? Хотів прогулятися трохи дачним садом, але не встиг вийти з двору, як підкотило таксі. З нього вийшла навантажена пакунками Віра.

— Ти куди зібрався?

— Хотів пройтися до річки.

— Допоможи мені, — вона перевантажила пакунки до Борисових рук і розплатилася з таксистом. — Повечеряємо, тоді підемо вдвох.

— По вечері — футбол.

— Міг би й не подивитися один раз... Обережно, не впусти сумку! Мусила після роботи мотатися по магазинах, бо ж ти ніколи нічого...

— Чув, знаю, запам'ятав: я ніколи нічого.

— Ну, досить, чого відразу набурмосився? — Вона відімкнула двері їхнього, цілком престижного, за висловом Віриних друзів, котеджу й зайшла. Борис, навантажений пакунками, потюпав услід.

— Від Катрусі лист.

— Ну? Що вона пише? — досить байдужим тоном запитала Віра, забираючи в чоловіка пакунки. — До речі, дзвонив Колодій!

Те, що дзвонив сам Колодій, їй явно лестило.

— І чого ж йому, до речі, треба?

— Йому-то нічого не треба, він живе — дай боже всякому. Питав, чи все залагоджено з машиною.

— Зворушлива увага, — буркнув Борис. — Ти краще Катрусі на листа відповідь напиши.

— А ти чому не напишеш?

— Ти ж знаєш, я взагалі не люблю писати листи.

— Навіть рідній дочці?

— Між іншим, вона також і твоя рідна дочка. Я помиляюся?

— Бобе... Борисе, що це з тобою коїться? Чому ти весь час сіпаєшся?

Борис промовчав.

По вечері ліг на дивані, ввімкнув телевізор. Футболісти грали гостро, але якось повз нього йшла та гра. Щось його дратувало.

Згадав: Колодій. Середній на зріст, але статурний, плечистий, костюми на ньому сиділи, мов улиті. Самовпевнений голос. Очі... якого кольору очі? Борис чомусь не зміг пригадати, а ось погляд — зверхній і... безапеляційний, чи що, пам'ятав добре. І весь він такий — безапеляційний. Не красень, але показний, що для чоловічини важить набагато більше за вроду. Так, Колодій...

8.

З Петром Колодієм Борис познайомився у поїзді — обоє їхали до Києва вступати в інститут. Борис мріяв стати архітектором-художником, ідеалом його був Ле Корбюзьє. Здавалося б, звідки у хлопчини з глухого села (до Києва вони з матір'ю так і не повернулися) могло виникнути таке витончене, навіть для рафіновано-інтелігентних міських хлопців, уподобання? А причиною був Святослав Григорович, інвалід-архітектор.

Тоді, напровесні 1942 року, Бориско з матір'ю майже тиждень добивалися до тітчиного глухого села, штовхаючи в чотири руки перед себе тачку з манатками. Правда, наприкінці подорожі тачка значно полегшала: цьому допомогли зустрічі з патрулями. Добре, хоч колишній «пан» з управи зумів дати матері сяку-таку перепустку, бо при тих зустрічах не відбулися б самою конфіскацією найціннішої одежини, яку мати приберегла на чорний день. Ну так чи так, а придибали нарешті до тітки Оксани.

Тітка Оксана, мамина сестра, жила самотою. Була ще зовсім молоденьким дівчам, коли скоїлося лихо: на колгоспнім полі збив її трактор. Тракторист дядько Матвій, хоча й не дуже молодий, та ще недосвідчений, — перший

же трактор у селі! — мабуть, несподівано для себе, дав задній хід, а тут, на біду, підвернулася Оксанка. Дядько Матвій, плачучи з гора і не ховаючи од людей сліз, сам витяг покалічену дівчину з під свого трактора, сам одвіз у лікарню, сам пішов з клучочком до району у міліцію. Та на селі поки що був єдиний трактор і єдиний тракторист, тому наказали працювати далі, а там — що вже суд скаже. Присудили йому один рік умовно. Дядько Матвій чим міг допомагав Оксанці, та повернути дівці здорові ноги не в його було сили.

Батьки Оксанині померли рано, старша сестра Марія вийшла заміж і виїхала з села. Кликала до себе й Оксану, але та не схотіла кидати рідне село. Допомагав дівчині все той же дядько Матвій, та й колгосп нову хату поставив, тільки чоловіка для каліки ні дядько Матвій, ні колгосп, звісно, знайти не могли.

Ішли голими ще полями — широких доріг уникали, котили тачку, що ставала все легшою, а того не знали, що тітка Оксана тепер не сама. Ні, заміж вона не вийшла, куди там: у селі чоловіків війна так підмела, що молоді та здорові в дівках присихали, але сталося несподіване. Відступаючи, наші — тоді вони всі тільки відступали — залишили в тітчиній хаті помирати важко пораненого червоноармійця. Здавалося б — то зайвий клопіт на голову самотньої каліки, але тітка Оксана ніби ожила. Досі їй не доводилося ні про кого піклуватися, а скільки там одній-самітній треба? А тут враз прикипіла душею до цієї чужої людини, яка мала померти на її очах. Але тітка Оксана того не хотіла, всім своїм еством не хотіла й проганяла смерть, як тільки могла. Небагато вона могла, правда. А тут ще нагодився непроханий гість — Остап Пантюшенко, сільський поліцай. То вже якась язидата прогноза сказала, що в Оксаниній хаті лежить поранений червоноармієць.

Забачивши поліцая, Оксана стала на порозі, немов її розіп'яли.

— Пане поліцаю!.. Ой, заждіть... туди не можна... пане поліцаю!

Пантюшенко промовисто постукував батіжком по кирзовому чоботу, ладненьким таким батіжком, що ним не коні підганяти, а самих гедзів з коней відганяти. Широкий сам, чорнявий, із сивизною (сивизна в чуприні, а в поліцаї подався!), за спиною гвинтівка, на рукаві чорної шинелі поліцайська пов'язка, а в очах? Чи то глум безжальний, а чи скрушне співчуття: ой хазяйко,

хазяєчко, сама біду на власну голову накликала, сама ж і відповідатимеш...

Проказав до Оксани неквапно:

— А то кому ж не можна? Мені не можна? Еге, та рушниці моєї усе можна, отак, жіночко. Бо ж не переді мною криєшся, я — що, я виконавець, — перед германськими властями криєшся! Бо ж сказано вам: усіх командирів, комісарів, активістів... Ти ж грамотна, накази читаєш?

— Ой, та коли мені їх читати...

— Читай! Усе читай! І щоб нічого не забула, поки й живеш!

Ні, не співчуття, аж ніяке не співчуття бриніло зараз у Пантюшенковому голосі, коли вайлуватий незграба з гвинтівкою за плечима безжально кинув у вічі переляканий жінці:

— Не читаєш накази? Не визнаєш нового порядку? Ой Оксано, гляди, так і стратять дурну, якщо не порозумнішаєш.

Тітка Оксана дрібно тремтіла, та все ще всім тілом заступала поліцаєві дорогу до хати, де важко, із хрипом, уривчасто дихав поранений червоноармієць. На лихо, він голосно марив, що добре чув Пантюшенко, намагався зірватися з дерев'яного ліжка, мало не падав на долівку.

— Пане поліцаю!.. Він не комісар, то простий солдат, родич мій. Пане поліцаю! Не займайте його, богом закликаю... Пане!..

Пантюшенко владно відсунув тітку Оксану вбік і зайшов до хати. Скалічений боєць метався у смертельному маренні. Широко розкриті, безтямні очі бачили щось далеке, нетутешнє: «Пропустіть! Зараз моста розведуть... Я на хвилинку... Розведуть же міст!»

— Ач, русявенький, а не чорнявий, а ти кажеш — родич. Чужої породи, хто угледить, то відразу й скаже. І вже не такий молодий, хоч пожив свого, — неголосно відзначив пан поліцай. І впевнено вирік: — Сьогодні помре. Або завтра.

Тітка Оксана заплакала.

— А може, виходжу? Може, ще житиме?

Пантюшенко рвучко, незвично до огрядної статури своєї, одвернувся від пораненого, вийшов у сіни. З дверей уже озирнувся:

— Помре. А ти б, видать, хотіла собі й чоловіка виходити? Ех, убогство... Та не голоси на весь куток! От що, Оксано: жалію тебе за каліцтво, а то б... Слухай сюди:

накази німецькі читай, та пильніше. А в тебе я не був, ясно? Нічого не бачив і не відаю. Ясно?

— Атож... ясно, пане поліцаю.

— Якщо документи в нього є — спали. Зараз-таки. Спали так, щоб жодна жива душа...

Він урвав на півслові й вийшов, постукуючи по чоботу іграшковим своїм батіжком. Поліцайська пов'язка на рукаві його чорної, затісної шинелі й рушниця за плечима тепер здалися такими недоречними-непотрібними, що тітка Оксана, проста душа, гукнула навздогін:

— Спасибі вам, товаришу пане поліцаю! Бережи вас боже за вашу ласку!

А червоноармієць усе марив, його чомусь тривожив якийсь міст, що мали от-от розвести. Намагався зірвати з себе чисті полотняні бинти, що ними поперед'язувала його рани тітка Оксана. Далі затих, знепритомнів.

Він не помер.

Тітка Оксана, сама каліка, витягла, вирвала у смерті другого каліку. Минув місяць, другий, солдат поволі повертався з того світу і, певне, вирішив жити. А от пан поліцай Пантюшенко віку свого не дожив: німці повісили його разом з двома партизанами в самому центрі села, для остраху людям. Не простий, як виявилось, був той «товариш пан поліцай». Але то сталося згодом, вже перед самим визволенням.

Святослав Григорович — так звали пораненого червоноармієця — хоч і вижив, та на все життя лишився майже безпорадним калікою. Ледь зводився і дибав із костуром, ліва рука безпомічно звисала, та й правиця неохоче слухалася. Аби ж то вчасно скласти та загіпсувати! Та де могла знайти тітка Оксана тоді лікаря?

А навесні прибилися тітчині київські родичі. Бориско відразу заходився доглядати Святослава Григоровича, поки ще зовсім безпорадного, бо обидві жінки вже не мали на те часу. Німці не зважали на тітчине каліцтво, довелося й тітці Оксані працювати в отому гемайндевіртшафтені — язик зломиш, заким вимовиш. Власне, ніхто не міг вимовити, крім Святослава Григоровича, оте закручене німецьке слово.

Скалічений архітектор, людина широкої ерудиції з точним оком художника, приречений бідою своєю на цілковиту бездіяльність, полюбив Бориса, мов рідного сина. Розповідав, згадував, навчав — бо мав чого навчати. Для хлопця ж ті розмови стали найбільшою радістю, навіть допомогли загойти біль від образи на Лініну матір.

Корінний лєнінградець, архітектор і художник за фахом — таких у недовгому Борисковому житті ще не стрічалося, Святослав Григорович умів розповідати надзвичайно цікаво й зрозуміло про речі далекі від іще дитячої уяви. Не переходячи на спрощену мову і все ж дохідливо, говорив про такі разючі факти й події, що в хлопця від захоплення подих переймало.

Глухе село, окупація — і, поряд із щоденними злиднями, чуйна, добра, глибоко інтелігентна людина, що ставилася до Бориска не лише з любов'ю, а як до рідного, до товариша. Так, хлопчині неказанно пощастило!

Ото, було, виведе свого підопічного на весняне тепле сонечко, посадить під розквітлою вишнею (війна військовою, а вишні квітували собі), і — пішла розмова. Мати іноді й дорікне синові, що сидить без роботи (а на подвір'ї та в городі роботи не шукати), але погляне на каліку-солдата й на свого Бориска, то й замовкне. Втішається розмовами з хлопцем, то й нехай собі, що йому ще лишилося в цьому гіркому житті.

Розповів Святослав Григорович і про те, як опинився, поранений, у далекому від його рідного Ленінграда українському селі.

— Поїхав я до Західної України провідати брата — він там служив у військової частині. До того ж хотілося мені поглянути на ті місця, котрі ще зовсім недавно були під панською Польщею. Взяв відпустку в червні сорок першого та й поїхав.

— У червні? — збентежено перепитав Бориско. — Але ж у червні...

— Так, хлопче. Приїхав, пам'ятаю, в середу, а в неділю на світанні війна почалася. Брат загинув, а я залишився у тій військової частині, де він служив. Брат був кадровим військовим, майор, ну а я пішов рядовим. Я, Борисе, залишився воювати за брата, розумієш?

— Розумію, — з повагою дивився на оповідача Бориско. — Мій батько також пішов на фронт добровольцем. Не знаємо тепер, де він воює.

— Аби воював, — тихо, ніби про себе, мовив Святослав Григорович. — Аби воював, тільки не так, як нам довелось.

— А як вам довелось?

— А так: відступали ми коли з боями, коли й без боїв, всяко бувало. Поранили мене. Як саме опинився у цьому селі — не пам'ятаю, твоя тітка Оксана непритомного взяла до себе. Спасибі їй, врятувала від смерті, хоча... ну, досить спогадів, що ти там таке намалював, покажи,

Святослав Григорович одразу розпізнав у свого «брата милосердя» непересічний хист до малювання. Вперше побачивши малюнки (а малий таки прихопив із Києва фарби та залишки паперу), він був вражений і так зрадив, ніби себе самого зустрів у дитинстві. По тому завжди уважно роздивлявся Борискові малюнки, вдумливо критикував, зрідка хвалив, але вже як похвалить — для хлопчини свято!

Невдовзі зажадав поговорити із Борисовою матір'ю.

— Маріє Василівно, ви навіть не уявляєте, що таке — ваш син!

— А... він щось накоїв? Наче ж тихе хлоп'я...

— Ще не накоїв, але повинен накоїти, в розумінні — сотворити. Я фахівець, професіонал... хоча й колишній. І саме як професіонал маю всі підстави твердити: ваш син, дорога Маріє Василівно, має дуже великі художні здібності.

— Еге, еге,— закивала головою Борискова мати.— Ще в Києві всі казали, що з нього вийде художник.

— Так, бо має природне відчуття простору, перспективи, якась підсвідомо впевненість у зображенні обсягу на площині, навіть побудова композиції... даруйте, я захопився й кажу, мабуть, не зовсім зрозуміло. Одне слово, все це дає мені право твердити, що в хлопця — талант. Талант, дорога Маріє Василівно! І мені було б дуже прикро, якщо я помиляюся. Та ні, я не помиляюся!

Збуджений Святослав Григорович прошкандибав по хаті й зупинився, жестикулюючи правою, майже слухняною рукою.

— Йому потрібно вчитися. І — головне — зараз дати можливість розвинутися таланту! Ви мене розумієте?

— Спасибі вам,— сумно відказала мати.— Спасибі, Святославе Григоровичу, проте... Зараз усе ж головне — виростити бодай картоплю. І Борьчикові — жити й вижити.

— Ваша правда,— зпіввся Святослав Григорович.— Та все ж... Та все ж...

І він став серйозно навчати Бориса живопису. Пояснював закони побудови перспективи на площині, навчав техніці акварелі й начерку, світлотіні й контрасту. Бориско хапав усе з льоту. Це була справжня, кваліфікована, професійна підготовка до того майбутнього, яке мало чекати на хлопця.

А ще Святослав Григорович багато розповідав про свою професію, про покликання свого життя — архітектуру. Про визначні споруди різних часів і народів, про великих

зодчих минулого й сучасності. Незнайомі, зовсім, здавалося б, несумісні з реальним буттям — у глухому окупованому фашистами селі — імена й терміни звучали в убогій хатині тітки Оксани: класицизм, барокко, готика, конструктивізм... Чи не спадкоємця собі виховував скалічений навіки боєць-архітектор? Певне, так, бо ж не міг не відчувати, що власного життя попереду лишилося мало.

Особливо багато й закохано розповідав хлопцеві про геніального зодчого з Франції Ле Корбюзьє, перед яким схилявся і на якого молився. Ще вдома, в Ленінграді, Святослав Григорович пильно стежив за цим великим митцем, читав його праці в оригіналах, адже вільно володів кількома мовами, особливо французькою.

— Ти, Борисе, тільки вслухайся у ці слова: «Сонцесяйне місто». Місто його мрії.

— Наче казка,— вирішив малий.

— Авжеж! Поки це — казка, хоча Ле Корбюзьє спроектував таке місто, величезне, на три мільйони жителів. Але там не буде скупчення і метушні: це місто для людей і для сонця. Уяви лише ці прекрасні, геометрично досконалі будинки із суцільно зашклененими фасадами, і кожен будинок — неповторний. Поміж будинками — сади, стадіони, басейни, а понад усім — небо, небо... І це не для обраних, це — для кожного! Фахівці вважають, що то — місто майбутнього, але ж сам Ле Корбюзьє спроектував його двадцять років тому і вперто називає сучасним.

Тремтячою рукою Святослав Григорович креслив на звороті якихось оголошень, що їх притяг до хати Бориско — запаси власного паперу давно закінчилися, — високі геометрично-правильні прямокутники будинків, оточені деревами.

— Ці будинки схожі на американські хмарочоси, — вказував і свою обізнаність хлопець. Бачив же малюнки й фотографії ще тоді, в Києві.

— Аж ніяк! — відрізав Святослав Григорович. — Нью-Йоркські вулиці-коридори — то жах, там людині нічим дихати. Ле Корбюзьє називає Нью-Йорк «містом розпачу». А Сонцесяйне місто... я хочу вірити, що ти колись у такому житимеш.

— А на чому то ви малюєте? — зацікавилася тітка Оксана, що й сама любила слухати Святослава Григоровича. Як час дозволяв, звісно.

Вона взяла менший аркушик і перевернула його. Там було досить лаконічне повідомлення:

«Доводиться до відома всіх куровласників про те, що строки здачі яєць минули. В куровласників, які до 5 червня не здадуть яєць, будуть конфісковані кури.

Сільгоспкомендант».

Оголошення не схвилювало тітку Оксану, вона вже не була куровласницею. Більший аркуш перевернув Борька й закліпав очима. Та як було не закліпати, прочитавши грізне:

«Розпорядження голови райуправи сільським старостам про суворе покарання винних у використанні німецької агітаційної літератури не за призначенням.

Гебітскомісаром установлено, що агітаційна література, яка присилається виключно для вивішування на видних місцях для агітації, використовується на інші потреби, а саме як писчий папір та на різні обгортки.

Пан гебітскомісар категорично забороняє всяку агітаційну літературу використовувати не по призначенню. Вся агітаційна література обов'язково повинна бути використана лише для агітації.

Винні в порушенні цього розпорядження будуть суворо покарані.

Голова району».

— Де ти взяв?! — перелякано скрикнула тітка Оксана.

— Та... в поліція Пантюшенка на вікні,— признався Бориско.— Там у нього ціла купа всяких папірців лежить. Я й подумав, що він не помітить, якщо я кілька візьму...

І тут Святослав Григорович зареготав — уперше за довгий-довгий час. Реготав до сліз, так щиро та заразливо, що, не втримавшись, зареготали й тітка Оксана та Бориско. Саме прийшла Борисова мати. Вона аж остовпіла з дива від такого небувалого видовища.

— А бодай би ти здоровий був,— насилу спромоглася на слово тітка Оксана і пвиденько вкинула до печі сліди Борисового злочину проти німецької влади.— Ти, Марійко, краще не допитуйся.

Мама не допитувалася, вона принесла у пелені першу молоденьку, ніжно-рожеву картоплю. І це також була казка, як оте Сонцесяйне місто: молода картопля, вирощена з лущиння, смачніша за всі ласощі на білому світі.

А поряд з казкою надто реально існувала біда — війна, окупація, смерть, важка підневільна праця на Гітлера. І до Сонцесяйного казкового міста було ще невимовно далеко.

Коли окупантів прогнали, Святослав Григорович негайно надіслав своїй сім'ї до Ленінграда телеграму, хоча й не знав: у Ленінграді його старий батько, дружина та донька чи десь у евакуації. Довго чекали на відповідь, а її все не було.

— Ідьте туди самі,— радила тітка Оксана.— Дарма що виклику немає, я ж зберегла ваші солдатські документи, що Пантюшенко радив спалити. Ой Остапе, Остапе, чому ж ми не догадалися, що ти з партизанами... І з сільради довідку візьмемо, то невже вас не впустять до рідного міста?

Нелегко їй було таке радити. Ніби власними руками душу з себе виймала: звикла, зріднилася з тим, кого врятувала від певної смерті. Та не тільки зріднилася — полюбила так глибоко та віддано, що ладна була сама до сім'ї одвезти.

Не до Ленінграда, правда, але хоч до станції, у поїзд посадила, добре, хоч Борис допомагав.

Після того від'їзду (Борька чув, як ночами глухо ридала в подушку тітка Оксана) пройшло тижнів зо три. І раптом повернувся Святослав Григорович. Тітка Оксана збіліла мов стіпа та так і сіла, де стояла.

— Ви?! Повернулися? Чому? — скрикнув Бориско, не знаючи — радити йому чи вболівати над чимось.— Та як же ви — самі...

— Люди допомогли.— Святослав Григорович помовчав, потім з боєм сказав:

— Всі мої загинули під час блокади. Навіть будинку немає — самі руїни.

— Ой лишенько! — прошепотіла Борисова мати, бо тітка Оксана неспроможна була і слова вимовити.— Що ж ви робитимете?

— Не знаю. Вирішив сюди повернутися. Працювати, як раніше, не зможу, а тут...— Він розгублено глянув на тітку Оксану.— Тут, мабуть, єдина тепер рідна людина моя... Не проженете, Оксано?

— Господи...— прошепотіла тремтячими губами тітка Оксана. І враз залилася сльозами.

То були найщасливіші сльози в усьому її нещасливому досі житті.

В селі відкрили семирічку, і Святослав Григорович став у ній викладати математику, креслення та малювання. До кінця свого життя він не припиняв окремо навчати

Бориса, — помер він, коли Борис уже ходив у сусіднє село до десятого класу.

— Ти будеш архітектором-художником, — напучував Святослав Григорович свого учня. — Ти молодий, здоровий і повинен стати тим, ким створила тебе матінка-природа. Тільки пам'ятай, Борисе: жити й працювати доведеться одержимо, так, як живе й працює Ле Корбюзьє. Йому зараз десь за сорок, ще молодий, але я певен — він підкорить увесь світ своїм генієм. Аби тільки був живий та непокалічений.

Еге, Святослав Григорович, колишній ленінградський архітектор, угадав майбутнє свого бога: Ле Корбюзьє, цей диво-архітектор, прославився на весь світ. Зате ж і працював одержимо, бо тільки одержимою працею можна ствердити свій геній, чи талант, нехай просто хист. Таким мав бути і Борис. Йому й здавалося, що він саме такий, до тієї зустрічі в поїзді з Петром Колодієм.

Оце то був хлопець! Любо подивитись. Хоча Петрова мати працювала всього-на-всього скромною секретаркою у якогось чернігівського пачальника, її син взяв за приклад не свою сіреньку матусю, а її респектабельного шефа. До того ж він був, як то кажуть, набагато підкованіший за Бориса.

Обом — по дев'ятнадцять, обоє щойно закінчили середню школу, обох чекав призов до армії, якщо не вступлять. І хоча Петро був зодягнений не краще ніж Борис, але тримався так невимушено й упевнено, що не помітні були ні старий піджак, ні злинялі штани. Вже тоді, з самого початку їхнього знайомства, Колодій твердо взяв у розмовах поблажливо-зверхній тон. Ось що важить прирджений апломб!

Борис не відразу те відчув. Радий, що зустрів товариша: мета ж була однакова — вступити до інституту, він захоплено розповідав про свої мрії, про великого Ле Корбюзьє та його Сонцесайне місто. «Це ж геніально, правда?!»

Колодій у відповідь примружився і так пильно оглянув Бориса, ніби хотів оцінити, що то за один.

— Не чув про твого Корбюзьє і слухати не хочу, — холодно процідив він крізь зуби. — Ти краще скажи, хто твій батько? Де він?

— Мій батько загинув на фронті.

— А до війни ким був?

— Працював котельником на «Більшовику», ми жили тоді в Києві... А чого це тебе цікавить?

— Як же може не цікавити, коли син радянського ро-

бітника, солдата, що поліг у бою за Батьківщину, так огидно низкопоклонствує перед культурою Заходу! Та звідки в тебе такі гнилі тенденції?!

Петро явно співав з чужого голосу, але Борис ще був надто наївний, щоб те зрозуміти.

— Але ж Ле Корбюзьє геній! До чого тут низкопоклонство перед західною культурою? — оборонявся Борис. — Генії належать усім.

— Геній він чи не геній — ми того не знаємо, — Колодій так наголосив на цьому «ми», що Борис мимоволі озирнувся, ніби сподівався побачити Петрових одноступів. — Мене дивує інше: звідки ти про все це так детально знаєш?

Тоді Борис розповів про Святослава Григоровича.

— А у нас, у Радянському Союзі, де надруковано про твого геніального архітектора?

— Н-не знаю... Святослав Григорович добре володів іноземними мовами. Він читав твори Ле Корбюзьє французькою...

— Ага, тепер усе ясно! Не з радянських, а з закордонних джерел напував тебе твій занадто освічений учитель. До речі, навіть ім'я його якимось старорежимне — Святослав. Ой Борисе, не будь наївним і краще молися на свого генія мовчки. Це я тобі раджу по-дружньому, бо хочу тобі добра. Гляди, не вскоч у халепу!

— Стривай, Петре, я не розумію, що в цьому лихого? Тоді треба відкинути всю світову культуру...

— Твій Корбюзьє — не вся світова культура, це речі різні. Я вже висловив тобі свою думку. До того ж то не лише моя думка. — Останні слова давали Борисові зрозуміти, що Петро Колодій виголошує чиясь високе кредо. — І взагалі, кинь мені морочити голову, він мене не хвилює.

— А що ж тебе хвилює? — ображено спитав Борис.

— Та навіщо взагалі хвилюватися? — стелув широкими плечима Колодій. — Ти що, справді збираєшся вступати до художнього інституту?

— На архітектурний факультет, — уточнив Борис.

— І певен того, що станеш видатним художником або архітектором?

— Ну... хіба цього можна бути певним? Життя покаже.

— Поки життя покаже, покажи-но мені оті папки, що ти їх везеш, — попросив Петро. Втім, не попросив, а скомандував.

Борис неохоче показав малюнки, що їх віз для приймальної комісії. Колодій розглянув малюнки й поблажливо хмикнув.

— Загалом непогано. Можеш. Хоча Рєпіна з тебе не вийде, так я гадаю, ти вже пробач, я хлопець прямий. А оце вже й зовсім формалістична штучка.

Він недбало кивнув на найкращий малюнок, — Борис його намалював ще за життя Святослава Григоровича. Дивився крізь шибку, зліплена з різних, здебільшого кривих уламків скла, на залите гарячим літнім сонцем подвір'я, де фантастично змінені обриси вишневої гілки та постаті людини (то була мама) створили незвичайну композиційну феєрію. Як радів Святослав Григорович цьому малюнку!

Борис мовчки прибрав свої папки.

— Художником треба бути або великим, або взагалі ним не бути, — твердо рубонув Колодій. — Так само, які і архітектором, хоча це й практичніше. Тільки без схилянь перед Заходом. «Сонцесяйне місто»! Ти що, не бачиш руїн війни? Зараз не мріяти треба, а переселити людей із розвалюх у пристойні житла.

— А ким же, на твою думку, варто бути? — запитав Борис. — Чи це можна вгадати?

— Навіщо вгадувати? Треба знати. Ким, питаєш? Скажу: тільки тим, хто завжди і скрізь буде потрібен. Розумів? Завжди і скрізь. Втямив? Я, наприклад, вступлю до будівельного.

Він так і сказав — «вступлю», а не «вступатиму», був певний того, що вступить. Як виявилось потім, ця впевненість була небезпідставна.

Спочатку Борис намагався сперечатись, йому не хотілося розлучатися зі своїм — омріяним. Але Колодій умів так бити доказами й такими незаперечними, що, зрештою, Борис замовк, не знаходячи потрібних аргументів, котрі переконали б цього дуже впевненого в собі і таки тямовитого хлопця. Його й себе, бо віра в себе вже була підірвана.

На вокзалі у Києві хлопці попрощалися. Колодій мав зупинитися у своїх родичів, він навіть дав Борисові адресу: мовляв, після екзаменів можна зустрітися, чом би й ні? Борис же поїхав просто до художнього інституту. Спочатку все йшло чудово. Малюнки сподобалися приймальної комісії, особливо отой — мальований крізь «вітраж» стуленої з шматків шибки (це була, нехай заочна, перемога Бориса над Колодієм. На жаль, перша й остан-

ня), до екзаменів його допустили. І місце в гуртожитку також дали.

Художній інститут містився зовсім близько від двору Борисового дитинства, але він заборонив собі туди потікати. Зайде вже по тому, як вступить до інституту. А що вступить — повірив, малюнки ж он як розхвалювали! До того ж Святослав Григорович, світла душа, так добре підготував його, що навряд хто інший з абітурієнтів міг рівнятися такою професійною підготовкою. Отоді він вже зайде до Ліни й скаже: «Здрастуй, Ліно! Я дотримав свого слова, котре дав тобі, коли ми попрощалися. Буду вчитися в художньому інституті!»

І раптом... провалився. Несподівано зрізався на історії.

Спершу Борис переплутав дати народження і смерті Івана Грозного. Про Івана Грозного йому чимало й з огидою розповідав Святослав Григорович. Людина гранично добра й м'яка, він ненавидів усякий деспотизм і, віддаючи належне розумові й освіченості, зрештою таланту Івана IV, разом з тим не міг збагнути, чому така талановита людина могла бути садистом, прославитися своїми невимовними спалахами гніву. «Без сумніву, в нього, особливо наприкінці життя, була манія переслідування: він нікому не вірив». У школі Бориса навчали, що Іван Грозний мав величезне історичне значення саме як прогресивний діяч, що його реформи — то величезний крок уперед відсталого феодальної Росії. Нехай і так, але в душі лишилася огида до нелюдської жорстокості цього дивного царя.

Переплутавши дати, Борис розгубився. Якби йому поставили якесь інше питання, то все й обійшлося б, але екзаменатор чомусь учепився саме в Івана Грозного. Те, що Борис був талановитий як художник, мало цікавило екзаменатора. Він запитав: «Чим значимий в історії Іван IV?» Борис, не бажаючи відповідати так, як лежало на душі, промимрив про збудування храму Василя Блаженного в Москві, — те він також знав од Святослава Григоровича.

— У нас екзамен з історії нашої країни, а не з історії архітектури, — роздратовано нагадав екзаменатор. — Мене дивує ваша необізнаність, адже учень середніх класів десятирічки дав би правильну відповідь. Ну гаразд, а коли впало Казанське ханство? Забули? Ну а коли Астраханське ханство приєднано до Руської держави? Гм... Розкажіть хоча б про Лівонську війну. Хто вийшов з неї переможцем?

— Переможцем? Переможцем...— Хоч убий, Борис не зміг пригадати, хто ж вийшов переможцем у тій клятій Лівонській війні. Вже згодом згадав, що переможців у тій війні не було, вона закінчилася безрезультатно. Але згадав уже потім, а тоді вкрай розгубився: стояв мовчки, похиливши голову. Нараз йому здалося, що з сивої давнини Іван Грозний простяг кощаву зловісну руку, щоб його, Бориса Світличного, сьогодні тут придушити. На хлопця найшло якесь запаморочення, бо він, так нічого й не відповівши, ватяними ногами вийшов з аудиторії. Скапітулював і провалився.

Кінець. Забрав документи, і ноги самі його понесли до колись рідного двору на Дику, нині Студентську.

Зайшов. З гіркотою постояв над обгорілим фундаментом флігеля, де вони жили з батьком. Батько... Як він вірив, що війна «буде довгою, десь з півроку або й рік», вірив, що знову повернеться, бо житиме. Де хоч твоя могила, батьку?

Ще поникав двором, озираючися: може, побачить Ліну або хоч спитає про неї. Вона зрозуміє, як то йому зараз, не може не зрозуміти!

Якась незнайома жінка, худа і нервова, підозріливо стежила за вбого зодягненим хлопцем, що ходив та все озирався.

— Тобі чого тут треба? Чого нишпорити?

Цю жінку Борис раніше не бачив, вона тут не жила, коли жили вони. І так пригнічений своїм провалом на екзаменах, він ще дужче знітився.

— То чого, питаю, тут пхендяєш? Мовчиш? Шляються тут усякі, тільки й знай, що стережися, аби чого не поцупили.

— Я хотів побачити Ліну Шполянську, — нарешті спромігся на слово Борис.

— Яку ще там Ліну? Не бреш, хлопче, бо он зараз міліціонера гукну. Ану, забирайся та швидше!

Отак зустрів його рідний двір.

Ходив по Києву й намагався прокинутися, — все ще здавалося, що то лише важкий, глумливий сон. Але то був не сон, то була найреальніша дійсність.

Навіщо він тоді зайшов до Колодія? Не стерпів самоти? Поскаржитися на своє лихо?

Петро зустрів його весело. Похвалився: екзамени склав блискуче, отже — до інституту його зараховано!

— Ну, а твої як справи, Борисе? Що? Провалився? Та-ак... Ну, це біда невелика, я певен, воно й на краще.

— Чому на краще?

— Поясню, тільки по секрету. Бачиш, моя рідна тітка в приймальній комісії. Не пропадеш, допоможемо! Біжи швидше та подавай документи до будівельного на факультет цивільного й промислового будівництва.

— Я б хотів на архітектурний...

— Не вередуй, а скажи спасибі. На архітектурному в мене руки немає. Згодом, як схочеш, зможеш перевестися. Ну, не гай часу!

Тоді вперше він підкорився Колодієві. І ще довгенько ходитиме Петро в ролі Борисового благодійника й ліпитиме своїми руками його подальшу долю.

Борис так і не перейшов на архітектурний факультет. Тяжко занедужала мати, і хлопець кожної вільної днини їхав у село — побути з хворою. Про яке там своє покликання міг думати, коли взагалі стало питання: вчитися а чи лишати інститут. Але мама благала не кидати навчання, та й тітка Оксана вмовляла не смутити маму, бо гірше буде — до своєї хвороби ще й душею зболів. А вже вона за рідною сестрою догляне, не звикати ходити біля тяжко хворої людини.

А на третьому курсі Борис оженився. Чому оженився на Вірі? Хіба любив? Чи вірив у те, що щасливо житимуть?

І тут знову втрутився в його долю Колодій. Він познайомив їх, чомусь вкрай потрібно було йому познайомити, а точніше — звести. До цього зближення підштовхував Бориса наполегливо й невідступно. Так, недобру роль в Борисовому житті відіграв його «благодійник» Петро.

«Не Петро, а твоя власна безхарактерність», — осмикнув себе Борис.

Пригадав, як його голодного, в старому обтьопаному пальті, покритвлених черевиках, з червоними від морозу, позбиваними руками Колодій привів до якоїсь затишної квартири й веселої компанії. Борисові жилося сутужно, мати все тяжче хворіла, спасибі хоч тітці Оксані за її невсипущий догляд... Хлопець підробляв на прожиття — брався на товарній станції підносити вантажі; мав собі й напарника, такого ж «безгрішного», як і сам. На студентську стипендію не дуже то й розгуляєшся.

Отакого хлопчину й познайомив благодійник Петро з білявою, пухкенькою, ошатно вбраною Віронькою, дочкою відомого професора-хірурга. Того першого вечора Борис відчував лише сором за свій убогий вигляд і все ховав під стіл ноги в скособочених черевиках. Проте

Віронька відразу примітила смагляве, з чорними бровами врозліт, вродливе лице юнака. Що ж до його старого одягу — те їй було байдужісінько. Запросила до себе.

Борис почав бувати вдома у Віроньки, де його привітно зустрічали батько-професор і мати — хоч не так щиро, зате старанно: бажання дочки було для батьків законом. Віронька навчалася вже на останньому курсі медичного інституту, — де б ще мала навчатися донька відомого хірурга? Вона ніколи в житті не знала, що таке нестатки, й цілком тверезо вирішила: батькових грошей вистачить і на неї, і на її чоловіка. А що Борис має стати її чоловіком, те поклала собі твердо.

Борис і не пручався. Гарненька, весела, інтелігентна дівчина, рішуча і владна, — відразу підкорила простодушного хлопця. Він закохався. Тепер розумів, що то було ніяке не кохання, а звичайне захоплення, властиве недосвідченій юності. До того ж дозволили злидні, а у Віриному домі ті злидні ніби залишалися десь за порогом. У селі їм жилося несолодко, — що та солдатська пенсія в повоєнні часи? Та й у колгоспі... До речі, колгосп перейменовували: до війни він звався «Червоний маяк», тепер — імені партизана Остапа Пантюшенка. Гарно назвали, але жилося колгоспникам поки ще трудно. Коли Борис познайомився з Вірою, матері стало вже зовсім кепсько. Вірин батько, довідавшись про це, влаштував матір до своєї клініки, сам особисто доклав старання — прооперував. Та було вже занадто пізно. За три місяці мати померла.

Замолоду Борис дуже гостро брав до серця і відчуття вини, й відчуття вдячності. Мучився виною перед матір'ю: треба було відразу везти її до Києва, хоча б і в свій гуртожиток, тоді б, на початку хвороби, операція могла порятувати. І — теж мучився давким відчуттям вдячності до Віриного батька й до неї самої. Поступово те відчуття змінилося іншим — відчуттям приниженості, особливо коли, одружившись, переїхав з гуртожитку до розкішної професорської квартири. Хоч ніяких особливих розкошів не було у професора, просто те для Бориса видалося небувалими розкошами, надто набідувався й наголодувався за своє життя.

І ще дуже мучила думка про взаємини Віри з Колодієм. Спершу тільки здогадувався, а потім переконався, що ті взаємини були не просто собі дружні. І не так, з доброго дива, звів Колодій Бориса зі своєю коханкою: у нього був певний розрахунок для себе і Борис знав, який саме. Віра, можливо, не знала, але говорити їй про

такі речі було б неблагородно, на це Борис не міг зважитись.

Вже на випускному інститутському вечорі Борис, не зовсім тверезий, вибухнув через щось і виклав Петрові напрямки свої думки з цього приводу. У відповідь Колодій тільки засміявся.

— У твоїх, чоловічих, інтересах про це краще помовчати.

— Намовчався!

— То що, маєш до мене якісь претензії? Я тебе, обдертого й голодного, ввів у таку сім'ю, виручив зі скрути! Розумніший би дякував. Я тебе, здається, й раніше витягав з біди. Забув?

— Де вже забути! Ти завжди був моїм спасителем. По блату допоміг вступити до інституту... Та краще б ти мене тоді прогнав під три чорти...

— Ти, Борисе, п'яний,— холодно відрізав Колодій.— Піди краще проспися, коли пити не вмієш.

Борис проспався, а Колодій удав, ніби ніякої такої розмови поміж них не було. Навпаки, не зрадив своєму амплуа й демонстративно пробачив Борисові його нетактовність. Чи не на доказ того, що пробачив, оце знову виступив у ролі благодійника — рекомендував рихтувальнику-інтелектуалові.

Мати бідолашна перед смертю раділа, що син одружеться з дочкою самого професора. Що ж, він виконав останню волю матері, ніби це виправдовувало те, що не можна виправдати: одруження без любові.

Та що це сьогодні з ним? Нерви розгулялися. Пропади воно все пропадом разом із Колодієм. Що ж до Віри... Скільки таких шлюбів? Більшість. Чого гризти себе за те, що подибується на кожному кроці. Краще спокійно лежати на дивані й дивитись футбол.

О! Знову київське «Динамо» забило гол.

10.

Волею сліпого випадку інтелектуал-рихтувальник жив у дворі Борисового дитинства. Йдучи вгору сходами, Борис болісно пригадав дитяче прощання, теплі Лініні губи на своїх щоках, відчайдушну хлоп'ячу клятву самому собі — жити для Ліни. Сьогодні той спогад з новою силою потряс його, бо нічого вищого й чистішого в житті не мав. Тому зупинився біля тих дверей, від яких колись побіг, приголомшений Ліниною ласкою.

Відчинила якась жінка. На запитання — чи живуть тут Шполянські, тільки знизала плечима. Навіть не чула про таких.

— А ви давно тут живете? — спитав Борис.

— Давно. Вже років сім.

...Сім. Що таке сім років, коли з того часу, як востаннє бачив Ліну, минула половина людського життя. І то за умов, що людині пощастить довго прожити.

Жінка нетерпляче глянула, мовляв, що йому ще треба?

— Скажіть, хто з вашого дому жив тут під час війни? Пробачте...

— Не знаю. — І, вже зачиняючи двері, кинула: — Є тут стара бабця, живе на першому поверсі. Напевне, вона вам відповість.

Клац! Двері зачинилися. Можливо, та жінка ще дивилася в кругле вічко у дверях на цього, вже немолодого, вродливого мужчину. А він все ще задумливо стояв перед її дверима.

Бабця з першого поверху? Хто ж то? Борька знав усіх сусідів по двору. Чому не спитав — у якій квартирі?

Які пощерблені сходи. Здається, тоді вони ще не були пощерблені.

І ризикуючи не застати рихтувальника — той призначив йому точний, до хвилини, час побачення, а хвилини в нього були, як можна здогадатися, не дешеві й до того ж для обраних: він подзвонив Борисові на роботу й лаконічно назвав час, не питаючи — має його Борис чи ні. Так от, ризикуючи втратити побачення з самим «Чародієм», Борис спустився на перший поверх і подзвонив у двері праворуч. Ніхто не озвався. Тоді подзвонив у двері впроти. Відчинило якесь дрібне дівча. Борис запитав — чи вдома бабуся. А як же іще мав питати — адже не знав ні імені, ні прізвища. Бабуся була вдома, дівча довірливо впустило Бориса до своєї квартири.

— Доброго здоров'я. Пробачте, що турбую, — мовив Борис, намагаючись пригадати — хто ж вона, оця сухенька, майже нетлінна бабуся, що вийшла з кухні з великим розбійницьким ножом у руках. Навряд що вона гадала тим ножом захищати своє похиле життя, просто щось там собі шаткувала. Ні, він її не міг пригадати.

— Слухаю вас, — прошепотіла старенька, з цікавістю озираючи Бориса темними, зовсім не старечими очима.

— Бачите... до війни ми тут жили... Власне, не тут, а там, у дворі, у флігелі. Тепер того флігеля немає.

— Так, так, згорів. Ми самі жили в тому флігелі,— швидко закивала бабуся сивою головою.— А як вас звати?

— Борисом Петровичем... тоді звали — Бориском. Прізвище — Світличний.

— Боренько!— кинулася з ножакою на Бориса старенька. Далі, спохопившись, відкинула ножа на стіл. Вона обняла Бориса тремтячими сухенькими руками.— Господи, та я ж усю твою сім'ю добре пам'ятаю! А ти... таке було смирне хлоп'я, все щось собі малювало та малювало, не те, що інші песиголовці. Ой прости господи, які вони тепер песиголовці? Всі дорослі.

— І вже не молоді,— уточнив Борис.— А вас я не пригадую...

— Не пригадуєш? Невже так змінилася?— засміялася бабуся.— Не пригадуєш сусідку — тьотю Аню?

— Тьотю Аню?..

Господи... Борис згадав дебелу молодицю, таку голосисту — її соковитий бас майже весь день лунав на подвір'ї. Зараз вона не говорила навіть, а стиха шелестіла. Ну нічого спільного, нічогісінько! От, може, самі тільки очі... Та неville це вона?

— То ви тьотя Аня?— перішуче сказав, вибачаючись поглядом на мимовільний подив, який не зумів приховати.

— Вона, вона. Тільки тепер вже не тьотя, а баба Аня. Гляну на себе в дзеркало та й сплюну: пур йому! Та й ти вже не клочик, віде правди діти. Час біжить, немов найнявся. Борисе, ти сідай, сідай. Що тебе сюди привело?

— А... дядько Анатоль?

Старенька посумнішала.

— Давно вже немає на світі нашого дядька Анатоля. Святий був чоловік...

Борис мимоволі пригадав, як часто тітка Ганна ляяла дядька Анатоля за надто палку прихильність до горілки, але тільки мовчки кивнув головою.

— Спершу все до військкомату ходив, та ти ж це повинен пам'ятати.

— Еге, пам'ятаю.

— Вимагав, аби його до армії взяли. Ну, не взяли — куди йому, негодящий: і старий, і недочуває, і ще з десяток хвороб. А коли німці зайшли — усе нас рибою підгодував. Вам з мамою теж помагав, чи ти вже забув?

— Не забув. Спасибі йому...

— Всі казали — спасибі. Якби не він — попухли б з голоду. Вже перед тим, як Київ звільнили, запали його на Дніпрі фашистюги. Мовляв, партизан, рибу ловить, аби очі відвести.

— Тьотю Аню, а може, він і справді був з партизанами зв'язаний?

— Не знаю. Чого не знаю, того не знаю, а брехати не звична. Люди бачили, як його там, на березі, убивали. Додому він тих душогубів не привів, щоб нас не займали. Отак, Боренько. Тепер ходжу на могилку...

Тітка Ганна схлипнула, але, видно, вже за звичкою, і Борис подумав, що до всякого горя звекає людина. Дядько Анатоль! Дитинство, Дніпро, риболовля...

— А я його любив. Він мене рибалити вивчив.

— Він тебе теж любив. То що тебе сюди привело?

— Ви тоді поряд з нами у флігелі жили,— все ще не міг випірнути з дитячих спогадів Борис.

— Авжеж, авжеж. Коли флігель згорів, ми сюди перебралися, хазяїв же у Бабин яр погнали. А потім сама лишилася, племінницю до себе забрала. Племінниця з чоловіком на роботі, а я вдома хазяйную, малу їм вигляділа. Отак і живемо. А ви з мамою залишилися на селі?

— Померла мама.— Борис помовчав.— І батько на війні загинув.

— Вічна їм пам'ять,— урочисто прошелестіла старенька.— Гарні були люди. Ще б їм жити та жити...— Вона втерла щиру сльозу.— Це я зажилася за всіх.

— Тьотю Аню, ви пам'ятаєте Шполянських? Вони жили в цьому будинку. Марія Павлівна і дві дочки: Валя й Ліна. Ліні тоді було тринадцять чи чотирнадцять років. Білява така дівчина, весела, співати любила. Пам'ятаєте?

Стара якимось сумно похитала головою, ніби щось обдумуючи. Обережно поглянула на Бориса.

— Ото як ви з мамою перебралися на село, то через кілька днів по тому Ліночку забрали до Німеччини.

— Як забрали? Їй же ледь чотирнадцять...

— На вигляд вона мала всі шістнадцять. Схопили просто на вулиці.

— Та-а-ак...— Борис хруснув пальцями. То ось чому Марія Павлівна: «Не пиши, не побачиш...» А він, ідіот, образився, замість того, щоб довідатися — що сталося. Кретин, який же кретин!

— А що з нею? Повернулася? Не знаєте?

Стара зам'ялася, видно, не хотіла говорити про це.

— Бачиш, Боренько, Шполянські вже дуже давно тут не живуть. З Марією Павлівною я була мало знайома... Переказували, що вона жива. Ти зможеш її у Києві знайти. Валя, може, з нею, а може, й ні...

— А Ліна?? Вона повернулася?

— Здається, ні. Ну, що тобі сказати? Ходили тут усякі розмови...

— Які розмови?

— Та... ніби Ліна не схотіла звідти повертатися. Але точно я нічого не знаю, люди багато чого можуть наплескати. Ти краще знайди Марію Павлівну або Валю, вони тобі все розкажуть.

«Не схотіла повернутися додому?»

Борис підвівся. Нічого більше він тут не дізнається.

— Бувайте здорові, тьотю Аню. Вибачте, що потурбував.

— Та за що вибачатись? Я дуже рада, посидів би ще трохи. Поспішаєш? Шкода. Заходь, розповиси мені про себе. І про те, чи довідався про Ліночку. Що б там не казали, а вона була дуже гарна дівчина.

— Неодмінно, тьотю Аню,— пообіцяв Борис.

Він, мабуть, вже пропустив аудієнцію у «Чародія»-рихтувальника, та дідько з ним.

Вийшовши з квартири, Борис побачив, що «Чародій» саме виходить з будинку. Гукнув його.

— Якщо ви гадаєте, що я не маю іншого клопоту, як тільки чекати на своїх неакуратних клієнтів,— почав бурчати «Чародій» суворим тоном, але вгледівши на Борисовім обличчі сум'яття, а може, й біль, миттю урвав нотацію. «Чародій» з усіх поглядів був інтелектуальною людиною.

— Ну-ну, буває. Поїхали зараз до моєї тещі, заберете свого «Жигуля». Після реанімації він став кращий, аніж до неї, самі побачите. Резюме, гадаю, не потрібне?

І вони старим «Москвичем» поїхали в район Святошина до тещі.

«Жигуль» і справді відродився, бігав легко і плавно, не гірше за нового. «Чародій»-рихтувальник знав ціну своїй роботі! Борис подякував і подав грубу пачку грошей.

— Ви задоволені?

— Побачимо,— обережно відказав Борис.— Час покаже.

— Маєте цілковиту рацію,— погодився «Чародій».— Навряд чи ми скоро зустрінемося, така зустріч небажана. Але... гм... гм... коли матимете певного, в розумінні —

надійного — клієнта, ваша рекомендація... Ну, ви мене розумієте.

І «Чародій»-рихтувальник, не рахуючи, недбало зашвав Борисові гроші до своєї кишені.

11.

Ліна не повернулася. Чи ж варто розшукувати її матір чи сестру? Лише для того, щоб дізнатися, чому вона не схотіла приїхати? А причина може бути зовсім проста: красива дівчина, вийшла там, на чужині, заміж, народила дітей і зараз живе собі на новій батьківщині. Ні, не буває нової батьківщини. Батьківщина завжди тільки одна. Ну, живе на новому місці, скажемо так.

І чи треба потьмарювати дитячу згадку? Яке тепер Борисові діло до тієї, вже літньої, жінки з милим ім'ям — Ліна? Ніякого, зовсім ніякого.

Вдень подзвонила на роботу Віра й попередила, що сьогодні ночуватиме в місті, нехай не хвилюється, що вона не приїде на дачу. Бориса анітрохи не засмутила така звістка, навіть порадувала: хоч відпочине на самоті. І все ж для годиться запитав:

— Чому не приїдеш?

— Ну... в мене ділова зустріч з дуже-дуже поважною людиною. Я не можу її відкладати,— швидко відповіла Віра й поклатла трубку.

Борис добре тямив, що та Вірина зустріч з дуже поважною людиною справді цінна, до того ж у прямому розумінні цього слова. У таких випадках він ніколи не розпитував, мав за краще для себе взагалі не знати про ті зустрічі, хоча й користувався з їх наслідків. Його машина теж була таким «наслідком» Віриних ділових зустрічей. А, краще не думати, не псувати собі настрою.

Приїхавши на дачу, Борис нашвидку повечеряв та й подався на річку купатися. Довго плавав, ніби хотів змити з себе щось нечисте, а воно ніяк не змивалося. Спати ліг рано і швидко заснув. Він явно втікав од думок, що настирливо ятрили йому душу.

...Ліна ледь торкнулася його руки, і Борис миттю прокинувся. Сів на ліжку. Здається, ще була ніч, бо в сутінках кімнати не зумів її роздивитися. І не міг зрозуміти — хто стоїть перед ним: дівчина чи вже немолода жінка. Знав напевно одне: то була вона, Ліна.

— Чому ти про мене забув?— В Ліниному голосі не

було докору, тільки легкий подив.— Мені здається, що саме ти не повинен був забувати про мене.

— Мені теж так здавалося... раніше,— винувато виправдовувався Борис.— Але що сталося, те сталося. Який сенс шукати тебе зараз, коли тебе тут немає?

«Йолоп! Про який сенс може йтися?! Сенс... Ти ще спи-тай — яка користь? Борис захрустів пальцями, руки йому аж зсудомило. Він важко перевів віддих.

— Ти гадаєш, що це вже непотрібно?— Ліна на хвилинку задумалася.— А може, потрібно. Не для мене, для тебе.

— Не розумію...

— Зрозумієш.

— Стривай... Ліно, ти мені снився?

Але вона нічого не відповіла. Борис похапцем увімкнув лампу, що стояла поруч, на столику. Він і справді не лежав, а сидів на ліжку, опустивши ноги, але, крім нього, в кімнаті нікого не було.

Нехай приснилося, але він тепер твердо знав: треба розшукати Ліну, бо й надалі його життя лишиться по-рожнім. А з цим він уже не хотів миритися.

В адресному столі міліції йому дали адресу Марії Павлівни Шполянської. Нині вона проживала в Шевченківському районі міста, і Борис не відразу збагнув, що то колишній Сирець. Хвалити бога, провідний інженер бригади — Галина Сергіївна — не стала довго святкувати приїзд сина, а засіла за роботу. На неї Борис завжди міг покластися, либонь, більше, ніж на самого себе. Тому мав змогу ввечері поїхати за вказаною адресою. Вірі не став нічого казати, не хотів пускати її туди, де спогади належали тільки йому й нікому більше.

Він знайшов будинок, і квартиру, і Марію Павлівну. Вона майже оглухла й осліпла, але й досі зберегла сліди своєї колишньої величної постави. Зовні не змінилася так різюче, як тітка Ганна, але порозумітися з нею було майже неможливо. Взятася допомагати дочка, Борис здогадався, що то була Валя. Ліна мала бути старшою.

Дочка теж не відразу збагнула — чого хоче цей незнайомий чоловік, але, зачувши про Ліну, відразу спохмурніла й запропонувала Борисові вийти з нею на свіже повітря.

— Я вас попрошу ніколи не згадувати при мамі імені Ліни. Це її може вбити, вона й так ледве живе. І взагалі, не розумію, чого ви хочете? Ліни немає. Ви запевняєте,

що жили з нами в одному дворі? Але я вас зовсім не пам'ятаю.

Борис відчув, що вона обороняє від сторонніх щось надто болюче. Зрозумів: нічого не дізнається, поки не ввійде у довір'я Ліниної сестри. Бо й справді: з якої речі вона стане відверто розмовляти з якимось незнайомим чоловіком. Хто він такий?

— Зараз гарний вечір. Може б, ви погодилися приділити мені хоч півгодинки? Там, за рогом, я залишив машину...

Ну от, ляпнув дурницю. До чого тут машина і що це за донжуанські підступи? Помітивши, як вона нахмурилася, Борис просто дістав і подав їй своє посвідчення з роботи. Вона уважно його прочитала і майже всміхнулася.

— Отже, вас звати Борисом Петровичем, і ми обоє з вами технарі. Мене звать...

— Валентина,— підказав Борис.

— Валерія. Валерія Володимирівна. Не треба машини.

— То хоч давайте трохи пройдемося.

— Ну гаразд. Тільки недалеко, через дорогу.

Вони пішли з Валерією через дорогу й опинилися біля меморіалу понад Бабиним яром. Оглянути меморіал не стали.— Валерія, певне, добре знала монумент, а Борис соромився признатися, що досі так і не зібрався його оглянути. Багато на що він не міг чомусь тепер вибрати часу...

Валерія схожа була на Ліну. Теж вродлива. Мабуть, і Ліна стала такою ж — моложавою, гарною жінкою. Проте Борис пам'ятав її юним дівчам і бажав пам'ятати саме такою. Хоча б те, що привело його сюди, не змогло убити цю пам'ять!

Кілька хвилин ходили мовчки. Валерія явно нервувала.

— Валеріє Володимирівно,— озвався нарешті Борис.— Я хотів би знати про Ліну... Як склалося її життя. Чув, що вона не поверпулася. Вона ж вам пише листи?

— Писала. Але для чого це вам?

— Не знаю,— чесно признався Борис.— Просто я дуже любив вашу сестру. Вона була така світла...

— Любили? Скільки ж вам тоді було років?

— Коли ми з матір'ю вибиралися з Києва на село, дванадцять. Дивно? Але... не знаю, як вам сказати... Нехай дитяче, але, повірте, це було кохання. Здається, єдине в моєму житті.— Він помовчав, ніби перевіряючи сам себе. Потім додав упевнено:— Так, єдине в житті.

Завжди дуже стриманий у відвертих розмовах, Борис сам дивувався зараз своїй щирості. Але саме ця щирість зламала ту перепону, об яку досі він марно бився. Валерія повірила й зрозуміла. Глянула на нього зовсім іншими очима, з неприхованою симпатією.

— Добре. Я не зможу вам розповісти про все, бо надто тонкосльоза. Більше буду плакати, ніж говорити. Маму не можна питати взагалі, до того ж вона дещо здитинилась — їй же багато років. Вам краще прочитати Ліноччині листи, але мама їх десь заховала. Я обшукаю її схованки, днів через три подзвонить.

Борис записав номери її телефону — домашній і робочий. Прощаючись, запитав:

— Скажіть, Валеріє Володимирівно, а чому ви одразу поставилися до мого розпитування якось упереджено? Я помиляюсь?

Вона помовчала, далі кивнула головою.

— Не помиляєтесь. Не забувайте, адже ми з мамою залишилися в окупації. Я, звісно, була ще мала, але мамі довелося наслухатися всякого. До того ж двірничка з нашого двору на Дикій, котра виказала Ліночку тим людям, розпустила чутки, що Ліна своєю волею поїхала до Німеччини. Бо навіть пісню співала на всю теплушку. Господи, як же маму цькували тому!

— Вона любила співати — «Ой ти Галю, Галю молодая», — стиха мовив Борис.

— Оцієї в теплушці вона й співала: «Підманули Галю, забрали з собою...» На повний голос, на зло своїй біді.

— Так, я розумію. Це схоже на Ліну.

— І ще знайшлися деякі «доброзичливці», вони запевняли, що Ліна залишилася там, бо не хотіла повернутися додому. Якби ж просто сказали — можна було б довести, що то наклеп, а то все пошепки, стиха. А знаєте, це добре, що ви прочитаєте її листи. До речі, можете не дзвонити, я догадуюся, де вони сховані.

Вони домовилися зустрітися тут, біля меморіалу, о дванадцятій дня в суботу.

У суботу Борис прийшов значно раніше призначеної години, щоб оглянути меморіал.

З похмурого неба сіялася якась осіння мжичка. Суцільні хмари затулили сонце, здавалося, що це не літній ранок, а осінній вечір. Дуже складна композиція з чорної бронзи ніби навмисне намагалася сховатися від людських очей за тим вогким присмерком.

Борис пішов угору нерівними, як дорога страждання, сходами. Зупинився біля плити.

«Тут у 1941—1943 роках німецько-фашистськими загартниками було розстріляно понад *сто тисяч* громадян міста Києва і військовополонених».

Вінчала монумент жінка зі зв'язаними руками. Схилившись, вона груддю годувала немовля. Солдат перед розстрілом. Матрос. А праворуч, заломивши руки над головою, падає вже мертва, розстріляна дівчина.

Борис поволі спустився вниз, обійшов монумент. З тильної його частини звисали, падали тіла — мертві й живі, вниз, у смерть... Знову зайшов до правого боку й не міг одірвати очей від мертвої дівчини з таким молодим і квітучим тілом. Чомусь саме вона найбільше вразила.

Згадав, як вони з Ліною стояли на розі вулиць Артема й Дикої, а мимо плинув натовп людей — сюди, до Бабабиного яру. Тоді до них ще вибігла Берта, Лінина подруга, котра боялася, що без неї не зуміють як слід доглянути за хворою бабусею.

А як на цьому місці намагалися окупанти замести сліди своїх злочинів! Ніби їх можна було замести... Це вже в 1943 році, коли їм довелося тікати. Борис читав, — військовополонені викопували трупи й спалювали. Ця акція відзначалася суто німецьким умінням організувати справу по-діловому. З луг'янівського кладовища привозили гранітні пам'ятники та залізні могильні огорожі. З граніту викладали площадки, на них клали рейки, а замість колосників ішли залізні цвинтарні огорожі. Шар дров, шар трупів, знову шар дров. Акуратно, у кілька рядів. Далі обливали нафтою і підпалювали. Екскаватор пригнали, щоб прискорити «роботу». Але найдужче потрясло Бориса те, що перед спаленням спеціальна команда вправно здирала персні, сережки, виривала у трупів золоті зуби. Звірство? Яке там звірство, хіба звірі здатні на таке?!

— Ви вже тут?

Борис обернувся і побачив Валерію. Вона прийшла пригнічена й заплакана. Привіталася.

— Я знайшла листи й тайкома від мами взяла. Вона ніколи й нікому їх не дає. Тільки ж листів багато... Ви хочете всі прочитати?

— Неодмінно всі!

— Я рада, що нарешті знайшлася небайдужа людина...

— Загалом то я людина досить байдужа, — визнав Борис, — Проте не в цьому випадку.

Валерія дістала з сумки чималий поживклий пакет, перев'язаний злинялою і якоюсь по-дитячому зворушливою стрічкою.

— Це Ліноччина стрічка,— пояснила Валерія.— По ній мама впізнає цей пакет з листами, хоча листів уже читати не може.— А це...— Вона дістала ще й пачечку фотографій.— Це також — звідти.

— У вас є й фотографії?!

Борис пожадко вихопив одну з фотографій. З неї до нього засміялося юне вродливе Лінине личко. Вона була доросліша за ту, котру знав, але сміялася так само весело, як і колись.

— Це фото вона вам надіслала з неволі?

— Так, з неволі. Вона ж завжди сміялася. Пам'ятаю: мама, було, розгнівається й покарає нас обох. Я плакала, а Ліна сміялася. Такою була.

Тут припустив дощ, і Валерія хутко сховала фотографії та пакет з листами в сумку.

— Валеріє Володимирівно, дайте мені на кілька днів листи. Ви ж бачите, тут неможливо читати. Ну, хочете, я вам під заставу паспорт віддам? Не загублю жодного листочка, давайте перелічимо все. Благаю вас!

Валерія завагалася.

— Я боюся, що мама перелякається, не знайшовши листів у схованці.

— Ви ж казали, що мама осліпла?

— Майже, на одно око трохи бачить. Цей пакет вона навпомацки впізнає, по стрічечці. В будь-який день вона схоче до неї торкнутися.

Дощ полив мов із відра. Вони побігли до Борисової машини і сховалися в ній. І все ж обоє змокли до рубця, хоч викручуй.

— От біда з цим дощем! Весни не було, та й літо не літо... То як же бути? Невже ви примусите мене читати листи отут, у машині?

— Сама не знаю, що робити. За маму боюсь — зрозумійте мене.

Борис хвилинку поміркував, далі витяг зі свого портфеля кілька газет, приміряв до пакета, розірвав на рівні частини і склав. Пачка вийшла саме така, яка була з листів.

— Дозвольте!

Розв'язавши пакет, Борис підмінив листи газетами і знову зав'язав старий пакет Ліниною стрічечкою.

— Марія Павлівна не розгадає мої хитрощі?

— Ні, вона, бідна, повірить, що то Ліноччині листи. А вас не мучитиме совість за оману старої нещасної жінки?

— Але ж я вам все поверну! То як, давати під заставу паспорт?

— Не треба мені вашого паспорта,— відмахнулася Валерія.— Мені зараз треба поспішати, мене чекають, а я вся мокра...

— Куди, коли не секрет, вам треба поспішати?

— Аж на Березняки.

— То це ж чудово! Я також там живу і зараз вас одвезу. Бачите, в певному аспекті я можу бути ще й корисний.

— А ви й справді живете на Березняках?

— Майже. На Русанівці. Зате мій гараж і справді на Березняках. То поїхали?

Валерія кивнула головою, намагаючись хоч трохи викрутити із своєї сукні воду. Борис посміхнувся.

— Не мучтеся. По дорозі заскочимо до мене, я ввімкну електрокамін, і ви через кілька хвилин висохнете.

— А як подивиться ваша дружина, що ви привезете якусь мокру курку?

Еге, як же, покажу я тобі свою дружину, подумав Борис. Точніше, не стану показувати тебе своїй дружині.

Бо й справді: як привезти до Віри таку красиву жінку? Це ж стане щонайпевнішим приводом отруїти на довгий час Борисові життя.

Віра була патологічно ревнива, і хоча Борис, не з любові до дружини, а від душевного збайдужіння, душевних лінощів, майже ніколи їй не зраджував (коли їй траплявся якийсь скороминучий грішок, то, не зачіпаючи душі, швидко забувався), вона час від часу все ж влаштовувала йому бурхливі сцени ревнощів. Можливо, з профілактичних міркувань: Борис подобався жінкам.

Повагавшись, Валерія погодилась зайти і підсушитись. Борис пригнав машину не на дачу, де чекала на нього Віра, а на київську квартиру. Там, звісно, нікого не було.

— Ви що, живете самі?— здивувалась Валерія.— А де дружина? Діти?

— Дочка давно виросла, працює в Асканійському заповіднику, внуків ще не придбав. А дружина на курорті,— спокійнісінько збрехав Борис. І подумав: як часто і легко він тепер став брехати. Навіть без потреби.— Щойно поїхала, так що маю змогу в повній тиші прочитати листи.

Він скося позирнув на телефон: хоча б у цю хвилину не подзвонила! Але телефон німував.

Борис увімкнув потужний електрокамін, і сукня на Валерії справді дуже скоро висохла. Сам же він просто не-реодягнувся.

Майнула підступна думка запросити її на чашечку кави, а то й на чарочку коньяку. Вона йому подобалася, і Віра принаймні хоча б мала справедливий привід улаштувати скандал. Але... ні! Щось стало на заваді, ніби якийсь шлагбаум перед ним опутився: Лівині листи.

— Я висохла. Тепер ви мене відвезете на Березняки?

— Звичайно, відвезу. Я вам так вдячний за листи!

Валерія замислилася, потім відділила меншу частину листів і сховала до сумки. Решту поклала на стіл.

— Я залишаю вам не всі листи, а ті, що написані під час війни. Повоєнні дочитаєте потім. Фотографії також залишити не можу.

— Бачу, ви мене берете на гачок,— засміявся Борис, але вона була серйозна, не посміхнулася. Він зрозумів, що його жарт недоречний.— Ну дайте хоча б одну фотографію! Я ж їх навіть не подивився.

— Потім подивитеся всі. А поки — ні, поки не треба.

Валерія таки залишила одну фотографію — ту, що він уже бачив, там Ліна так весело сміялася. Борис сховав листи й фотографію до прозорої пластмасової папки, папку поклав до шухляди письмового столу, шухляду замкнув на ключ. Тепер якби Валерія схотіла забрати назад — не віддав би!

12.

Одвізши на Березняки Валерію, загнав і машину в гараж — на дачу їхати не збирався. Зварив міцну каву і з хвилюванням поклав перед собою ті зачитані, пожовклі аркушики, списані рівним школярським почерком. Багато було листівок. Борис уперше бачив окупаційні поштові бланки, в село їм ніхто не писав. А може, й бачив, але не звертав уваги,— всіх тоді хвилювало, що саме написано, а не на чому. Він почав їх роздивлятися. Ось листівки початку війни. В горішньому правому кутку каїновою печаттю синіла марка з профілем Гітлера. Над нею: «Дойтшесрайх». Цікаво, що всі написи були тримовні: німецькою, українською та російською мовами. З лівого боку листівки лаконічне — «Абзендер, надавець, отправитель», зате правий бік рясно списаний — трьома ж

мовами! Угорі наказ: «Назву області, повіту і уряду праці («Якого ще уряду праці?») писати латинськими літерами». Прочитавши тримовне: «Кому, куди, вулиця, повіт, область», Борис дійшов і того «арбайтсамт», чи уряду праці, або російською — бюро труда. Ось воно як, ні більше, ні менше! Нічого не скажеш, оперативно заготували німці свої поштові листівки для всього Радянського Союзу! Та листівки, випущені пізніше, мають вже інший вигляд. Єдине, що лишилося незмінним, — це марка з профілем Гітлера. На деяких листівках, в лівому нижньому кутку жирним шрифтом лозунг: «Фюрер знає тільки боротьбу, працю і турботу. Ми хочемо взяти на себе посильну їх частину». Гм... а про поразку ваш фюрер ще не здогадується? Ого, ось на листівці — штамп 1943 року — у лівому нижньому кутку карикатура на свинорилого чоловічка, котрий тягне здоровезний мішок за плечима. Підпис: «Ловіть вуглекрада! Він краде газ, він цупить світло, він нищить струм і вугілля! І він, бачте, не винен». Ага, припекло? Сутужно стало? На решті пізніших за часом листівок тримовністю вже й не пахне.

Ну досить, спинив себе Борис. Не для цього випросив листи.

Він поставив на столі перед собою фотографію Ліни, і вона весело засміялася до Бориса. Ніби не було прірви тих довгих-довгих років поміж ними, а оце й він, хлопчисько Бориско Світличний, знову опинився на рідному подвір'ї.

— Ну, здрастуй, Ліно, — тихо сказав і навіть якось завмер, ніби чекав на відповідь. Але дівчина тільки мовчки сміялася.

Борис узявся розбирати листи, хотів скласти їх у хронологічному порядку. Але те було майже неможливо — Ліна дуже рідко ставила дату, а на листівках не завжди можна було розібрати затертий штемпель. Збавив багато часу: робота проектувальника в'їлася, стала другою натурою — система, порядок понад усе.

Ось її найперший лист — тут Ліна поставила дату: травень, 1942 року. В ту весну її забрали. Ой ти, Галю, Галю молодая... Він читав, а Ліна сміялася, дивлячись на нього з фотокартки. Борисові тепер вчувався її дзвінкий, чистий голос. А почерк зовсім дитячий, дуже стараний і чіткий.

«Мамо, мамо моя! Сестричко, дорогі мої, рідні! Пишу вам з Німеччини, з села Оденталя під Кельном. Їхали ми довго, мабуть, через усю Німеччину. Ой, як же ви за-

раз далеко від мене! Весь час мені здається, що я бачу, як ти, мамочко, плачеш за мною, навіть уночі сниться. Не треба, я хочу тебе порадувати, як мені тут страшенно пощастило, це мені всі-всі кажуть. Бо я потрапила на ферму. Дівчата, яких забрали на завод, мені просто заздрять. Мого хазяїна звати Губерт Бухель, він дуже багатий. Має чотири корови, трое коней, трактор, машину ЗІС, сорок французів, одну польку і одну українку (мене). Курей та качок я не можу й перелічити. А який величезний сад! Яке величезне поле! В будинку аж двадцять кімнат, уявляєте? Мені обіцяють навіть, що я житиму в окремій кімнаті. Бачиш, мамцю, як мені пощастило!»

Здавалося, Борис чує, як дзвенить Лінин голосок. Подивом? Чи бажанням здивувати й заспокоїти маму?

«Моя хазяйка ставиться до мене добре, хоч вона і строга, але ж хазяйка повинна бути строгою, правда ж, мамцю? У неї три сини, одному — рік, я його доглядатиму. Ой, якби ви побачили цю дитину! Справжнісіньке янголятко! Воно відразу пішло до мене на руки, і хазяйці це дуже сподобалося. Ні, мені тут буде добре. Ну, ще мені треба робити всяку домашню роботу, зате мене не посилають на поле. А домашньої роботи я не боюся. І тут я не голодуватиму. Якби ви побачили, чого в них тільки немає! Повна комора харчів, у нас навіть немає таких страв, як у них. Бачиш, мамусю, куди я потрапила, а ти так хвилювалася».

Отже, дівчинко, виходить, що тобі добре в неволі? Вдома, звісно, наголодувалася... Пам'ятаєш, як ми з тобою тієї злої зими ділили печений буряк? Ти віддала мені більшу частину, бо казала, що я худіший за тебе.

Борис уважно перечитував лист за листом, листівку за листівкою. Перебіг часу вимірювався не кількістю листів, а їх звучанням. Бо поступово Лінин свіжий голосок прир'ядав, зазвучав утомлено і сумно.

«Прости мене, рідна моя, що так сухо пишу. За роботою не встигаю. Але не треба плакати за мною, не треба, мамцю. Я, наприклад, ніколи тут не плачу, я завжди сміюся, повір мені. Отож і ти не плач. Знаєш, я тебе так люблю, що й слів таких не знайду сказати. І Київ наш люблю! Якби мені можна було пройтися по нашій вулиці, подивитися на той старий каштан, на який ми любили залазити. А мені б тільки торкнутися рукою до нього, ось так, одну хвилиночку, тільки б торкнутися, відразу б полегшало. Валю, жалій нашу маму! Бо як потрапиш у неволю, як я, то зрозумієш, що це таке. Але я все

витримаю, а ти ні. Правда, правда, я все витримаю і ніде не пропаду!»

Тут Борис почув, як обережно відмикають вхідні двері. Він швидко поклав фотокартку на листи і прикрив усе якоюсь папкою.

Тихо, мало не навшпиньках, зайшла Віра. Роззиралася на всі боки, ніби хотіла знайти того, кого Борис злочинно переховував. Вийшла, знову обійшла всю квартиру, зайшла до його кімнати й мовчки сіла. Вся була якась наелектризована, здається, навіть волосся здиблося. Борис похмуро поглянув на дружину.

— Як це розуміти?

— А ти не знаєш?— ревниво кинула вона. На її обличчі чітко проступили червоні плями.

— Якби знав, то б не питав. Поясни, будь ласка.

— Чому ти не приїхав на дачу?

— У мене термінова робота.

— Ти обіцяв приїхати на обід. В яке становище ти поставив мене перед Левицькими? Вони образилися.

— Нічого, переживуть. Не вийшло в мене. Чому ти не подзвонила?

— Я дзвонила. На роботу — там тебе не було. Сюди — те ж саме.

— Треба було ще раз подзвонити сюди.

— Дзвонила! Правда, не сюди, а до сусідки. Вона сказала, що ти є, але не сам: привіз якусь блондинку. Я не хотіла вам заважати.

— Справді? І тому, щоб не заважати, сама примчала з дачі й зробила обшук? До речі, коли сусідка така спостережлива, то бути не може, щоб вона не помітила, що я ту блондинку дуже скоро одвіз назад. Ти це знаєш? Якщо ні, запитай у неї.

Роздратування накіпало. Можна було б просто пояснити — в чому річ, показати листи, але Борис затявся. Дуже рідко, але бувало з ним і таке: упирався, і тут вже й сам нічого не міг з собою вдіяти. Шкода тільки, що йшлося про щось другорядне, а не принципово важливе.

— Хто вона?

— Співробітниця. Мусив дати їй деякі матеріали, а потім одвіз додому, бо йшов дощ.

«Чортзна-що, навіщо я брешу? Вона ж не заспокоїться й таки довідається, що такої блондинки у нас немає. А, лихий із нею, якась блондинка в інституті напевне ж є».

Віра промовчала, але не повірила. Вона завжди точно

відчувала, коли Борис бреше. Ця брехня її, природно, ще дужче насторожувала. Отже, розмова так просто не кінчиться, подумав Борис, доведеться їхати на дачу. А він же так хотів прочитати листи.

— У цієї твоєї «співробітниці» є сім'я? — запитала Віра, не спускаючи з чоловіка пильного погляду.

Борис стенив плечима.

— Не знаю, — він справді не знав. — Це так важливо?

— Як для кого. Ти вже обідав? Ні? А де ж твоя машина?

— Загнав у гараж. Гадав сьогодні попрацювати вдома.

— Не попередивши мене?

— А як мав попередити? Знаю ж, що ти подзвониш. Працюю...

— І тому сидиш перед папкою, яка зав'язана на-мертво?

Вона зрозуміла, що перебрала міру. Бориса затрусило. Він схопився.

— Ти що, може, влаштуєш шмон і на моєму столі? Що ж, давай! Кишені вивертати?

Віра мовчки встала й пішла з кімнати: в такі хвилини краще залишити його самого, щоб охолонув. А що охолоне, то безперечно. Вона надто добре знала свого чоловіка.

Почувши, як клацнув замок у дверях, Борис справді отямився і вийшов на балкон. Побачивши дружину, що саме виходила з під'їзду, покликав її вже майже спокійним голосом:

— Віро, зачекай. Я зараз прижену машину й поїдемо на дачу.

Він знову відступив. Власне, не знову, а як завжди.

Віра з незворушливим виглядом сіла біля ганку на лаві. А коли Борис подався до гаража — це займе в нього не менше, як півгодини, — зміркувала вона, швидко побігла до квартири й відімкнула її. Похапцем підняла зав'язану папку... З фотографії над нею засміялося гарненьке личко якогось дівчиська. Їй потемніло в очах од зненависті. Ось воно що, на молоденьких потягло? Мерзотник! Мерзотник...

На звороті фотографії вже досить вицвілим чорнилом було написано: «1942 рік. Кельн. Моїй любій, рідній матері з далекого краю. Ліна». Що за маячня?! Ага, ось якісь старі листи. І всі вони підписані тією ж рукою — «Ліна». Віра не мала часу читати, вона хапком проглянула зо дві листівки і зрозуміла, що її ревности абсолютно

безпідставні. Чому ж отой йолоп Борис відразу не сказав? Це ж смішно, врешті! А може, то якась Борисова родичка? Ні, навряд, про родичку напевне б знала. Все одно в цьому випадку її ревності безглузді.

«А може, не такі то вже й безглузді?» — шепнув їй якийсь біс. Але Віра схопила те бісеня за хвоста й відшпурнула геть. Хоча десь, на денці душі, як осад, залишилася непевна засторога. Не просто ж так собі Борис не схотів казати їй про листи. Чому? Та що б там не було, зараз їй треба поводитися розумніше.

Коли Борис підкотив машиною, Віра сиділа на тій самій лаві біля ганку, на якій він її залишив. Вигляд у неї був уже цілком миролюбний. Це означало: якщо обід з Левицьким він зірвав, то вечера неодмінно відбудеться.

13.

Віра й сама була не рада своїй натурі. Ревності — страшний звір, що терзає насамперед її саму. Але побороги їх не могла, як не могла народитися заново.

Якби не її невгамовні ревності, то, напевне, тепер була б вона дружиною не Борисовою, а Петра Колодія. Правда, Бориса вона любила дужче, ніж Петра, але навіть їй ця любов, від якої сама мука? За Петром їй жилося б значно спокійніше з усіх поглядів, ще й у незрівнянно більших достатках. Зараз уже Колодій тягне на замміністра, а що незабаром дотягне — сумніву немає. Сама винна, не вмiла стримуватись, а Петро не схотів терпіти. Не допомогло й те, що Віра завагітніла і він знав напевне — від нього. Колодій спокійнісінько звелів їй звільнитися від небажаної дитини, а для дочки професора, хірургічного боса, те було нескладно. І підставив замість себе Бориса. Знав, кого підставляти, бо Віра одразу ж без тям закохалася у вродливого юнака. Петра вона легко забула, хоча захоплювалася ним і зараз. Колодієм не можна було не захоплюватися: він завжди знав, чого йому треба і як того досягнути. Правда, вона не знала головного: не Вірині ревності примусили Петра Колодія відмовитися від шлюбу з нею. Петро сам був надто владною натурою і швидко привчив би дружину до того, щоб його воля і його бажання були в сім'ї основою буття. Звісно, шлюб скромного студента (назвемо Колодія так, бо ж він тоді, як і інші, частенько жив надголодь) з професорською донькою, до того ж симпатичною йому, був у ті роки дуже вигідний. Проте не для Колодія. Він дивився не в

нинішній, навіть не в завтрашній день, а у своє віддалене майбутнє. Хіба професор-медик міг допомогти досягнути тієї вершини, до якої поривався Петро Колодій?

Він тверезо зміркував, що, одружившись з сіренькою й зовсім непоказною дочкою одного з відповідальних працівників Міністерства іноземних справ, тим самим відкрив для себе широку дорогу до подальшої кар'єри. По закінченні інституту Колодій з молодою дружиною чимало років прожив за кордоном, а повернувшись на Батьківщину, відразу посів солідний пост. І та висока посада прийшлася по ньому, неначе прекрасно пошитий дорогим кравцем — не вихідний навіть, а щоденний робочий — костюм.

Треба віддати належне Петрові Колодієві: він був не простим собі кар'єристом, а й розумним і здібним керівником, твердим, коли вимагали обставини, гнучким, згідно з тими ж самими обставинами. Либонь, це був один із тих щасливчиків, котрі за всіх епох і в усіх країнах вибиваються нагору й міцно там тримаються.

Але!..

Якби існував господь бог, котрий своєю всесильною владою міг би покликати Колодія до себе і запитати: «А чи був ти, Петре, щасливий у земному своєму житті?» — то, розуміючи, що богові треба відповідати тільки так, як воно є насправді, Колодій відповів би.

— Ні, господи, не був я щасливий. Ніколи я не міг дозволити собі того, що дозволяли інші. Ані любити жінок, яких хотілося любити, ні добре випити з веселими людьми, просто — з веселими людьми, не зважаючи того — хто вони і чого треба од них чекати. Я завжди був немов у гіпсовому корсеті своїх прав і обов'язків. Мене ніколи не вдовольняло те, що маю, я завжди хотів більшого. То яке ж це в біса, прости мені господи, щастя — все життя бути скованим, жодного разу не розмахнутися, не розгулятися, не відчутти себе вільним? Адже і я людина, а не тільки еталон кар'єриста, будь вона проклята, ця кар'єра, яка задушила все те людяне, що могло принести мені в житті щирі радість...

Але оскільки Колодій у бога не вірив, то й не було перед ким розкривати душу. Отак йому й судилося доживати з застєбною на всі гудзики душею до свого почесного кінця з розкішними некрологами в газетах.

Та про це ніхто ніколи не здогадувався. Віра, звісно, також.

Бориса вона кохала й досі. А може, ненавиділа. Їй давно пора б угамуватися, адже мають дорослу дочку,

незабаром може стати бабусею, у Катрусі хтось уже є. Віру аж пересмикнуло від самої згадки про титул бабусі, здавалося, що поява внука відразу постарить, бо й досі кохала, ненавиділа й ревнувала Бориса, як і в перші роки. А хіба ж не мала підстав, виправдовувала себе. Не тільки тому, що Борис був уродливий і жінки задивлялися на нього. Ні, було гірше: *він не любив її*. Не любив ніколи, це вона знала, не могла не знати, не була б тоді жінкою. І одружився з вигоди — так раз у раз собі казала, щоб не пом'якшати до нього душею. Хоча — все ж вона аж ніяк не була дурною — відчувала, що вигода ця не могла дорівнювати тому, від чого він одмовився, що втратив. По-іншому б повернулося Борисове життя, якби не пішов на утримання тестя. Дотягнув би на стипендію, та й не на тому факультеті, куди допоміг йому вступити Колодій, а на архітектурному, він же був такий талановитий хлопець. Ну, не став би генієм, але любив би свою роботу, жив би нею. І з третього курсу можна було б перевестися, але вона не схотіла. Нічого не кажучи, з усіх сил противилася тій зміні, бо ревнувала його навіть до захоплення. Боялася, що улюблена робота відсуне її, дружину, кудись на задній план.

А на якому плані вона зараз? І чи задоволена своїм життям?

Гм... загалом — повинна бути задоволена, адже має все, що хотіла. Якби ж тільки не цей гнітючий страх, котрий ніколи не зникає: *втратити*. Можливо, марний страх, бо не з Борисовим м'яким, злінивленим характером ламати життя. Та й пізно занадто.

Як правило, люди завжди кажуть: «На жаль, пізно». Віра могла б сказати: «На щастя, пізно».

Вона щойно скінчила обхід свого хірургічного відділення. Поважно, з діловитим виглядом ішла довгим лікарняним коридором до кабінету. Перед кабінетом коридор завертає убік, і тут Віра зупинилася, бо почула розмову, якої б ліпше не чути. Розмовляли неголосно, але в неї був загострений слух.

— Взавтра мене патратимуть, — з невеселим гумором прогував чоловічий голос. Коробов? Ні, Дмитрук. Це йому на завтра вона призначила операцію на підшлунковій залозі. Там явно кепська справа.

— Може, годилося б щось подарувати хірургові? — запитав співрозмовник. — Хто вас оперуватиме?

— Сама Світлична.

— Ого! Тут уже, як то кажуть, і бог велів...

— А чого ж, можна й подарувати, — погодився Дмитрук. — Мені це якось і на думку не спадало.

— Здоров'я, на нього не треба шкодувати.

— Та хіба я шкодую? Тільки не знаю, як краще: до операції чи після?

— Звісно, краще — до: старатиметься.

Віра швидко повернулася і пішла до післяопераційної палати. Там дбайливо розпитала хворих — це сьогодні вдруге, чим немало здивувала і навіть стривожила їх. Потім пішла до себе, замкнулася в кабінеті, опустила на стілець, притиснула долоні до лиця і заплакала.

Це через нього, все через нього! Бо неспроможний обернутися, заробити стільки, скільки треба. Тьохтій нещасний! Тільки й здатний бавитися машиною, купленою на її гроші, мотатися на риболовлю або дивитися свій футбол, горіло б воно все синім вогнем! Оті старі листи з Німеччини — само собою, а блондинка ж таки була! Віра досі не може натрапити на її слід. Ох, як усе набридло, а що робити? Змушена брати... Бідоласі Дмитрукові, хоч як би хотіла, вже ніяка операція не допоможе, в нього та, найстрашніша хвороба, якої тепер так бояться всі, вона — також... Чорти б ухопили її лінкуватого чоловіка! Була б замужем за Колодієм, все було б інакше. А хто її питав, чи так уже весело приймати ті («подяки»)?

Двері торгали, але Віра не озивалася. Виплакалася, а потім умилася, підгримувалася і вийшла — привітна та спокійно-діловита.

Сьогодні був не операційний день, вона може дозволити собі вихопитися до універмагу — продавець із відділу взуття їй дещо обіцяла.

Як завжди, подзвонила Борисові на роботу. Технік Наталочка усміхненим голосом (Вірі здавалося — насмішкуватим) сказала, що Борис Петрович у начвідділу. Щось переказати? Нічого, спасибі.

Віра від щирого серця бажала Наталочці швидше вийти заміж, ладна була б сама знайти їй жениха, бо, що не кажи, а Наталя то потенціальна міна в Борисовій бригаді. До Галини Сергіївни, тієї старої зануди, Віра не ревнувала Бориса.

І все-таки: ота блондинка...

В кінці робочого дня до її кабінету постукався Дмитрук. Віра, приязно посміхаючись, зустріла цього підтоптаного, з сіро-землистим обличчям чоловіка.

— Сідайте, будь ласка. Слухаю вас.

— Та...— зам'явся Дмитрук,— бачите... Як би вам сказати... Ну, одне слово, я вам дуже вдячний, що ви... що мене...

У сердеги лоб зросили краплі поту. Нарешті, зважившись, він незграбно поклав зіжмаканого в долоні конверта на стіл.

— Ось...

— Що це таке?— скинулася Віра.— Як вас розуміти?

— Та...

— Що — «та»? Що в цьому конверті?— Вона швидко взяла конверт, розірвала і, вгледівши гроші, шпурнула конверт Дмитрукові.

— Як же ви посміли?— тихим, але таким обуреним голосом промовила Віра, аж Дмитрук схопився на ноги й позадкував до дверей.— Заберіть! І ніколи, чуйте!— ніколи не смійте!

— Пробачте, бога ради, Віро Дмитрівно,— мало не плачучи, замурмотів хворий.— Розумієте, підказав один дурень, а я й повірив... Не гнівіться, благаю вас! Ну, я йому покажу!

Він швидко вийшов з кабінету. Віра знала: Дмитрук зараз розкаже хворим про безкорисливість хірурга Світличної. Так, так, сьогодні вона заживе не купюри, а моральний капітал.

А іноді моральний капітал важливіший за гроші.

14.

Борис набрався рішучості й категорично заявив дружині, що не приїде ночувати на дачу, а працюватиме вдома. На дачі немає телефону, а йому треба буде частенько турбувати декого з проєктантів бригади, отже, без телефону не може обійтися.

Він не мав сумніву, що з цієї години взятий під несипуху охорону сусідки. А що жодних блондинок сусідка не могла зафіксувати, то й мав змогу спокійно приступити до подальшого читання листів.

Віра кілька разів перевіряла, чи вдома чоловік, годуючи ненаситний автомат копійками, він спрацьовував не часто, таку мав вередливу вдачу. Вона навіть не завдала собі мороки придумувати якісь приводи, просто, зачувши Борисів голос, вшала трубку. Це йому набридло, і він, в черговий раз піднявши трубку, стомлено промовив:

— Віро, слухай: я більше не стану озиватися. Досить!

Трубка відповіла короткими гудками. Борис спустив

на дверному замку запобіжника, щоб Віра ненароком не наскочила, і намагався відключитися від свого обридлого повсякдення. Рабство якесь.

Він знову поставив перед собою Лініну фотографію і сумно усміхнувся у відповідь на її веселий сміх. І знову ніби почув, як задзвенів у кімнаті її свіжий, мелодійний голос. А от дати на листах ставити забуває.

«Мамо, мамо, найрідніша моя! Коли я повернуся — не знаю, але приїду ж колись! Тепер уже не забирають з чотирнадцяти років, як забрали мене. Пишіть мені частіше! Листи довго йдуть, буває, і цілий місяць, часто пропадають, зате як одержу з рідного краю листа, то від радості забуваю про все. Навіть співаю, хоч хазяйка не любить, коли я співаю українських пісень. Німецьку мову я трохи розумію, а що не розумію, перекладає мені дівчина-полька, вона тут така ж, як і я. У них тут є радіо й електрика, отож і мені добре живеться. Ото тільки малий Губерт (його, як і батька, Губертом зовуть) страшенно важкий, не менш як півтора пуда. Він хоче тільки на руках, а хазяйка сердиться, коли Губерт плаче. Вона свариться по-німецькому, а я кажу, що не розумію, і сміюся. Вона дужче сердиться, а я дужче сміюся, хоч так можу (закреслено два рядки). Кажуть, що на заводі гірше. Але ж там хоч у вихідний день не працюють, а тут... Правда, на заводі мало дають їсти і по двадцять душ у кімнаті — тісно-тісно. Ой мамцю, якби ти знала... Та все одно я їм не плакатиму! І я віде не пропаду!»

Борисові здалося — Лінин голос затремтів од сліз, хоча вона й запевняла, ніби завжди сміється. Що ж тебе спіткало далі, дівчинко? Він вслухався в інтонацію її листів і відчував, що дівча вже на грані розпачу, тримається тільки завдяки своїй гордості та ще не хоче засмучувати маму. Аж ось через ряд листів проривається розначливий зойк — не витримала:

«Напишіть сюди, що мама вмерла, може, тоді мене хоч на трошечки відпустять додому! Ну хоча б на один-однісінький деньочок! Тільки б побачити вас, мої рідні, а потім усе терпітиму, слова не скажу».

А слідом ще один зойк:

«Не пишіть про маму, не треба, мене все одно звідси не відпустять, не відпустять, не відпустять...»

Звук можна чути, можна уявляти, але побачити його неможливо. А от зараз Борис чітко побачив той Лінин зойк: сліпучий од розпачу і водночас чорний від болю. А слова кривавилися суцільними ранами, неначе посічені

гострим ножем. Страшно було торкнутися рядків, здавалося — на пальцях лишаться сліди крові.

Борис інстинктивно взяв фотокартку й сховав під прочитаними листами. Він не зміг більше дивитися, як сміється Ліна. Кілька хвилин просидів нерухомо, пригнічений, розбитий. Потім звів погляд на те місце, де стояла Лінина фотографія, і, не побачивши її, не відразу пригадав, що заховав під листами.

Треба буде перефотографувати для себе. Може, не цю, а якусь іншу, де вона не сміється. Проте, мабуть, вона на всіх фото сміється. Такою вдалася.

Гортав далі пожовклі аркушки, вчитувався в рядки, по-школярському рівні та старанні, але з граматичними помилками, від яких вони видавалися ще гіркішими.

«Хазяїн працює на полі з французами та дівчиною-полькою. Мені ж треба робити зовсім небагато. Тільки вчасно впоратися з домашньою роботою. Для них дуже важливо, щоб усе було зроблено вчасно. Як шкода, що я не машина, а то б мене заводили, і все. Не хвилюйся за мене, моя рідна, що я мало пишу,— руки болять і часу вдень ніяк не вирву. А ввечері голова якась дурна. Хазяйка обіцяє, що взимку в мене буде менше роботи. Я їй сказала по-нашому, що до зими нас усіх вони відпустять, бо скільки ж можна? «Вас-вас?» — це так хазяйка спитала «що-що?». А я їй у відповідь: «Нас, нас!» Мені обіцяли платити три марки в місяць, але за весь цей час я не одержала й одної копійки. Не висилай мені, мамцю, тих марок, що у вас, вони тут не ходять. Краще купіть собі чогось їсти».

Що можна було купити на ті окупаційні марки — Борис добре знав. Можливо, не знала Ліна.

«...Сьогодні на мене накричав хазяїн, розсердився, що малий Губерт плакав, а я мила посуд і не могла взяти його на руки. Прибігла й хазяйка. Вони з хазяїном удвох кричать, малий Губерт реве на всі заставки, а я сміюся і ніяк не можу стриматися. Хазяйка аж за волосся мене сіпнула, щоб я голову опустила, а я ще вище підняла голову, дивлюся на них і сміюся, сміюся. Здається, вони аж полякалися мене, подумали, що я малахольна якась. А мені дуже хотілося плакати, тому з усієї сили сміялася, аж у мені все заболіло. Вони закричали, щоб я вийшла геть, щоб не сміялася. Я вийшла і сіла під деревом на вулиці. Там ще була якась собака, дуже худа, вони ніколи не годують чужих собак, тільки своїх. То ми вдвох і посиділи...»

Він побачив, як Ліна з високо піднятою головою, щоб не розплескати сльози, пройшла кілька кроків чужою вулицею і опустила на землю біля свого старого каштана. Правда, це був не їхній київський каштан, здається, й не каштан зовсім — то було якесь німецьке дерево, Борис не зміг уявити собі, що то за дерево. Але воно було живе, з зеленою пелехатою кроною, з теплим шорстким стовбуром і могутнім корінням, глибоко зануреним у землю. Сівши під деревом, Ліна притулилася спиною до стовбура, й Борис відчув, як їй боліла та спина, зморена працею. Руками — вони теж боліли, були червоні й потріскані — Ліна затулила обличчя. Тепер не боялася плакати, як там, перед ними.

— Не плач,— лизнув їй руку теплим язиком худий бездомний пес.— Мені теж погано живеться, але я намагаюся не плакати.

— А я хочу поплакати, я хочу виплакатись...

— Тоді поплач,— погодився собака й гірко зітхнув.— Поплач, дівчинко, може, тобі полегшає. Давай і я поплачу з тобою.

І собака заплакав. Не скавулів, плакав тихо. А Ліна, припавши лицем до кістлявої, скуйовдженої спини бездомного собаки, заридала так ревно й невтримно, що Борискові Світличному пронизливо-гостро защеміло серце. Він стояв осторонь, бо вперше в житті бачив, як плаче Ліна. Ніколи-ніколи вона не плакала, а коли й плакала, то не показувала цього іншим.

І ще Бориска гризло сумління. Як же він міг не відчувати, що Ліна так мучиться в неволі?! Він почав стиха підступати. Собака глянув на нього загорьованими розумними очима й не став гарчати.

Цього собаку він уже бачив. Пес прибився до тітчиного двору, прожив там півдня і вже майже прижився. Але надвечір до хати несподівано зайшов отой добрий німець,— якась німецька військова частина зупинилася почувати в їхньому селі. Він зацікавився Святославом Григоровичем, бо німець був теж архітектор, так потім пояснив Святослав Григорович. А що Святослав Григорович умів добре розмовляти німецькою, то вони довго розмовляли. Добре так розмовляли, Бориско навіть здогадувався, про що: про різні будови, бо креслили в повітрі руками всякі лінії. Бач, гадав собі Бориско, хоч і німець, а добрий.

Наговорившись досхочу з Святославом Григоровичем, добрий німець чемно попрощався й пішов од них, не

заподіявши нікому лиха, навіть не лишився почувати — побачив же, що в хаті тісно й ніде лягти. Інші німці, правда, просто виганяли хазяїв із хат, а цей — ні. Тільки на подвір'ї пристрелив собаку — того самого, що приблудився вранці...

— Ліно, — прошепотів Бориско, — прости мені, я ж нічого не знав. Прости, Ліно! Якби твоя мама по-іншому мені написала...

— То що? — запитала Ліна, крізь сльози пильно дивлячися на Бориска. — Чим би ти мені допоміг?

— Нічим, — похилив голову хлопець. — Я розумію, що нічого б не змінилося.

— Змінилося б! — твердо відрізала Ліна. — Невже ти не розумієш цього? Мені б ти вже не допоміг, але...

— Що «але»? Не мовчи, не мовчи. Не зникай, Ліно! Я повинен зрозуміти...

Борис ще довго ходив з кутка в куток, чекаючи, поки вщухне біль в серці. Мабуть, він занадто багато курить, і тому...

Потім знову заходився читати листи. Вони тепер стали спокійні, іноді навіть аж моторошно-спокійні. Дитинство минуло, прийшла передчасна дорослість. І втома. В п'ятнадцять років.

«Моя рідна! Поший мені такий ґартушок (малюнок ґартушка). Я утоптую сіно в свосму платті, а воно зовсім на мені розлізлося. Тільки ший ґартух великий, я дуже виросла. Мамусю, ти все просиш, щоб я написала тобі все про свою роботу. Добре, нишу.

Встаю о шостій або й раніше, розпалюю плиту, варю кофій, смажу картоплю, замітаю, вигрібаю золу, чищу плиту. Потім луццю горох чи квасолу, мию підлоги, перу целюшки та штанці, начищаю два відра картоплі, потім латаю одержу, або сапаю, або полю, або кошаю. Ставлю на вечір варитися картоплю, накриваю на стіл і весь час доглядаю малого Губерта. Він дуже красивий, але весь час капризує, бо мені немає часу його забавляти. Чищу всім черевики, мию посуд, годую курей, збираю яєчка. Приношу на день два великі кошики торфу й один кошик дров. Ще треба зварити й натовкти 15 відер картоплі для свиней, накринити буряку, вигнати корів, малого весь час обмивати, віднести на поле кофій. Ще прибрати в домі. А в п'ятницю вимиваю дванадцять кімнат — таких, як наша велика, і витрушую двадцять п'ять килимів, а до 12 годин дня треба й посуд помити. По обіді начищаю два відра картоплі, мию в кухні всі стіни, плиту і лави,

і знову вечірня робота. А в суботу начищу три відра картоплі, помию шафу — вдвічі ширшу за нашу, помию вікна, портрети. Ну ще та робота, що на кожен день. За роботу мене не лають, ти, мамусю, не бійся. Ти ж знаєш, яка я міцна і здорова».

Еге, немарно німці так уславилися охайністю та любов'ю до чистоти. Стільки роботи навалили на свою невірльницю, і ще бач — «не лають», добрі душі. А може, й лають, та дівча не хоче смутити маму. Як же вона встигла з тим усім упоратися?!

«Вишли, мамцю, теплу міцну кофточку і два-три фартушки. Туфлі, в яких я приїхала сюди, вже розвалилися. Ти моїх туфель не висилай, бо нога дуже виросла, вишли якісь свої».

Аж ось нарешті лист із датою.

«28/9 42. ...я стала гірше писати? Зате порозумнішала і тепер знаю, що таке життя. Ото б тільки на хвилиночку побачити вас, мої рідні! Чи є зараз на вулиці перед нашим двором та ямка, де вивернуто було камінь? Усі спотикалися і сердилися, а я так навіть раз упала. Боже мій, хоча б оту ямку побачити! Нехай навіть упасти. Я дуренька? Ой, ні, ні.

Моя хазяйка така багачка, що ви уявити не можете. Але дає дітям один раз у місяць па кіно, а сама зовсім не ходить від скупості. А як же ми часто бігали в кіно до війни! Навіть не віриться».

І знову пішли листи без дат. Борис догадувався з тону та змісту — коли, хоч приблизно, послані.

«Хазяйка тобі написала, щоб ти вислала два нових плаття, фартух і сорочку. Напиши, мамцю, що в тебе немає нічого і в магазині купити не можна. А то я тут працюю, працюю, а ті марки, що мені нарешті заплатили, віддала за ремонт туфель. Шити мені нічого не треба, як не буде в чому працювати, то не поженуть на роботу голою. Моє життя тут ніяке, що зі мною буде — байдуже. Так мені легше жити. То нічого, мамцю, не висилай, я все одно того не матиму. Була в мене подруга — українка Маруся, але хазяйка відпровадила її до іншого хазяїна в інше село. Розповім про все дома».

Борисові захотілося зазирнути в останні листи, але їх Валерія забрала. Запалив нову сигарету. Примружившись, спробував уявити Ліну покірною невірльницею, якій байдуже, що з нею далі буде, і — не зміг. Бо та, котру малювала уява, була зовсім не Ліна. Ліна ж могла бути лагідною, ласкавою, тільки не покірливою.

Нараз вплив у спогадах з минулого холоднющий зимовий день. Вони ще тоді жили в окупованому Києві. Вискочив він з мішком — назгрібати в дровнику трісок, що лишилися від колишніх дров, — протопити «буржуйку». Біля стіни дровника побачив Ліну: вона непорушно стояла й щось думала. Хотів було озватися, але знітився, надто вже вона була якась напружена. Він потоптався, потоптався, зібрався вже побігти до себе, але дівчина почула рипотіння снігу під його ногами й озирнулася.

— Здрастуй, — несміливо сказав Бориско.

— Здрастуй, — неприродно-спокійним голосом відказала Ліна. Здавалося, той голос хрустів і кришився, як сніг під ногами. Вона стріпнула головою, ніби відганяючи від себе щось вороже, але так і не змогла відігнати. Спробувала посміхнутися — не змогла.

— Чого ти тут мерзнеш? — спитав хлопець. — Може, тобі допомогти набрати палива?

— Нема чого набирати.

— То давай поділимо хоч мої тріски.

— Не треба.

— Так чого ж ти тут стоїш?

Повагавшись, Ліна глянула на Бориска.

— Як ти гадаєш, я зможу пішки дійти до Василькова?

— До Василькова? Ми з батьком колись туди їздили поїздом. Це, здається, кілометрів тридцять чи сорок від Києва. Далеко, ти краще не виривайся. Та й Марія Павлівна тебе не пустить.

Ліна рвучко схопила Бориса за плечі й струснула його.

— Дурне теля, ти ж нічого не знаєш. «Не пустить». Уже майже три тижні мама лежить у Василькові, їй одібрало ноги.

— Як лежить? Де? В лікарні?

— В якій там лікарні, просто у якоїсь доброї тітки. Ми досі нічого не знали, боялися, що вже мами й на світі немає. А сьогодні якась жінка лист принесла. Я хочу туди піти.

Бориско вкрай розгубився. Три тижні Ліна з маленькою сестричкою, голодні, холодні, мучилися, не знаючи, куди поділася мати, а він, свиня, і не спитав навіть.

— Ходімо! — схопив дівчину за руку. — Порадимося з моєю мамою.

Ліна слухняно пішла за ним. Борисова мати, вона саме заскочила на часину додому, стривожилася. Вона також нічого не знала, та й чому дивувати: в ту страшну

зиму зникнення людини було явище звичайне. Ліна принесла й прочитала вголос листа. Виявилось, що Марія Павлівна пішла на Лук'янівський базар вимінювати одержину на продукти. Лихі люди підмовили її поїхати з ними до Василькова, — там, мовляв, продукти набагато дешевші, ніж у Києві. Вона поклала на їхні сани свої клумаки й сіла сама. Та ледь виїхали за Київ, хазяїн саней зіпхнув довірливу жінку в сніг, а сам цврьохнув батогом коней. Марія Павлівна кинулася навздогін. Туфлі та міські ботики набилися снігом, але вона намагалася догнати тих підлих людей, та, звісно, марно. Тоді вирішила дійти пішки до Василькова, щоб там їх розшукати. Й пішла.

Змучена й знесилена, якби відразу потрапила в теплу хату, то все могло б обійтися. Але вона сіла на якомусь непривітному ганку, до хати впустити її не схотіли. Згодом, побачивши таку біду, забрала її до себе чужа добра жінка. Виходила від гарячки, тільки ноги відняло. Марія Павлівна розпитала у своєї рятувальниці про людей, які так жорстоко повелися з нею, але жінка таких не знала, видно, вони були не тутешні. При нагоді переслала мати дочкам листа про те, що з нею скоїлося.

— Не люди, а звірі! — аж схлипнула Борисова мати. — Добре, Ліночко, що хоч так обійшлося, бо ж Марія Павлівна жива. Тобі самій не можна вириватися в таку далеку дорогу. Ми ось як зробимо: відпрошуся я у своїх «панів», болячки на них немає, на два дні — згодом відроблю, й підемо разом. Треба тільки чималі санки дістати, ото вдвох і перевеземо твою маму. Завтра зранку і вийдемо, у Василькові переночуємо, а вранці — сюди. Може, ще й до якихось кінних людей на сани впросимося — і все буде добре. Ти зараз, дитинко, приляж, відпочинь, бо он яка змучена! Увечері я тобі й Валечці принесу чогось поїсти.

Ліна прилягла на канапку і миттю заснула. Проспала години зо три. Бориско не втримався і змалював її: Ліна так тихо, так покірно лежала. Ось тільки тоді він і побачив її — покірливою.

Він забув уже, як добулися вони до Василькова і — що важливіше — з Василькова, але хвору Марію Павлівну перевезли благополучно додому. І знову ожила Ліна, знову сміялася, співала, ніби намагалася відігнати геть біду.

Цікаво, чи Валерія пам'ятає про цей випадок?

А зима того року випала люта, водорозбірна колонка на розі вулиць Дикої й Артема замерзла, доводилося тягати

воду аж із Дніпра. Борис бачив, як Ліна, запнута теплою материною хусткою і в стареньких валянках, несла ту воду в двох, вмоцнених у рогозяні кошики, чотирилітрових бутлях. Хлопчак теж знайшов і собі такий бутель, а що не знайшов кошика, то запхав бутель у торбину. Пішли разом з Ліною вниз, через Поділ до Дніпра. Слизько-слизько! Згори їх так і несло вниз, не раз і падали, але сміялися. До Дніпра по воду тоді багато ходило людей, зараз навіть аж не віриться, що так тяжко доводилося ту воду носити. Зате ж і берегли кожную краплину! І до чого ж важезний був тоді той чортів бутель з водою! Хоча б по рівній дорозі нести, а то ж усе вгору та вгору. А Ліна тягла аж два бутлі і не скаржилася. Тільки вони частенько спинялися перепочити. Бориско мовчки сопів і все намагався сісти на скрижанілу стежину, прочовгану водноносами, але Ліна, як старша й розумніша, того йому не дозволяла. «Застудишся, он уже й так хлюпаєш носом».

І от, подолавши ту довжелезну слизьку дорогу, Бориско вже в своєму дворі послизнувся й гепнувся. З жалібним брязкотом розлетілися друзки від розбитого бутля. Пропала вода.

Здається, зарюмав? А таки не стримався й зарюмав з горя: це хоча б упав десь по дорозі, а то вже біля власного дому. Щоб заспокоїти свого меншого товариша, Ліна віддала йому свій бутель з водою. Не хотів брати, але вона примусила.

Зараз, у своїй трикімнатній комфортабельній квартирі, ситий (аж надто!) Борис так виразно й чітко побачив себе малого, Ліну й холодну, жорстоку зиму в окупованому Києві, що аж мурашки побігли по спині.

Листів залишилося зовсім небагато. Борис гадав другого дня повернути їх Валерії і взяти останні. Але Віра не витримала й приїхала з дачі ночувати тут: уночі сусідка могла б когось і прогавити.

15.

Розрахунки навантажень нульового циклу конверторного цеху силами Борисової бригади, а точніше — неухильними зусиллями Галини Сергіївни, провідного інженера тієї бригади, нарешті майже закінчено. Хоча оте слівце «майже» дуже підступне, — в останню хвилину може таке випірнути, що тільки за голову схопишся. Ну, та бог не схоче, свиня не з'їсть. Борис навіть дозволив собі розкіш — по роботі піти в кіно на «Осінній марафон». Він

давно хотів побачити цей фільм і не пошкодував. Правда, вжалив він Бориса, як молода кропива.

Вже зовсім стемніло, коли дістався до гаража — їхати на дачу. Віра чомусь категорично наполягала, аби приїхав, мовляв, матиме приємний сюрприз. Не схотіла сказати — який, приїде, то дізнається. Напевне, зуміла домовитися про фінський мебльовий гарнітур, але той гарнітур Борисові, як то кажуть, — «до лампочки».

Біля гаража спохопився, що залишив ключі у шухляді робочого столу. Вдень було душно, він знімав піджак, а щоб ключі не випали з кишені, переклав їх до шухляди. Ото досада! Не їхати на дачу? Але ж повідомити не зможе, і Віра, чого доброго, примчить серед ночі й здійме скандал. Та й ключі від квартири також залишилися на роботі.

Чортихаючися, він ліниво поплентався до станції метро, щоб доїхати до інституту й узяти ключі. Два вікна дев'ятого поверху неяскраво світилися, видно, там горіла лише одна настільна лампа. Певне, забули погасити. Вахтер сказав, що ключа від кімнати немає, хтось іще там працює. Хто ж? Звісно, не ледарюга Марченко, не занудливий дід Пилипенко, не технік Наталочка. Отже — Галина. Дивна вона все-таки жінка.

Справді, низько схилювшись над столом, сиділа Галина Сергіївна. Навіть не помітила, як до неї підійшов Борис.

— Що це за всенощна, Галю?

З несподіванки вона здригнулася, ривком звела своє довгасте, бліде і зараз утомлене обличчя. Вперше за довгі роки їхньої спільної роботи й дружби Борис подумав, що в неї дуже гарні очі. Великі, прозоро-зелені, й вії подівоному довгі та пухнасті.

— Ой Борисе, як ти мене налякав.

— Ти що, вирішила до ранку тут сидіти?

— Не до ранку, ще трошечки. Я вже кінчаю.

— Що кінчаєш?

— Все. Роботу нашу кінчаю.

— Галино, Галино, — зітхнув Борис. — Тобі заброньоване місце в раю, а мені в пеклі за те, що так тебе експлуатую. Ну що ж, давай хоч разом закінчимо, якщо я вже тут.

Удвох вони й справді доби́ли роботу до кінця. Назавтра вже можна буде в повному обсязі видавати робочі креслення баз усіх колон, із повним набором комбінацій навантажень. Цього Борис не сподівався. Запахло премією.

Поверталися додому пішки, метро вже не працювало, автобусів і близько не було. Борис зміркував, що

найвигідніше дійти до гаража, тоді машиною підкинути Галину додому й поїхати собі на дачу. «Порадуватися» Віриним сюрпризом, чорти б його вхопили.

Зрідка їх обганяли вантажні машини або легковички, втім повітря вже трохи очистилося від вихлопних газів, а останнім часом грузовики й автобуси стали їздити з такими чорними шлейфами, ніби змагалися — хто пустить густішу димову завісу. Ішли не поспішаючи, дихали відносно свіжим повітрям і відпочивали.

— Галю, чому ти розлучилася з чоловіком? — несподівано навіть для себе самого запитав Борис. Потягло на щирі розмову, про «Осінній марафон» вони вже обмінялися думками. Борисові фільм подобався, Галині не зовсім.

Галина якусь хвилину мовчала.

— Ну... просто взяли та й розійшлися.

— Ви погано жили? Не сердитися, що я лізу в душу?

— На тебе я ніколи не можу сердитися, Борисе.

— Чому така поблажливість?

— Тому. Тому, що ти теж нещасливий.

— Я — нещасливий? У чому ж? Навпаки, всі мене вважають щасливцем. Такі престижні родичі, така дружина, така квартира, така дача, машина, якого дідька ще треба?

— А чому ж ти з такою злістю про це все кажеш?

— Хіба зі злістю? А втім, можливо. Неконтрольована реакція. То все ж чому ви розійшлися? Була ж якась причина.

— Чоловік залишив мене. Пішов до іншої. Кращої.

— Кращої за тебе? Такої не буває.

— Борисе, хіба наша розмова не щира?

— Щирішої не може бути. Але що значить — кращої?

— Ну — красивішої, якщо вже хочеш уточнення.

— Красивіша не значить — краща. І ти давно сама живеш?

— Давно. Але — чому сама? У мене є син. Ось приїхав у відпустку, до мене приїхав, а не до батька. Зараз, я певна, вже турбується, чекає. Мабуть, і спати не лягав.

Борис засміявся з Галининого прозорого маневру.

— Галочко, голубонько, я б ніколи не наважився набиватися до тебе в гості, та ще й уночі. Для цього треба було б поступитися найдорожчим: нашою дружбою. А я її дуже ціную.

— Я теж. Пробач.

Помовчали.

— А знаєш, ти таки правду сказала про нашу спільну рису: ми обоє не дуже щасливі. Але ти щасливіша за мене.

— Чим?— здивувалася Галина.— Жіночою самотою? Сам же сказав...

— Е, самота вдвох буває набагато гіркіша. Зате в тебе є син.

— А у тебе дочка.

— Боюсь, що в мене немає дочки. Я їй чужий, я примудрився її ще змалку загубити. До того ж ти любиш свою роботу. А в цьому теж щастя. Я помиляюсь?

— Ні, не помиляєшся. Якби я не любила своєї роботи, то б не знаю, як і жила.

— Жила б,— похмуро буркнув Борис.— Я ж он живу.

— Ти певен того, що живеш?

Борис нічого не відповів, бо саме дійшли до гаража. Він вивів свого «Жигуля», одвіз додому Галину, потім швидко покотив до себе на дачу. Приїхав уже біля другої ночі.

Віра не спала. Зустріла його, як і належало, з холодною ворожістю.

— Де ти досі був?

— На роботі. Хочеш — вір, хочеш — ні. Можеш узавтра взяти офіційну довідку у вахтера.

— Була Катруся. Вже поїхала, не дочекавшись тебе.

— Катруся?! Чому ж ти мені не сказала?— вибухнув Борис.

— Я хотіла тобі зробити приємний сюрприз. Якби ж знаття, що ти припрешся під ранок...

— Так, ти молола про якийсь «сюрприз», я й подумав, що то, як завжди, про якесь барахло. Чому не сказала, що в нас дочка? Чому?!

— Відомо, що найкращий спосіб оборони — наступ,— відрубала Віра й пішла до спальні.

— Хоч скажи, чого вона приїздила?— закричав навздогін Борис, не бажаючи йти слідом.

— У відрядження.

— А як їй там живеться?

— Треба було вчасно приїхати, сам би й розпитав,— почув у відповідь.

— Слухай, Віро!— Він став на порозі спальні.— За що ти мені мстиш? За що?

— За все. За любов, за відданість, за ніжність...— У Віриному голосі зачулися сльози, й Борис швидше зачинив

двері. Він постелив собі на дивані (це вже не вперше) і довго не міг заснути. Не тільки тому, що не побачив сьогодні Катрусі, те йому таки боліло. Але чи не дужче боліли оті Галинині слова:

«Ти певен того, що живеш?»

Тиха, роботяща, мовчазна жінка. Дуже чесна, правдива. Виходить, що вона розуміла його краще, ніж розумів він сам себе. Інакше не сказала б і оцього:

«Тому, що ти теж нещасливий».

16.

Після вчорашньої сварки Віра не наполягала, аби Борис їхав на дачу. Може, й сама б не поїхала, але достигали полуниці, а Віра не любила, щоб пропадало добро. Тому Борис мав змогу на самоті знову побалакати з Ліною, бо читання листів він сприймав не як читання, а саме як розмову. Точніше, монолог, розповідь милої дівчини, котра знову стала такою дорогою.

Лист, як і більшість листів, без дати. Борисові доводилося з тону й змісту здогадуватися про час написання. Бо якщо спершу був веселий (можливо, удавано-веселий) тон, то далі ставав усе стриманіший і сумніший.

Що то сьогодні ти розповіси, дівчинко? Цей лист явно не з першого року неволі. І, звісно, без дати.

«Дорога, рідна мамусю, прошу тебе, не клопочися марно, це нічого не допоможе. Нехай доля сама вирішує. На біржу я не ходила тому, що не маю тяжкої роботи. Що може бути легшим за домашню роботу? Не сумуй, не плач, моя мамо, я ж тут не одна така. Значить, нам не так уже й погано, коли ми можемо терпіти. Приходила до мене Маруся, я вам про неї писала. Ішла чотирнадцять кілометрів, аби тільки сказати два слова, і то щоб моя хазяйка не помітила. Маруся сирота, а я щасливіша, бо в мене є ви, хоч і далеко, а є! І колись ми будемо всі разом, на нашій рідній землі. Будемо, правда ж? Тримайтеся, бережіть себе, головне — щоб вижили ви, а я ніде не пропаду!»

Борис звернув увагу, що кілька листів писано не Ліною рукою і з підписом — Маруся. Для чогось же Валерія додала їх. Ну, прочитає потім. Він одклав ті листи вбік, читав далі Лінині.

«...Я була трошечки недужа, і хазяйка відпустила мене в лікарню. Довго не хотіла відпускати, насилу погодилася. Тепер, здається, мене хотять залишити тут у лікарні працювати, бо я їм сподобалася. Ото було б добре! Я так

не хочу повертатися до своїх злих хазяїв! Рана на горлі вже гоїться, а роботи тут не стільки, як у хазяйки. Тільки мити посуд, мити підлоги та натирати їх. І халат казенний дадуть. Ну коли зовсім одужаю, трошки більше треба буде робити, але це нічого, роботи я не боюся. Зате кожному другу неділю по обіді матиму вихідні, й усе буде добре».

Що за рана така на горлі? Якщо вже поклали до лікарні, то, видно, була не «трошечки недужа». Заспокоюєш маму, Лінонько?

«17/6. 43. ...я жива і здорова. Завтра починаю працювати в лікарні! Робота дуже легка, і я з радістю погодилася. Ти ж, мамуню, знаєш, що в лікарні чиста робота. ...Хазяйка вже хоче забрати мене назад, каже, що малий Губерт плаче за мною. Я б до малого повернулася, але не хочу повертатися до неї. Знаєш, я їй все виказала, просто в очі, всі-всі свої обиди. І навіть про це казала без сліз, а зі сміхом. Вона аж затрусилася од злості».

«19/6 43. ...жива і здорова. У мене просто трошки боліло горло, і я лікуюся в лікарні й тут же працюю. Робота в тисячу разів легша, ніж у хазяйки, бо я таки до неї не повернулася! І ставляться краще. Словом — усе добре. Бережіть себе, мої дорогі, не плачте за мною, не бійтеся за мене. Що ж, така вже мені випала доля. Ти, сестричко, жалій маму, нехай хоч це буде їй радістю в цьому тяжкому житті. Мамо, мамо моя, ну правда, мені дуже добре працювати тут, у лікарні, повір! Тепер признаюся, раніше я таки часто плакала, а зараз — ні! Чого мені плакати?»

І справді — чого плакати, працюючи хворою в лікарні? Ще б пак, через тиждень, на другий, маєш аж півдня вільних! І що за хвороба в тебе, чому не напишеш зрозуміліше?

Який став нерівний, стрибучий почерк. Перші листи були списані акуратними рядочками, а тепер почерк змінився. Трапляються серед українських слів латинські літери, і граматичних помилок поряснішало.

Від чого може бути рана на горлі?

«31/8 43. Рідні мої, далекі мої! Я жива і здорова. Де буду після лікарні, ще не знаю. Горло вже зовсім мало болить і не заважає мені працювати. Якщо хазяйка таки прийде забирати мене на ферму, умру, а не піду! Досить. Вона розуміє, що більше такої слухняної дівчини собі не дістане. Тепер то я не пропаду, бо лікарі обіцяють не віддавати мене хазяйці».

Це остання листівка від Ліни з Німеччини. Еге, ось-ось буде звільнено Київ і поштовий зв'язок урветься.

Борис обережно поклав до папки останню листівку з неволі, підвівся і, зсутулившись, ніби узяв на себе Лінин тягар, пройшовся кімнатою.

...Він ішов незнайомими вулицями незнайомого міста. Був собою, таким, яким дожив до сьогодні, навіть помітив удруге (вперше зауважив ще вдень, на роботі) масну пляму на лівому рукаві сорочки. Треба змінити сорочку. Але зараз ця думка була цілком недоречна, бо там, де Борис опинився, пляма на сорочці не мала ніякого значення. Не мали значення й люди — багато серед них було інвалідів, — він розумів, що цих людей не існує для нього. Для нього може існувати одна-єдина людина, яку він не бачить і яку розшукує тут, на далекій чужині.

Перед ним хололи сталевим блиском води ріки, й Борис розумів, що то не Дніпро, але вода в ріці була такою ж, як і в Дніпрі, і все ж вона була іншою. Борис ступив на міст, він мусив поспішати, поки в нього ще був скупі відміряний час. Ким? Для чого? І це також не мало зараз жодного значення. Мусив поспішати, і все.

Знав, що ніколи не був у цьому місті, але впізнав його, бо побачив всесвітньовідомі грандіозні готичні башти собору святого Петра. Кельнський собор! Отже, ріка, через яку щойно перейшов, звалася Рейном, а він опинився на території ФРН.

Власне, для того, щоб опинитися в ФРН, повинно було промайнути кілька років, ще кілька років, як уже промайнуло кілька віків з епохи існування древньоримського табору. Колонія Агріппіна. Так, Борис, ішов по Кельну, він мусив знайти в цьому чужому ворожому місті єдино-знайому йому, рідну душу, хвору й замучену дівчину-полонянку.

І він таки помітив її худеньку, скоцюрблену постать зовсім близько від гордовитого готичного громаддя Кельнського собору.

— Ліно! — пошепки гукнув Борис, і слова його стоголосо відлунили кам'яні нефи собору. — Ліно, почекай! Я прийшов до тебе, може, ще не запізнився. Очекай, Ліно!

Вона здивовано глянула на Бориса й не впізнала. Її сині очі здавалися величезними на схудлім обличчі.

— Я не знаю вас, пане. Іх вайс ніхт...

— Ну як же, як же не знаєш? Адже я... — І осікся.

Ліні було п'ятнадцять, Борисові п'ятдесят. Вона не могла впізнати його таким, яким ніколи в житті не бачила.

Подарований час катастрофічно танув, але Борис вже не міг стати таким, яким упізнала б його Ліна. Ось навіть ця дурна пляма на рукаві сорочки настирливо лізла в очі, нагадувала, що неможливе — то неможливе.

— Я розумію, чому ти мене не впізнаєш. Війна...

— Війна,— кивнула головою Ліна.

І в ту ж мить безгучно вибухнув Кельнський собор святого Петра. Борис (інженер-конструктор Борис Петрович Світличний) болісно намагався пригадати, чи й справді було висаджено в повітря під час війни цей собор, здається ж, ні! А той, другий Борис, абсолютно реально бачив, як розсипаються, перетворюються на тлін стародавні склепіння. Непрониклива імла заслала все навкруги, адже собор був такий великий. Коли імла розвіялася, то Борис знову побачив собор — в усій його чужодальній бундючності. Але худенької скоцюрбленої постації дівчини-полонянки ніде не було.

— Війна-а-а-а-а...— ледь долинув рідний Лінин голос і зазмер десь у безвісті.

Потім Борис почув тихий стогін і не відразу збагнув, що то стогне він сам. Вийшов на балкон, подивився на розсип вогнів у вікнах навколишніх будинків.

Повернувшись до кімнати, взявся читати листи іншої дівчини-полонянки, що їх додала до Ліниних листів Валерія.

«3/4 43. Здрастуйте, дорога тьотю Маріє! Пише вам Маруся Пригодина, подруга вашої дочки Ліночки. Нас із нею розлучили, я зараз у другого хазяїна в іншому селі. Дуже вас прошу, напишіть мені хоч одне словечко! Я сирота з 12 років, і мені ніколи в моєму житті ніхто не писав...

8/8 43. ...спасибі, що пишете мені, далекій незнайомій сироті в чужому краю. Де Ліночка зараз, не знаю, але буду шукати. У неї боліло горло, і вона десь у лікарні. Мені 22 роки, я вже стара, а Ліні ще немає шістнадцяти, та ми з нею подружилися, мов рідні сестри. Скоро буде два роки, як я тут роблю, тоді мені дадуть відпуск на 8 днів, і я поїду в Кьольн шукати Ліночку...»

А ось листи вже з України.

«2/3 46. Привіт з Ворошиловграда! Дуже жаль, що не знаю про Лінину долю. В Німеччині ми з нею не раді були своєму життю. То, може, вона вже з вами? Я замужем, маю сина. Слава богу, повернулися додому. Хоч поки трудно, та після неволі ми сміємося і плачемо від радості...»

23/3 46. Ворошиловград. ...дізналися з вашого листа, що Ліночки немає вдома і що вона в місті Бельгії. Ми про таке місто не чули, шкода, що тут немає карти. В Оденталі хазяйка Марія Бухель була садистка та ізверг людський! І таким був сам хазяїн і діти, мучили, як хотіли. Ліночка простудилася й захворіла, дуже розпухло горло і шия. Вона вам не писала всього про хазяйку, бо не можна було і вас не хотіла печалити. В лікарню хазяйка довго не пускала, а заставляла працювати, аж поки не злякалася, що Ліна заразить її дітей... Після великої бомбощки Кьольна ми більше не бачилися, були три місяці під замком та дротом, аж до приїзду американців. Не плачте, дорога тьотю Маріє, може, Ліночка десь у розпределительних таборах, ще ж багато народу лишилося в Німеччині...»

О, ще листівка, писана Ліниною рукою, але заадресована не на Київ, а в Чехословаччину якійсь тітці Ірмі. Видимо, переслана до Києва вже по війні.

«15/1 45. Дорога тітонько Ірмочко! Я була дуже хвора на легені. Цілий місяць 40 температура. Той куток, де я жила, розбомбило, але я лишилася жива. Нічого, якось та доживемо до близького кінця війни. Побачу, нарешті, свій далекий-далекій рідний край, маму, сестричку. Цілую вас — Ліна».

Поштовий штемпель — Кельн. До Перемоги залишилося три місяці й двадцять чотири дні. Ліна жива, але тяжко хвора. Що з нею далі сталося? Загинула? Але ж Валерія має ще й повесні листи, котрі чомусь не віддала разом із цими. Отже, не повернулася. Чому?!

Борис припалив сигарету від сигарети. З щемом подумав: без сумніву, в Ліни був туберкульоз горла і, як наслідок, легенів. А може, й навпаки. А вона ж завжди аж пашіла квітучим здоров'ям! Лежачи в лікарні... Та де — «лежачи» працювала ж і там, не могла не знати, що за хвороба в неї. Не признавалася матері, не хотіла лякати, запевняла: «Я ніде не пропаду!»

Якою ж сильною була вона людиною. Хоча ще дитина, а вже — Людина. Ні, на Борисовому місці, коли йому ніхто не калічив життя, вона не пригребла б своє заповітне отак, як пригріб проклятими побутовими вигодами він. Еге, Ліна — ніколи б! Ліно-Лінонько, я й досі не знаю, жива ти чи ні і що далі тобі судила доля, але відчуваю лише одне: таких, як ти, не зігнуть ніякі злигодні. Ти сміялася, коли інші плакали б. Ні, зігнути тебе не могли. Могли — вбити.

Відчуття провини все дужче гнітило Бориса, не давало спокою. Здавалося, про яку провину може йтися, в чому він міг перед Ліною завинити? І все ж провину відчував: не зовнішню, а глибинну й дуже болючу.

Нерви, сказав собі Борис і замкнув листи до шухляди. Набрав домашній номер телефону Валерії, хоча вже було близько дванадцятої ночі. Вона не спала, ніби чекаючи того дзвінка.

— Добрий вечір, Валеріє Володимирівно, даруйте, що так пізно. Коли я зможу дочитати решту листів?

— А ті ви вже всі прочитали?

— Щойно дочитав. Чи не можна завтра...

— Розумієте, завтра я їду у відрядження.

— Надовго?

— Десь на тиждень. Коли приїду — подзвоню вам. Додому? На роботу?

— Краще на роботу, вдома можете не застати.

— Ну то через тиждень зустрінемось. До побачення.

Ці звичайні слова прозвучали з якоюсь пронизливою гіркотою.

17.

Цього дня роботу мали скінчити о третій годині, щоб людям дати змогу вийти на вулиці зустрічати олімпійських факелоносців. До центральної площі, звісно, не пробитися, а найцікавіше ж має бути саме там: урочисте запалення вогню в олімпійській чаші.

— У мене є пропозиція, — оголосила технік Наталочка. — Не будемо товпитися на вулицях, краще ходімо до мене пити каву і все побачимо по телевізору. В мене кольоровий.

— Наша Наталя інколи може видати цінну рацпропозицію, — негайно відгукнувся Марченко. Він, як завжди, капітально стояв перед кульманом, надійно затуляючи мугутньою спиною свої креслення. Мовляв, нема чого дочасно совати носа до його роботи.

— До речі, Наталині пропозиції частіше бувають слухними, ніж твої, — муркнув Борис.

— А о котрій годині почнеться телепередача? — запитала пунктуальна завжди і в усьому Галина Сергіївна.

— В п'ятнадцять п'ятдесят п'ять, — несподівано для всіх проскрипів дід Пилипенко. — Якщо не заперечуєте, то я теж приєднаюся до вас.

Наталочка, здивовано закліпавши добре підмальованими віями, вимушено посміхнулася.

— Звичайно, звичайно, Іване Пилиповичу. Якщо це вас цікавить.

— А чого б це мене не цікавило? Що я, не людина по-вашому? Звісно, у мене ніколи не було такої мускулатури, як у товариша Марченка, але я, можливо, тямлю дещо більше за нього. До речі, з його мускулатурою треба було йти у спортсмени, а не в інженери. Подвійний збиток — і для спорту, і для інженерної професії.

Марченко насупився, на його обличчі відбилосся наполегливе зусилля відповісти дідуганові щось в'їдливе й дотепне. Але це зусилля так і лишилося нереалізоване.

— То як, може, й справді підемо?— глянула на Бориса Галина Сергіївна.— Наталочка живе за півкварталу звідси.

Борис на знак згоди кивнув головою. А чому б і не піти, цікаво ж подивитися. Тим паче, що зараз перекриті всі центральні магістралі міста і йому все одно не прорватися машиною на Брест-Литовський проспект.

О пів на четверту Галина хазяйновито загорнула в кальку бутерброди з ковбасою та сиром, бо кава кавою, а треба й до кави. Марченко, очевидячки, щоб принизити скупердягу діда Пилипенка, котрий зібрався йти з порожніми руками (що там у його портфелику може бути?)— змотався до сусіднього гастроному й купив цукерок та пляшку недорогого коньяку. Проте, якби знав, краще б не купував.

— Цікаво, товаришу Марченку, крім ефекту, на кого розрахована ця пляшка?— скрипонував дід Пилипенко.— Борис Петрович, як завжди, поведе машину, Галина Сергіївна, наскільки мені відомо, не п'є, у мене печінка. Наталочка? Не знаю...

— Не п'ю,— скорботним голосом жертви озвалась Наталочка.

— От бачите? Отже — для себе. То ховайте краще до свого столу та замикайте шухляду, щоб прибиральниця не викинула вже порожньої пляшки.

Ах, як хотілося Марченкові вхопити за шкірку цього миршавого дідугана й добряче його струсонутися! Від того нестерпного бажання він аж упрів, але, вловивши красномовний погляд Наталочки, мовчки запхнув пляшку до свого «дипломата». Не обов'язково ж її розпивати в нудній, осточортлій компанії, буде час і після телепередачі.

— Гомо гоміні люпус ест!— Марченкові слова зараз адресувалися дідові Пилипенкові. Заспокоївши цим душу,

Марченко повеселішав і навіть почав насвистувати спортивний марш.

В однокімнатній Наталоччиній квартирі було затишно, як і має бути затишно у гарненької дівчини, та ще тої, котра прагне позбутися своєї затишної самоти. Нехай би краще на балконі маяли пелюшки, а по барвистому килимі повзало дитя, лишаючи по собі теплі калюжки. Несправедливо, подумав Борис. Чому така гарна дівчина самотня?

Мабуть, сьогодні у неї залишиться цей бугай Марченко, але ж хіба вона цього прагне? Ні, таки несправедлива доля до техніка Наталочки. Напевне, вона була б хорошою дружиною і матір'ю.

Тим часом гостинна хазяйка дбайливо застелила свіжо-білою скатертиною стола, прикрасила його зі смаком розставленими порцеляновими чашечками для кави, такою ж цукерницею та кухликом з вершками. Принесені бутерброди мальовниче розташувалися на красивій тарелі, Марченкові цукерки удостоїлися кришталевої вазочки. Еге, пропадав талант хазяйки дому на технічній роботі.

Галина Сергіївна ввімкнула було телевізор, але він так пронизливо запищав, що довелося відразу ж вимкнути: рано. Наталочка на кухні варила каву, їй чи то доцмагав, а чи заважав Марченко. Борис вийшов на балкон, обрамлений пишно квітучими чорнобривцями та сальвіями. І знову подумав: шкода, пропадає марно така потенціально-прекрасна дружина. Дід Пилипенко витяг зі свого старезного, як сам, портфеля пачку газет і, вмостившись поближче до телевізора, заходився їх читати. Галина Сергіївна задумливо сиділа у своїй звично-спокійній позі.

— Прошу до столу!— дзвінко запросила Наталочка, розливаючи по чашечках каву.— Шкода, немає цитринки. Борисе Петровичу, чого ви там задумалися? Ходіть сюди. О! Вже починається передача.

Всі розсілися за столом, з насолодою присорбуючи чудово зварену каву. На екрані телевізора — святково прикрашена площа Жовтневої революції. Поки немає факелоносця, і рясні глядачі та незчисленні телеглядачі дивляться на виступи танцюристів, спортсменів. Настрій у Наталоччиних гостей піднесений, адже ніхто з них ніколи не бачив, та, мабуть, і не побачить, як проносять олімпійський вогонь. Але дід Пилипенко не був би собою, аби не заріців:

— Хореографія — то добре, але краще б нам показали факелоносця на трасі. Бо на ці танці ми можемо помилуватися й іншого разу.

— Ще покажуть, — намагається втихомирити старого Галина Сергіївна.

— А де це ви побачите відразу стільки знаменитих спортсменів? — на свою голову прохоплюється Марченко. — Он навіть наш Женя Рудаков!

Дід умовкає, але вже ехидно мружиться на Марченка: певне, знову хоче об нього погострити пазурі.

— Шкода все-таки, товаришу Марченку, що ви не пішли у великий спорт. Може, оце б ми й вами милувалися. До вашого високого чола, тобто до розкішної шевелюри, дуже пасувала б грецька туніка.

— Ну чого ви в'їдаєтеся, Іване Пилиповичу? — зупиняє старого Наталочка. — Нехай уже на роботі, а зараз павіщо псувати святковий настрій?

— Був би той настрій ще святковіший, аби не заокеанська крапля дьогтю... О, нарешті показують факелоносця... Як, оце й усе? Ледь показали — і знову танці. Знав би, то краще пішов додому.

Тут Марченко, торжествуючи, зірвався на ноги, мало не перекинувши низенького стола, аж чашечки забрязкотіли. Нарешті, нарешті випала змога звести рахунки з клятим дідуганом за всі його кпини та в'їдання.

— Ага, я бачу — вам не подобається, що Олімпіада, незважаючи ні на що, таки відбудеться в Москві? Зрозуміло, все зрозуміло! Немарно ж вас поперли з відповідальної посади до бісової мами. Хіба можна таким, як ви, довіряти керівництво? Завжди паплюжите наше радянське життя. Ви... ви чужий елемент, ось хто ви!

Ця Марченкова атака прозвучала вибухом бомби. Галина Сергіївна зблідла, Наталочка охнула й затулила долонями обличчя, Борис відчув, як шугонула йому в голову гаряча хвиля гніву.

А дід Пилипенко враз зігнувся і посірів. Якусь хвилину всі мовчали, втупившись в екран, де в чаші метався під поривами вітру олімпійський вогонь, мало не торкаючись, — принаймні так здавалося телеглядачам, — голови чергового факелоносця, мальовничого, мов та грецька скульптура. Потім дід Пилипенко тихенько встав, узяв із стільця свого зморщеного портфеля і, мовчки ступаючи, вийшов. Наталочка чомусь не посміла його зупинити.

— Ти думаєш над тим, що кажеш? Хоча... чим тобі думати, — зневажливо процідив Борис. — Я помиляюсь?

— А що? А що? Хіба я не правду сказав? Вигнали ж із міністерства...

— Ну досить, заткнись! І не заважай дивитися.

Але настроїй було вже непоправно зіпсовано. На екрані, у чаші, ще судомливіше заметався олімпійський вогонь, ніби й собі обурюючися з хамської витівки Марченка.

Марченко засопів, стеїв могутніми плечима й прису-нувся ближче до Наталочки, як до своєї надійної спільниці. Вона відвернулася.

— Ти чого? Скільки ж можна терпіти того старого чорта...

— Іди геть,— тихо сказала Наталочка.— І негайно.

18.

Три дні дід Пилипенко мовчав, мов йому зашили рот. Його обличчя постарілого Вольтера ніби перетворилося на Вольтерову ж посмертну маску. Правда, Борис не знав — чи існує та маска, але якщо існує, то має бути саме такою, яким стало дідове лице. Під натиском бригади Марченко змушений був вибачитись, але старий удав, що не почув його бурмотіння. Зрештою, немає лиха без добра: спокійніше стало працювати.

Проте дідова стійка натура перемогла. На четвертий день він з накопиченою силою прискіпався до Бориса:

— Чому знову видаєте мені зміни в завданні? Це вже й не зміни, а нова конструкція. Отже, виходить, вся моя попередня робота пішла собаці під хвіст? Скільки ж можна?!

— Іване Пилиповичу, хіба ви не звикли, що остаточного варіанту ми й самі не знаємо до самого випуску,— із зразковою витримкою пояснив Борис те, що старий прекрасно знав і без нього.

— Збожеволієш, проробляючи ваші варіанти,— не вгавав дідуган.— Хіба не можна зупинитися на більш-менш пристойному, я вже не кажу оптимальному, варіанті, бо знаю, що оптимального в нас ніколи не буває... Зупинитися на пристойному і потім його доводити? Та де там... Бедлам якийсь!

— Старий чоловік, здається, інтелігентний, а такі слівця, та ще при жінках,— ніби про себе, але так, щоб усі почули, констатував Марченко.

— Галино Сергіївно, прошу вас, поясніть цьому... мм... що таке бедлам,— з королівською ввічливістю звернувся дід Пилипенко до Галини. Марченка він намертво

ігнорував.— Скажіть — це зовсім не те, що він має на увазі.

Цю ніч у сусіда за огорожею бадьоро вигавкував собака, аж доки змучений Борис не вийшов та не пожбурих у гавкуна кількома порожніми пляшками. Однією, мабуть, влучив, бо пес заскавчав і вмовк. Вже світало, коли Борис заснув, тому, проспавши сніданок, поїхав на роботу голодний. Добре, хоч «Жигуль» після дорогого, але висококваліфікованого лікування котив швидко й безвідмовно.

Близько дванадцятої години Борис відчув, що голодувати далі не варто. Помацав рукою в портфелі, але дзуськи: не було там ні бутербродів, ані термоса з кавою, що їх завжди наготовляла Віра. Поспішаючи, він усе забув на столі в кухні. Розчарування відразу ж стимулювало шлуноковий протест, і Борис якимось ожив — суто фізіологічно, як у перші і кращі свої неситі студентські роки. Піду в їдальню, вирішив. Шлунок погодився з цим рішенням, але зажадав негайного його виконання. Лець висидівши до обідньої перерви, Борис похапцем спустився в підвал — до їхньої інститутської їдальні. Навіть ліфта не став чекати, збіг на своїх двох. Схотів пригадати, котрий уже рік не обідав у цьому усталеному закладі харчування, і не зміг. Старію, старію, констатував мозок, проте Борис давно не відчував такого молодого апетиту.

Черга до роздачі прикро вразила його. Оце тобі маєш, тут лясне вся перерва! Він не зносив вистоювання в чергах, вони вибивали з нього будь-які бажання. Хай йому грець, та скільки ж зголоднілого люду працює в їхньому проектному інституті! І майже всі молоді, незнайомі. Серед десятків облич пощастило впізнати десь трьох-чотирьох співробітників. М-да, це плем'я — зміна таким, як він.

Ні, не стане чекати, хоча й апетит розгулявся. Нехай йому грець!

І... поплентався в хвіст черги.

Хтось торкнув його за плече.

— Борисе Петровичу, що вам узяти? Я вже біля самої роздачі.

Це технік Наталочка, яку він частенько шпетив за часне зникнення на обідню перерву (а вона таки мала рацію!), тягла його з хвоста черги наперед. Борис посміхнувся: ну от, пообідає по благу.

— Ви тут не стояли, товаришу, — суворо і з притиском відкарбувала жінка в окулярах, що була в черзі за Ната-

лочкою. Наталочка ж енергійно вгвинчувала Бориса у воївничу зголоднілу юрбу, озброєну ножами, ложками, виделками й щитами-підносами, неначе дружина витязів перед Льодовим побойщем.— Совість треба мати.

— Стояли, стояли,— ніжно щebetала Наталочка.— Вони стояли переді мною, я за ними, вони в справах відходили, а їхнього підноса схопив он той хлопець, що зараз наминає котлети. То ж не його був піднос, він думав, що піднос зайвий, а я не помітила, і він забрав...

— Стояв я,— червоніючи, збрехав Борис, в даному випадку, щоб не підводити свого техника Наталочку.

За кілька хвилин Борис із Наталочкою примостили підноси, повні витворів роботяг громадського харчування, на звільненому столику в кутку їдальні. «Спасибі»,— вдячно муркнув Борис і наліг на борщ. І що то був за борщ! І що то були за пельмені! І що то був за компот! У ті хвилини Борисові знову стало тридцять, ну — від сили — тридцять п'ять! Він галантно зібрав на підноси посуд і відніс до мийки, він по-лицарському охороняв свого техника від штурханів, виводячи з їдальні. Ніколи більше їй не дорікне, що раніше зривається на обідню перерву!

Близько п'ятої вечора, наприкінці робочого дня, секретарка директора інституту по селектору викликала Бориса в приймальню.

Він пішов. У приймальні чимало народу, але секретарка Аллочка, вгледівши Бориса, спритно захопила його за гудзика й проштовхнула до директорського кабінету. Сьогодні йому явно протегували гарненькі дівчата.

— На вас чекають, Борисе Петровичу!— Голос її звучав багатозначно.

Крім директора, страшенно схожого на актора Сергія Бондарчука, він навіть свою посивілу гриву носив «під Бондарчука», та головного інженера інституту, в кабінеті сиділи ще секретар парторганізації Бузько — колишній інститутський однокашник Борисів, чоловік простодушний, але далеко не простий і досі стрункий і спортивний, та огрядна, завжди поважна Ніна Олександрівна Гайова — «володарка» відділу кадрів. Усі мовчали, з прихованою посмішкою дивилися на Бориса. Початок був інтригуючий.

Невже я щось накоїв?— запитав себе Борис і стримано привітався:

— Моє шанування. Чим зобов'язаний?

— Роботою, Борисе Петровичу, роботою зобов'язані.

Як усі ми тут,— струсонув сивою «бондарчуківською» гривною директор.— Маємо до вас... мм... певну пропозицію. Іване Трохимовичу,— це вже до головного інженера,— будь ласка, введіть Бориса Петровича в курс справ.

Головний інженер, сухорлявий чолов'яга, прив'ялений, як добра тараня, такому можна дати і сорок, і шістдесят, не квапився вводити Бориса в курс. Запалив, пригостив сигаретою («Отже — нічого не накоїв!»), а тоді поцікавився, де Борис так класно відрихтував машину. Попросив протекції, бо саме пом'яв крило своєї «Лади». Борис пообіцяв дати йому телефон «Чародія»-рихтувальника й попередив, що цей «Чародій» лупить, як з рідного батька, зате ж і зробить! Якість!

— От про якість, власне, і піде наша розмова,— врешті відкрив карти головний.— Ми вас, Борисе Петровичу, знаємо не перший десяток років, і ваша робота завжди відзначалася якістю. На відміну, скажімо, від деяких... Справа в тому, що вашого начальника відділу забирають у міністерство, вже є наказ, отже, його посада вакантна. Безумовно, на цю посаду є претенденти... є чимало претендентів. Але у нас склалася думка, що ваша кандидатура буде оптимальною.

Борис ошелешено мовчав. Мовчали й інші — люди ділові й серйозні, усвідомлюючи, що ця мовчанка мусить бути чи не інформативнішою за будь-яке багатослів'я.

Вісім років тому в їхньому відділі звільнилася посада головного інженера проекту, і Борис мав усі підстави посісти це місце. Та вийшло по-іншому: посаду віддали молодикові з впливовими зв'язками, можливо, під натиском керівної «руки». І Борис, спочатку протестуючи в душі, а далі вже й не протестуючи, звик, засидівся в керівниках бригади. Зрештою, так йому було й спокійніше, та ще з таким інженером, як Галина. Останнім часом почав спокій цінувати понад усе. А зараз — таке несподіване підвищення... Далі мовчати було б неввічливо.

— Іване Трохимовичу, дозвольте щиро?

— Тільки так, Борисе Петровичу, тільки так.

— У відділі наді мною три головних інженери проекту. Кожен із них...

— Не кожен,— похитав головою головний.

— Так, не кожен,— ствердив і директор.

— Але ж я не космонавт, щоб через звання... через ранг... Це не дуже етично.

Підсушене лице головного освітілося сарказмом. Задумавши недокорук у попільничці, він хмикнув.

— Вас часом не навчали кодувати задачі з етики на електронно-обчислювальних машинах? Проте я чув, що такі задачі досі не піддаються кодуванню. Алгоритм не розроблений. Система з невизначеною кількістю невідомих. Параметри оцінки суперечливі. Я помиляюсь? Це, здається, ваш улюблений вислів.

Усі засміялися. Борис і справді частенько любив ввертати оте — «Я помиляюсь?» Головний вів далі м'яким і дружнім тоном:

— Отож полишімо цю задачу соціологам і плетухам. Кілька років тому до вас, саме до вас, ми були змушені поставитися неетично, мені хотілося б заднім числом вибачитися за те. Інженер ви хороший, на жоден з об'єктів, що ви проектували, ми не мали й найменшої рекламації. Тому зацікавлені, щоб робота всього вашого відділу була б такою ж якісною. Ніно Олександрівно, скільки років Борис Петрович у нашому резерві?

— В резерві на висунення інженер Світличний дев'ятий рік,— ваговито прорекла «володарка» відділу кадрів.

— Засидівся в дівках, Борю,— засміявся парторг Бузько, колишній однокашник. З Борисом він міг собі дозволити певне панібратство, котре ніколи не переходило до зверхнього поплескування по плечу.— Пора виходити заміж.

— Не знаю, не знаю... Мені треба подумати. Так несподівано...

— Розуміємо. Ви вільні, Борисе Петровичу,— підвівся директор.— За день-другий я чекатиму на вашу відповідь. До побачення.

В коридорі Бориса зустрів головний інженер проекту, той самий, що колись перейшов йому дорогу.

— Привіт, привіт,— явно поінформовано й підкреслено люб'язно привітався за руку. Хоч вони сьогодні вже й бачилися.

19.

На дачу Борис поїхав електричкою: хотів спокійно обміркувати пропозицію начальства. А ведучи машину, та ще в час пік, не дуже-то поміркуєш.

Не можна сказати, що йому байдуже все те, що почув сьогодні від начальства. Борисові присмно було, що його так цінують, хоч не обійшлося б за ці роки без рекламацій на проекти, якби не Галина, що правда, то правда.

І додаток до зарплати — півсотні — були б особисто для нього не зайві. Але ж скільки мороки треба буде завдати на власні плечі! Чи варто? Та й навіщо відповідати за весь відділ? Маючи лише конструкторську бригаду, набагато легше жити.

Зате, якби став начальником відділу, відразу ж попер до бісового батька цього паразита Марченка. Тільки ж ця приємність не може компенсувати зайвину клопотів і мороки. Ні, мабуть, не варто зриватися з насидженого місця. Якщо вже так засидівся в дівках, як красномовно висловився Бузько, то дівуватиме й надалі.

До своєї хвіртки Борис підходив, уже твердо вирішивши відмовитися від почесної пропозиції. Нащо йому та кар'єра, коли спокій дорожчий.

Віри ще не було з роботи. Борис знайшов у холодильнику заливну телятину, російський сир, масло — Віра була добра господиня, попоїв, витяг розкладачку під яблуню в сад і заліг, оберігаючи свій спокій. Спокій одразу його приколихав, і він заснув.

Прокинувся. Віра вже чимось брязкотіла на кухні. Коли вона приїхала з міста — не чув, може, й давно, бо вже стало прохолодно, він навіть змерз. Прихопивши книгу й подушку, подибав до хати.

— Проснав свій футбол,— кинула з кухні Віра.— Мені б твій сон!

— А мені б твої клопоти,— несправедливо огризнувся Борис. Бо клопотів Вірі аж ніяк не бракувало.

— З радістю помінялася б ними з тобою. Але ти відразу ж підеш на дно.

— Ще невідомо: мені пропонують значно більший обсяг клопотів. Так що гляди, не промахнися.

Віра одразу насторожилася.

— Що саме тобі пропонують?

— Посаду начальника відділу.

— Це ти серйозно?

— Абсолютно. Сьогодні начальство, при повному кворумі, офіційно запропонувало.

— Ну? А ти?

— Сказав, що подумаю.

— Правильно. Не треба їм показувати, що ти зрадів.

— А я й не зрадів. Я просто відмовлюся.

— Борисе, ти жартуєш?

— Ні, не жартую. Не хочу брати на свою голову таку відповідальність. За п'ятдесят карбованців різниці в окладі...

Віра сплеснула руками й глянула на Бориса, мов на малу дитину, яка коверзує не знати чого.

— Господи, ну що ти верзеш? Хіба йдеться про ті нещасні півсотні? Та я ці гроші... ну, не в тому справа. А престиж? А перспектива? Чи ти отак усе життя пронидієш бригадним конструктором?!

— Чому бригадним? Я можу й рядовим. Ще спокійніше.

— Ну, коли так ставити питання, то найспокійніше, мабуть, працювати вахтером.

— І то правда.

— Та невже в тобі абсолютно атрофоване відчуття власної гідності?

— Знаєш, Віро, давай краще не докопуватись, які відчуття в мені атрофовані. Боюся, що коли станемо підраховувати, то їх вийде більше, ніж неатрофованих. Та лихий із ними, з тими відчуттями. Зрештою, на світі існують Колодії, а в Колодіїв аж надто вистачає і за себе, і за інших відчуття гідності. Заслуженої чи незаслуженої.

— До чого тут твій Колодій?— спалахнула Віра.

— Твій,— поправив її Борис.— Твій Колодій, а не мій. Я помиляюсь?

— Бобе, ти ж ніколи... Це ж смішно зараз, через стільки років, згадувати про колишні дрібниці.

— Он як! Так то були тільки дрібниці? Тоді ще гірше. Дрібниці... Нічого собі! Справді, минуло багато років, і я досі не нагадував тобі про ці... дрібниці, як ти їх оцінюєш. То, може, хоч тепер поговоримо?

— Ну замовкни, прошу!

— А чому, власне, я повинен замовкати? Тільки тому, що сплигло багато часу? Але що від того змінилось? І чому ти втручаєшся в мої службові справи, адже...

Відчуваючи, що чоловік ось-ось так вибухне, що тоді вона з ним не впорається, Віра миттєво змінила тактику. Вона засміялася, переводячи сутичку на жарт, скинула фартушка, витягла з якоїсь схованки пляшку вірменського коньяку, поставила на стіл. Далі на столі з'явилися дві чарки, тарілка з тонко нарізаною рожевою шинкою, апетитні червоні помідори. Літо цього року припізнявалось, а весни, вважай, то й зовсім не було, й помідорів Борис ще не їв. Хіба надивився тоді, як під час аварії пом'яв якісь тітоньці сумку з помідорами.

— Ти що, вирішила запиячити?— здивовано зиркнув на цей натюрморт.

— Я хочу не запиячити, а запити. Нашу неприємну розмову. Забудьмо про неї.

— Не так легко забути,— не хотів поступатися Борис.

— А ти забудь. Ну яка користь з нашої сварки? Що з того зміниться? Ось сідай швиденько до столу, ти ж голодний.

— Ну що ж...— Борис сів до столу.— Користі, звісно, мало.

Віра спритно наповнила дві чарки.

— Зап'ємо нашу неприємну розмову! І ще вип'ємо за те, щоб до неї ніколи не повертатися.

Віра чарівливо посміхнулася (це вона, при потребі, досконало вміла), цокнулася й випила. Випив і Борис. Ніжна шинка сама танула в роті, помідори бризкалися стиглим соком, а його дружина була така мила і привітна, аж Борисові мимоволі стало соромно за те, що він частенько буває невдячною свинею. Інший би, на його місці, цінував... І справді, нема чого згадувати старе, хай йому грець.

Вона безтурботно розповідала про всякі випадки у своїй клініці, про Борисові ж справи не мовила й словечка. До ночі. Бо цієї ночі, підігрітий добрим коньяком та Віриною лагідністю, Борис згадав, що він таки мужчина і чоловік своєї дружини, тому й повівся відповідно. І вже не протестував, не заперечував, напівсонно вислуховував усі докази та пояснення — що то лише сходинка до наступного підвищення і таке інше. А вранці якось не спромігся відмовитися од нічних обіцянок. Та лихий з ним, начвідділом то й начвідділом. Зате Марченка відразу прожене, нехай котиться під три чорти. Борис тільки вимовив у дружини собі одну «пільгу» — приступити до роботи на новій посаді після відпустки. А у відпустку мав скоро піти. І вже навіть написав Катрусі, що неодмінно приїде до неї в Асканію-Нову.

Ще треба тільки зустрітися з Валерією й дочитати всі Лініні листи.

20.

Борисові хтось затулив очі. Долоні були пружні, теплі, та хто міг отак пожартувати з ним на роботі, він уявлення не мав. Долоні — жіночі, отже, Марченко та дідуган Пилипенко відпадали, Галина не мала такої звички, а Наталочка б не насмілилася.

— Ну що за дурощі,— невдоволено буркнув Борис.— Хто це там забавляється? Робити нічого...

— Відгадай!— одказав задерикуватий дівочий голос. Він міг належати лише одній людині на світі — його дочці!

— Катрусю! Ти???

Вона зняла долоні з батькових очей і стала перед ним — невисока, міцна, засмагла до шоколадного кольору, з блискучими від сміху очима й розмаяними чорними кучерями. Борис обняв дочку. Від неї пахло степом і невблаганною молодістю.

— Дитинко, яким чином ти тут? Чи мені сниться?

— Не сниться, не сниться. Спеціально прискочила, щоб тебе побачити, уяви собі! Недавно ж була в Києві, але тебе так і не дочекалася. А це — проїздом, їду в Нікітський ботанічний сад. Володька взяв мені квитка на літак до Сімферополя, а я вирішила зловити тебе хоч на роботі. Бо мама каже, що не так просто тебе застати вдома.

— Ти вже бачила маму?

— Ні, це вона казала минулого разу, коли ми цілий вечір марно дочекали тебе. А зараз я просто з вокзалу, там унизу Володька стереже мою валізу. Він мене зустрічав.

— Бач, з Володькою змовилася про зустріч, а зі мною...

— Ми ще раніше змовилися, Володька людина надійніша за тебе. Ну-ну, не сердься, я ж тебе тоді не бачила.

Катруся пустотливо потерлася головою об батькову щоку.

— Коли ж тобі треба бути в аеропорту?

— О, в нас море часу: через чотири години.

— Чудово, я тебе підкину машиною до Борисполя. Мамі подзвонимо?

— А навіщо, я ж її недавно бачила. До того ж мама знову почне вмовляти мене виходити заміж за Володьку, бо він лишився тут в аспірантурі. Мама, як завжди, в своєму репертуарі.

Молодість не була б молодістю, аби не ставилася хоч трохи зверхньо до старшого покоління. Але Борис був вдячний дочці, що схотіла-таки побачитися з ним.

— Ось що, доню: біжи-но поки до свого Володьки, а я тут за кілька хвилин звільнюся й теж спущуся до вас. Сподіваюся, Володька не стане стовбичити над душею аж чотири наші години?

— А ми його проженемо,— безтурботно відказала Катруся. Кинула батьковим співробітникам «до побачення», навіть помахала рукою зануді Пилипенкові. І в'їдливий дідуган у відповідь розцвів несподіваною усмішкою,— це

вперше Борис побачив, що дід Пилипенко вміє усміхатись. І зникла.

— Как мимолетное виденье,— ніжно проскрипів дід Пилипенко.— Гарна у вас дочка, Борисе Петровичу. Навіть не розумію, як ви її зуміли не зіпсувати?

— Сам дивуюся,— засміявся Борис.— Галю, я хочу одвезти Катрусю в аеропорт. Ви тут самі...

— Про що мова, звичайно!— Галина підійшла ближче і стиха мовила:

— Я дуже рада за тебе: казав, що втратив дочку. Вона ж любить тебе! Ех ти, горе-психолог.

— Спасибі, Галю,— так само стиха відповів розчулений Борис.— Це для мене справжнє свято. Ну, я побіг.

Катруся стояла в холодку під деревом. Біля неї довготелесий юнак закохано дивився на прекрасне своєю юністю засмагле личко дівчини. Її погляд був іронічно поблажливий.

— Здрастуйте, Борисе Петровичу!— похапцем і явно запобігливо привітався Володька.

— Привіт, привіт, Володимире. Як справи?

— Спасибі, добре.

— Таки справді добре?— примружилася Катруся.

Хлопець змішався. Щоб дужче його не бентежити, Борис пішов заводити машину.

Катруся забрала у свого лицаря валізу й кинула її на задне сидіння. Сама ж умостилася на передньому, поруч із батьком.

— До побачення, якщо приїдеш в Асканію. Бо я до Києва не скоро... Ой, а квиток! Мало не забула.

Володька розчаровано віддав їй квитка на літак. Він-то не забув і оце зараз утратив привід ще раз зустрітись з Катрусею в аеропорту.

— Куди поїдемо?— запитав Борис, виїжджаючи на трасу.

— В Гідропарк,— не задумуючися, відказала дочка.— Там і пообідати, й скупатися можна.

— Слухаюсь, ваша величність! Але щось ти надто суворо поводишся зі своїм поклонником.

— Та який він поклонник? Він просто Володька з нашого курсу.

— І він тобі не подобається?

— Подобається,— спокійно відказала Катруся.— А ти, татку, схуд. Це добре, я боялася, що почнеш накопичувати жирок. Ненавиджу пузатих.

— Мене б також зненавиділа?— засміявся Борис,

— Ну, тебе ні, ти ж, як-не-як, а мій батько. Проте іноді й батьків ненавидять.

— Таких, як ми з мамою?

— Ні, за що вас ненавидіти,— досить недбало відказала Катруся. Бориса кольнула та недбала нотка. Мабуть, таких батьків — ні ненавидять, ні люблять, їх просто сприймають, як неминучу умову в житті.

— Слухай, а чому б тобі й справді не вийти заміж за Володьку? Він славний хлопець і, здається, за тобою куди завгодно поїде.

— За Володьку?— здивувалася Катруся.— Ой татку, невже й ти заведеш мамину пісню? Це так на тебе не схоже.

— Яку мамину пісню? Сама ж сказала, що подобається...

— Ну то й що? Але ж я його не люблю. Невже ти хочеш і мені такого життя, як у вас із мамою?

Катруся отак, не замислюючись, вміла часом боляче влучати.

— Володьці ж треба закінчити аспірантуру. Далі йому, як мама запевняє, світитиме кафедра, він незабаром захищатиме кандидатську і захистить, він здібний. А я... а мені в Асканії...

— А тобі, доню, що світить в Асканії?

— Сонце. А тобі, татку, хіба ж воно не світить? (

— Я вже й сам не знаю,— зітхнув Борис.— Мабуть, Катрусю, сонце для нас світить по-різному.

— Я вже над цим не раз думала,— помовчавши, якимсь строго сказала Катруся.— Але чому? Хто в цьому винен? Яка причина?

— Ну от і Гідропарк,— замість відповіді мовив Борис.— Куди хочеш — до «Млина» чи до «Мисливця»? Годують однаково.

— Ні, спершу купатися.

Катруся вже не дивилася вимогливо й запитально на батька. Вона просто раділа власному життю, молодому й такому вільному.

Оце маєш: загнала колючку, та й забула про неї, а ти, батьку, хоч зубами витягай ту колючку, аби не нарвала.

21.

Наприкінці робочого дня Борис зі стосом розрахунків підсів до Галини: дещо в тих розрахунках його не влаштувало. Та поглянувши на неї, забув, про що хотів по-

радитись. Галина сиділа бліда, аж зелена. Безпорадно посміхнулася, мовляв, пробач, зараз я вибула з ладу.

— Що з тобою, Галю?— злякався Борис.— На тебе глянути страшно. Знову серце?

— Нічого, минеться. Посиджу трохи, й минеться. Не вперше.

— Тобто — як минеться? Глянула б на себе! Зараз я лікаря...

— Не треба лікаря.

— Ну, дивись. Валідол маєш? Ні? Зараз принесу.

Борис хутенько збігав до машини. Там лежала обов'язкова для кожного автомобіліста аптечка, він швидко знайшов патрончик валідолу й прожогом повернувся у відділ.

— Ось візьми. Під язик.

— Знаю. Спасибі.

Галина взяла таблетку. Технік Наталочка з переляканими очима подала склянку води: на щастя, вона ще не знала, що до валідолу вода не потрібна.

— Галино Сергіївно, вам додому треба. Я вас проведу,— віддано зголосилася Наталочка.

Борис зиркнув на годинник: до кінця робочого дня залишилося з півгодини. Галині трохи полегшало, принаймні так вона сказала, але зеленава блідість тривожила.

— От що, я тебе краще відвезу додому,— вирішив Борис.— Громадський транспорт зараз не для твого вередливого серця. Поїхали.

Галина вдячно кивнула головою, не стала відмовлятися. Обережно підвелася, взяла свою сумочку. Технік Наталочка вже оперативно перехопила ліфт, що його, як правило, завжди хтось тримає, навіть дід Пилипенко вийшов на площадку, несучи на своєму «вольтерівському» обличчі вираз співчуття. Галину співробітники любили, хоча й безкорисливо: з нею легко було працювати, до того ж вона часто перебирала на себе їхню роботу.

В заасфальтованому інститутському дворі тісно з'юрилися десятків зо три машин, усі приватні. Працівники цього інституту, втім, як і інших інститутів, активно включилися в бурхливий процес автомобілізації країни. Борисового «Жигуля» підпер якийсь пошарпаний «Москвичик», не виїдеш. Добре, хоч там сидів водій. Довелося двічі коротко просигналізувати, і «Москвич» покійно відкотився, звільнивши місце. Борис швидко розвернувся й пригальмував на виїзді з інститутського двору, чатуючи на першу-ліпшу «дірку» в транспортному потоці.

Галині нарешті справді попустило серце, й вона з цікавістю спостерігала, як магістраль живе своїм напруженим життям — починався вечірній пік руху. Сотні машин без найменшої шпарини між собою, у три ряди сунули повз Борисового «Жигуля», не виявляючи жодного бажання прийняти ще одного моторизованого товариша до своїх лав. Урешті ближній світлофор на хвилину розрідив гуркітливий потік, давши змогу Борисові виїхати на трасу. У дзеркальці він помітив, як услід за ним шмигнув і пошарпаний «Москвич», той самий, що перекрив був йому виїзд.

Галина, завжди їздячи в автобусі, насамперед дбала про те, щоб її не дуже давили. Зараз мала змогу вільно роздивлятися навколо себе.

Магістраль гуркотіла. У правому ряду потужно погримували двохсотсильними дизелями могутні вантажні мастодонти, кожне колесо котрих перевищувало Борисового «Жигуля». Там же повагом сунули довгі пасажирські «Ікаруси». У лівих рядах, звично порушуючи належні дистанції та інтервали, бадьоро котили легковички, мікроавтобуси, малотоннажні пікапчики й інша дрібнота, кожне із своїм норомом, але споріднені загальним нестримним прагненням — обігнати, випередити, встигнути, будь-що, а встигнути!

Куди?— хотілося спитати Галині, яка вперше так пильно придивлялася до життя магістралі.

Та, либонь, не це питання підганяло різнобарвне залізне юрмище. Схоже, що кожен із ліворядників прагнув тільки одного — випередити й обігнати, а для чого, то вже діло десяте.

Борис і собі вирвався, ризиковано маневруючи, в крайній лівий ряд. Позаду, мов прив'язаний, сірів миршавенький «Москвич».

— Не поспішай так,— попросила Галина, але він уже був у повній владі магістралі й нічого не відказав, мабуть, навіть не чув її слів.

Раптом у свавільну какофонію дороги ввірвався новий звук: верескливо занякала сирена. Просто по осьовій, назустріч потокові, з ввімкнутими фарами й маячком-мигалкою, котив мікроавтобус із червоними хрестами. «Швидка». І тут сваволя водіїв миттєво перетворилася на злагоджене дисципліноване взаєморозуміння. Ліворядники зменшували швидкість, слухняно збочували праворуч, надаючи вільного місця на шляху біло-червоному автобусу, що так промовисто виголошував сигнали людського

нещастя. Бо в ці секунди всі водії були насамперед люди, які розуміли й співчували.

Отак би й до мене їхала «швидка допомога», якби не полегшало, думала Галина. І якби Борис не взявся підвезти додому. Він добра людина, але от цікаво: виїхавши на магістраль, здається, зовсім забув про Галину, підкоряючися тільки законам дороги. Що ж, мабуть, це природно.

Вона озирнулася. «Москвич» не злазив з хвоста (оце й сама почала мислити автодорожніми термінами). «Ото причепився»,— невдоволено буркнув Борис. Цей «Москвичик» вже почав його нервувати: чого йому треба? Збільшив швидкість і перескочив на перехресті на жовтий. Переслідувач, одрізаний поперечним потоком транспорту, нарешті загубився десь позаду.

Зупинитися біля Галининого будинку не вдалося: весь простір впродовж тротуару був заставлений легковими машинами. Здається, вони жили тут споконвіку, скривджені пасинки своїх безгаражних власників. Довелося проїхати з півкварталу.

— Що, наковталася чаду?— запитав Борис, допомагаючи Галині вийти з машини.

— Надивилася,— коротко відказала та.

Борис провів її до самих дверей квартири, ще запропонував викликати лікаря, але Галина відмовилась. «Спасибі, відлежусь». А коли підійшов до свого «Жигуля», то здивовано присвиснув. Перед його машиною любенько стояв отой самий зачуханий «Москвич». Це вже почало нагадувати детектив з переслідуванням.

Чи й справді не детектив, бо з «Москвича» похапцем виліз не хто інший, як сам «Чародій і маг» приватної рихтувальної справи, й шанобливо уклонився. Уклонився — «Чародій», котрий, здається, вмів лише зверхньо поглядати на хазяїна розбитої машини. Щоправда, машина Борисова була поки ціла, зате благородно викарбуване обличчя «Чародія» ніби покрив шар сірого пилу. Видно, щось його дуже гнітило.

22.

— Маестро?! Яким вітром?— ошелешено вигукнув Борис.— А я вже гадав, що до мене якийсь шпигун причепився, тільки не розумів, навіщо я йому здався.

— Маю до вас, Борисе Петровичу, нагальну справу,— «Чародій» міцно, але з підкресленою повагою потиснув

Борисові руку. Зараз його оксамитовий баритон утратив свою колишню впевненість і звучав мало не тенором.

— До мене? Ви? Дивно. Машина поки що ціла. Жодних претензій.

— Приємно чути. Але моя справа в зовсім іншому аспекті. У вас не знайдеться для мене вільної часини? Дуже прошу. *Дуже!*

«Чародій»-рихтувальник — просив! Цікаво.

— Ну... власне кажучи, я вільний. А втім, якщо ваша справа така вже нагальна, то ви мали змогу повідомити про неї раніше. Приміром, біля інституту, де ви своїм «Москвичем» заблокували мою машину.

— А-а, ви помітили?

— Ще б не помітити! І чому вам закортіло ескортувати мене через усе місто, та ще й у годину пік!

«Чародій» скромно опустив погляд. На відміну від аристократично-робітничого одягу, в котрому запам'ятав його Борис, зараз на ньому був вишуканий світлий костюм, бездоганно пов'язана краватка в рифлену чорну смужку, що так пасувала до м'якого бежевого кольору сорочки. Взутий теж відповідно: у замшеві темно-коричневі туфлі, звісно, не місцевого виробництва, а «мейд ін десь в іншій державі». Тягнув «Чародій»-рихтувальник щонайменше на академіка, який збирався на міжнародний симпозиум. Сам же був Борис у прозаїчних дешевих босоніжках, неімпортних джинсах та буденній тенісці (піджак висів на гачку в машині). Він відзначив не без злорадості цю свою перевагу за даних температурних умов і весело запитав:

— Чому ж ви не на «Волзі»? Цей паршивий «Москвичик» псує вам весь пейзаж.

«Чародій» зробив виразний жест — мовляв, хіба хочеш, доводиться.

— Я справді мусив вас ескортувати, а що мав робити? Ви ж були з дамою.

— Оце тобі маєш,— засміявся Борис.— Та, може, я власну дружину додому відвозив?

— Вашу дружину я знаю,— м'яко відказав «Чародій».— На жаль, не особисто, а лише візуально. Чесно кажучи, набагато ефектніша за... кхм... даруйте. Наша розмова, Борисе Петровичу, саме й торкається вашої дружини.

— Аж так?— здивувався Борис, а «Чародій» вів далі:

— Справа моя полягає... ну, це досить делікатна тема. На мою думку, краще було б обговорити її у сприятливіших умовах, а не на вулиці. Скажімо, у затишку

пристойного ресторану. Там, розумієте, кондиціонери і таке інше... Я вже давно чатую на вас.

— Та бачу, зовсім упріли,— досить нахабно посміхнувся Борис. «Чародій» лише кивнув головою, але виховання йому не дозволило навіть хоч трохи попустити краватку.

— Звичайно, Борисе Петровичу, витрати я повною мірою беру на себе. Якщо вас це влаштовує, то ми могли б зараз загнати «Жигуля» до вашого гаража, а моїм «Москвичем» дістатися певного закладу громадського харчування. Потім я вас одвезу додому. Ви не дивіться, що він зовні обшарпаний, мотор працює, як звір! Сам доглядаю.

Борис відчув, що зголоднів. А чому б і справді не скористатися з пропозиції грошовитого партнера? Він же із своїми клієнтами не церемониться. І що в нього за справа така, котра торкається Віри?

— Загалом я не проти.

— Ви не заперечуєте проти ресторану «Лейпціг»? Столик нам буде забезпечено, хоча там зараз судільне спецобслуговування: інтуристи, спортсмени, олімпійські гості... Врешті, нас це жодною мірою не торкнеться, можете звіритися на мене.

Голос «Чародія»-рихтувальника знову зазвучав баритоном, а Борисові ставало все цікавіше. Він давно вже взяв за звичку читати на ніч детективи, ці сучасні замітники снодійного, котрі полишають по собі приємний лоскіт уявної причетності до чоловічої мужньої і непоборної сили м'язів, помножену на шахову точність інтелекту суперменів. Гм... це, либонь, з категорій мислення самого «Чародія»? З ким поведешся... А що йому до Віри? Чи не задумав одбити її від Бориса? Ото було б здорово! Тільки ж Віра навряд чи схоче покинути свого мужа — марні клопоти «Чародія»-рихтувальника. Борис не витримав, навір пирхнув, вже абсолютно неввічливо. «Чародій» докірливо глянув на нього, й Борис пригасив свою дурнувату посмішку. З таким не варто псувати взаємини, він ще знадобиться. До речі, не забути б замовити слово про ремонт машини головного інженера.

— Нехай буде «Лейпціг», але я без краватки.

— Нічого, піджак є?

Незабаром вони вже сиділи на другому ярусі затишного ресторану й вивчали «олімпійське» меню.

Така детективна інтрига: «Чародій» — Віра — цілком влаштовувала Бориса, і він свідомо не квапив перебігу

подій, аби не завадити ефектній розв'язці, на яку чекав з нудьги. А вони підходять одне одному, ліниво думав Борис, поки «Чародій» священнодійствував — робив офіціантові замовлення.

Коли Борис угамував апетит, «Чародій» нарешті втаємничив його в свою справу. Ні, він не мав підступного наміру відбивати в Бориса дружину, вендета була тут цілком зайва. «Чародій» сам мав жінку, до того ж хвору, що їй лікарями призначено негайно оперуватися. А оперувати, на прохання «Чародія», мала б Віра Дмитрівна — Борисова дружина-хірург. Отже — жодної інтриги, найбанальніша ситуація.

— Жовчнокам'яна хвороба. Пересічний випадок, показане видалення жовчного міхура. Я консультувався. Знаю, що такі операції роблять сотням, тисячам хворих... Знаю, допитувався. Але трапляється всяке. І повної гарантії ніхто з лікарів не дає. Ви розумієте, ваша дружина — досвідчений хірург... Запивайте, прошу. Ось пиво німецьке світле — літаками привозять, без булди. Вибачаюсь за сленг, хоча він і великим майстрам допомагав творити, пригадайте хоча б «Пігмаліона» Шоу... Я відхилився, перепрошую! Нервую трохи. Пусте, не звертайте уваги, зараз я витру серветкою.

Борис зніяковіло дивився, як пляму від салату, що він його по-жлобському ляпнув на чисту скатертину, миттю знищила вправна «Чародієва» рука. Виховання, нічого не скажеш, он як тримається, хоча й нервує. А таки нервує.

— Послухайте, клініка, в якій працює моя дружина, не вашого району...

— Ну, район — то пусте.

— До того ж, мені здається, ви маєте широкі можливості. Можете влаштувати дружину до найкращого професора. Я помиляюсь?

— Так, — визнав «Чародій»-рихтувальник. — Можливість я, звісно, маю, але... Розумієте, я розпитував багатьох і переконався, що у Віри Дмитрівни легка рука.

— Ви що, в наш атомний вік вірите в легку руку?

— Звичайно! Легка рука — це дуже багато важить. От у мене легка рука на машини. А що торкається людського життя... — Інтелігентне «Чародієве» обличчя враз побіліло: він, певне, любив свою дружину.

— Але ж ви мене самі переконували, що ваша жінка потребує операції пересічної, не такої вже й складної...

— Спробую обгрунтувати. Дозвольте ваш фужер... Ось

так. Мені не можна, я за кермом. Зате холодна мінеральна — справжня розкіш! Так от, Борисе Петровичу, хоча сам я маю справу з металом, але в своїй роботі ставлюся до нього по-людськи. Я його розумію глибоко і ґрунтовно. Мене нудить од недбало стулених деталей, чоґо клієнт не помітить ніколи в житті, бо той метал кричить мені про злочинне недбальство. Я не перебільшую, коли кажу вам про крик, про стогін пораненої красивої речі, а машини, мотори, механізми — красиві, Борисе Петровичу, красиві своєю доцільністю! І тому я не можу не затягнути болта чи кинути напризволяще хвору деталь, що її вже торкнулась корозія. В цьому — моя легка рука. А легка рука — не від знання, а від бога.

— Маєстро, та ви справжній поет! — скрикнув Борис, а подумки додав: «Якби ще не лупив з клієнта шкуру».

— Розумію: смієтеся в душі, що моя поезія дорого коштує. Зате клієнт приймає від мене роботу з гарантією якості. І саме тому роботу, яку виконують для мене, я хочу отримати теж із гарантією. Звісно, в даному випадку не можна вимагати стопроцентної гарантії, я хочу... ну, хоча б дев'яносто п'ять.

Борис звів брови.

— Невже ви гадаєте, що Віра Дмитрівна забезпечить вам гарантію «належного проценту якості»?

— Я сподіваюся на це, адже у неї — легка рука, — дуже серйозно відповів «Чародій». — До того ж мені її ре-ко-мен-ду-вали! Саме її, і саме ті, хто знається на проблемі. Віра Дмитрівна фахівець з таких хвороб, вона подібні операції робить постійно, отже — в курсі найновіших досягнень. Та ще коли вона оперуватиме хвору, котру покладуть у клініку за вашим проханням? Безумовно, її старанність буде належно оплачена.

— Фі, маєстро, — скривився Борис. — Після вишуканої поезії — і така проза.

— Нехай проза, Борисе Петровичу, але зробіть мені цю послугу! Я знайду спосіб віддячити вам, не ображаючи вашої гідності фінансовими розрахунками.

Голос «Чародія»-рихтувальника знову втратив свій оксамит. Він просто просив, як може просити звичайнісінський прохач.

— У який же спосіб? — примружився Борис.

«Чародій», дивлячись просто в очі Борисові, вирік, немов урочисту присягу:

— Зобов'язуюся довічно ремонтувати вашу машину. Довічно і безкоштовно. Моє слово тверде.

На таке Борис не чекав, він навіть захлинувся німецьким пивом. «Чародій» же сидів, не зводячи благального погляду з Борисового обличчя. Нараз Борисові скортіло трохи позбиткуватися: відтворив у пам'яті свою першу з «Чародієм» розмову, коли той натхненно «забезпечував йому технологічне взаєморозуміння», а Борис мусив слухати, немов той хлопчак. Та розмова стала йому (власне — Вірі) дев'ятсот п'ятдесят карбованців. Зараз ролі змінилися. Ех, шкода, що не знає медичних термінів, а то б улаштувати йому зараз відповідне «технологічне взаєморозуміння» його ж таки методом! Проте... проте — ні! Йдеться ж про здоров'я чи й життя людське.

Борис тільки зараз повністю роздивився, як «Чародій» змарнів і постарів. Що ж, він теж людина, за хвору дружину вболіває. І хоча обдирав за свою роботу, та виконує її чесно, на совість. Це теж неабияк. Що ж до Віри... гм... гм...

Ну гаразд, скаже, щоб поговорила з ним, вперше в житті зробить їй таку радість. А там вони й самі прекрасно домовляться: адже такі люди, як «Чародій»-рихтувальник та його Віра, завжди знайдуть спільну мову. Можна сказати — рідні душі.

Борис допив пиво, витер серветкою губи, подякував за обід.

— То як? — обережно запитав «Чародій», запобігливо зазираючи в очі.

— Вам краще самому поговорити з Вірою Дмитрівною. Правда, в її справи я ніколи не втручаюся, проте скажу про вас. Але мушу попередити — вона цими днями йде у відпустку.

«Чародій» стривожився.

— Коли саме?

— Десь із першого серпня. Може не встигнути прооперувати.

— Встигне. Аналізи, рентген і все таке інше вже зроблено. Де краще поговорити з вашою дружиною — вдома чи в клініці?

— Тільки не вдома.

— Ясно. То я завтра вранці... Наскільки я зрозумів, саме їй маю сказати, що ремонт і профілактика вашої машини будуть забезпечені кваліфіковано, довічно й безкоштовно. — Але «Чародій»-рихтувальник втратив би свій колорит, якби тут же не уточнив: — За винятком вартості запчастин.

— До речі, хочу вам порекомендувати клієнта — нашого головного інженера, — ховаючи посмішку, згадав Борис.

— Клієнт буде задоволений, — вже звичним баритоном відказав «Чародій».

23.

Наталоччине обличчя так нестерпно сяяло, що Борисові хотілося примружити очі.

— Борисе Петровичу, дуже вас прошу, дуже! На Палац одруження у вас, може, не стане часу, але до мене... Я не схотіла в ресторані, та й гостей буде мало — самі свої. То як? Завтра на шосту годину.

— Ти, здається, пропонуєш мені руку і серце? — добродушно посміхнувся Борис. — Ото шкода, що я вже давно жонатий.

Але Наталочка була надто щаслива, щоб оцінити банальний дотеп Бориса. Вона тільки, очікуючи, дивилася сяючими очима на свого шефа, і той зрозумів, що зараз жартувати зайве. Тут радіти треба: перед тобою стоїть щаслива людина з єдиним бажанням — розділити своє щастя.

Борис м'яко, по-батьківськи, обняв дівчину за плечі.

— Вітаю, Наталочко. Хоч скажи, хто він? («Сподіваюся, крий боже, що не Марченко»).

Наталочка трохи зніяковіла.

— Він простий будівельник, муляр... Але хіба...

— Прекрасна професія! До біса сановитих женихів, це саме те, що треба! Пробач, але по праву старшого хочу допитати: ти давно з ним познайомилась?

Дівчина спалахнула й притишила голос.

— Ні, зовсім недавно. Але благаю вас, Борисе Петровичу, нікому про це не кажіть. Почнуться балачки... От побачите мого Андрія, самі зрозумієте, що він... який він. Дуже порядний і, головне, не розбещений.

— І тебе любить?

— Ну... я гадаю...

— Не гадай, а знай: таку дівчину не можна не любити. Це я цілком серйозно. То взавтра о шостій? Спасибі, прийду.

Борис стрельнув у співробітників сотнягу й замислився. Що ж подарувати? Віра, от хто може порадити. До речі, робочий день уже кінчається. І він подзвонив у клініку.

— Слухаю вас,— почув її діловитий голос. На роботі він у неї завжди діловитий.— Алло, слухаю.

— Віро, це я. Ти мусиш дати мені важливу консультацію. Розумієш, завтра у нашої Наталі весілля, тож маю купити якийсь подарунок.

— Наталя виходить заміж? — неприховано зраділа Віра.— Ну, звісно, потрібен гарний подарунок. Ось що, Борисе, заїжджай зараз по мене, проїдемося по магазинах, то щось уже виберу. Грошей у тебе немає?

— Гроші в мене є. Зараз приїду по тебе, жди.

Віра довгенько вибирала Наталі подарунок. Подарунок мав бути нестандартний і престижний. Нарешті зупинила свій вибір: у комісійному (Борис до цього б і не додумався) купила старовинну порцелянову вазу — будь-який музей прикрасить!

Правда, цього разу не наголошуючи, а тактовно Віра додала ще свої півтори сотні, не так заради Наталочки, як заради того ж самого престижу. Борис уявив, як Наталина затишна кімната враз розквітне від цього прозоро-рожевого чуда.

— Я певна, що ніхто такого подарунка не принесе! — раділа Віра. Раділа щиро, бо тепер можна вже не турбуватися, що вродлива Наталя спокусить її лінкуватого чоловіка. Йти на весілля вона відмовилася, досить (було й того, що на душі стало спокійніше.

О шостій годині Борис, обережно притискаючи до грудей подарунок, спробував протовпитися до Наталоччиної квартири. Там справді були всі свої, окрім Марченка, зате ж з боку Андрія, тобто жениха, «своїх» напхалося по саму зав'язку. Як і годиться, всі принесли подарунки, Андрієві ж хлопці примудрилися свої нехитрі подарунки скласти в дитячу коляску і вкрити її до кімнати. Помітивши, що Борис забуксував біля порога, Наталочка кинулася до нього і втягла до кімнати. Розгорнула пакунок, поставила на стіл прекрасну вазу і ахнула. Ваза справді так вписалася в інтер'єр Наталиної квартири, ніби спеціально для неї була створена. Звичайно, жоден подарунок не міг дорівнювати Борисовому.

— Ой Борисе Петровичу, і де ви знайшли таку красу!

Борис чесно признався, що то, власне, не його заслуга, а Вірина. І тут Наталя підпхнула до нього свого жениха, чи то пак вже законного чоловіка. Було душно, але Андрій, покректуючи, терпів увесь свій женихівський обладунок: чорний костюм, білу нейлонову сорочку, застібнуту на всі гудзйки, чорну краватку. Бідолаха тільки раз по

раз утирав чистим, але вже вогким носовичком спітніле обличчя і шию.

Борис пильно глянув на Андрія — хотів оцінити, але зрозумів, що отак, відразу, оцінити не зумів. Що ж, хлопець як хлопець, обличчя загалом приємне, але хто ж його знає, який він там, у душі. Певне, в своїй робітничій, заляпаній цементом, робі, десь на верхотурі, Андрій мав би вигляд привабливіший, а головне, природніший, аніж зараз у традиційному вбранні жениха. Наталя насторожено дивилася на Бориса, ніби абітурієнтка на екзамені в строгого професора. І Борис майже щиро шепнув їй на вушко:

— Вітаю! Жених — дай боже!

Наталочка розцвіла й легенько торкнулася ніжними губами Борисової щоки. Раніше б не зважилася, але тепер вона була заміжня жінка, а це вже зовсім інша річ.

Гості щільно, плече в плече, обсіли стіл і випили по першій за здоров'я молодих. Борис, примружившись, поглядав на Наталю з Андрієм. І що довше дивився на них, тим більше вірив: любляться. Навіть у тому, можливо дещо незграбному, жесті, яким Андрій оберігав Наталочку від штурханців своїх друзяк, котрі хотіли неодмінно цокнутися з його обранкою, вчувалася майбутня чоловіча опіка. Проста, без фальшу, надійна.

Щасливі.

Галина Сергіївна поставила в порцелянову вазу, подаровану Борисом, три сніжно-білі троянди. Прекрасна ваза стала ще кращою.

Веселощі були в самому розпалі, коли з запізненням з'явився дід Пилипенко. Церемонно вклонившись, він протиснувся до Наталочки й подав їй невеличку коробочку.

— Будьте щасливі, Наталіє Григорівно. І ви, Андрію Семеновичу.

— Ой спасибі вам, Іване Пилиповичу,— шепнула Наталочка і розкрила коробочку. Рухливою медовою ниткою потік з рук золотий ланцюжок, а на ньому загойдався прозорий кулон. Сягнули райдугою тонко окреслені грані.

— Боже мій! — скрикнула Наталочка, милуючися подарунком. А один із Андрієвих друзяк зловив кулон і спритно провів гострою гранню по опуклому боці скляного келиха.

— Алмаз чистої води! Я скляр, я на цьому собаку з'їв! — вигукнув «експерт» і продемонстрував гостям чітку подряпину на боці келиха.— Оце то подаруночок, йолки-палки!

Гості почали по можливості утискатися, щоб дати місце старому, але він тільки ще галантніше вклонився і вийшов.

— Це ж він, мабуть, зняв останні гроші з ощадкнижки,— стиха сказала Галина Сергіївна.

— То верніть же його! — мало не плачучи, закричала Наталочка.— Мені ж звідси не вилізти... Ну хто там біля дверей? Хлопці!..

Слідом за дідом Пилипенком рвонули три дужі хлопці. Зі сходів долинув скрипучий голос, що сердито протестував проти явного акту насильства. Протест лишився без наслідків: діда так і внесли на руках назад до кімнати.

— Варвари! — борсався старий.— Гангстери! Дикуни!

Регочучи, хлопці всадили силоміць дідугана на звільнений стілець ще й поставили перед ним повну чарку горілки.

— Ви — вандалі! У мене ж печінка!..

І раптом махнув рукою, вголос вирішивши, що печінка нікуди від нього не втече, а Наталіне весілля — то таки подія. Тому, під схвальні крики, вихилив чарку, розвеселився, гукав «гірко» і співав разом з молоддю пісень. І якби було місце для танців, то, напевне, запросив би молоду якщо не на шейк, то неодмінно б на старовинний вальс. Хтось увімкнув на повну потужність магнітофон, і Алла Пугачова намагалася перекричати хор гостей, переконуючи, що всевладні королі не можуть одружитися з любові.

Борис, він теж хильнув, правда, в міру, дивився на Пилипенка майже з ніжністю і думав, що, либонь, цей дідуган душею молодший за нього, Бориса, а може, не лише за нього. Борис також співав, йому було тепло на серці й легко на душі як ніколи. Посміюючися, думав, що дід Пилипенко своїм подарунком таки переплюнув Вірин вибір, добре, хоч вона не прийшла. І радів за Наталю.

24.

З Валерією домовилися зустрітись о сьомій вечора, знову біля меморіалу. Валерії те було зручно, адже жила поряд, Бориса ж просто тягнуло туди. Він хотів краще роздивитися дуже складну композицію пам'ятника. Його вражала ота постать розстріляної дівчини з заломленими над головою руками. Дівча ще стояло, але було вже мертве. Борис не міг одірвати погляду: дівчина нагадувала Ліну.

Він знав, що автор проекту меморіалу — скульптор Михайло Лисенко.

І нараз із якогось далекого давна спливла колюча згадка про першу й останню зустріч із скульптором. Та згадка примусила подумки аж застогнати від сорому за самого себе. Дивно. Здавалося ж — все забулося, а от же ні — не забулося нічого. З душі ніби спадала якась полуда, Борис навіть не догадувався, як то небезпечно для його нинішнього життя.

Щоб не ятрити душу, Борис узагалі намагався оминати увагою нинішніх відомих архітекторів та художників. Особливо оминав він Михайла Лисенка, скульптора: його емоційні й експресивні роботи занадто тривожили, будили ті почуття, яким не треба було прокидатися. Самого ж скульптора Борис завжди уявляв красенем-атлетом, таким собі мікеланджелівським Давидом. Тільки такою мала бути ця могутня людина.

Якось Борис чекав Віру у сквері біля Богданової площі. Навпроти нього, на іншій лаві, дід Пилипенко сумирно читав газету, він мешкав десь тут поблизу. Мимо лави, на якій сидів Борис, поволі, накульгуючи й опираючися на ціпок, пройшов низенький чоловік з глибоко втопленою у тулубі головою. Видно, про щось пильно думав. Та ось він на ходу висмикнув з-під пахви невеликий довгастий альбом. Альбом вислизнув з пальців і впав. Борис ввічливо підхопився, щоб подати. Та рука наразилася на прекрасно пошитий ортопедичний черевик: чоловік наступив на альбом, заперечливим порухом відкидаючи Борисову допомогу.

— Ви, здається, щось хотіли? — глянули на Бориса гострі сірі очі.

— Я хотів... даруйте... — пробурмотів Борис, знічуючися під тим іронічно-задирливим поглядом.

— Хотіли подняти мій альбом? Уявіть собі, що я й сам із цим ділом упораюсь. І ще з дечим — трохи складнішим.

Чоловік підняв альбом і, накульгуючи, пішов далі.

— А що, дав одкоша? — прорипів дід Пилипенко. — І чого вам, шановний Борисе Петровичу, було до нього лізти? Він цього не полюбляє.

— А хто він такий?

— Як то хто? Лисенко.

— Який Лисенко?

— Здрастуйте! Відомий скульптор.

— Як?! Невже це він?

І, не стримавшись, Борис кинувся за Лисенком. Оббіг його і, мов хлопчисько, втупився в «мікеланджелівського велетня», яким уявляв його досі. То було не лише нетактовно, то було просто хамство з Борисового боку. Але й скульптор теж зупинився і, схиливши набік голову, з добру хвилину зацікавлено роздивлявся Бориса. Потім голосно зареготав:

— Послухайте, ви, здається, прийняли мене за химеру?

І, оминувши замілого Бориса, пошкунтильгав далі.

Більше вони ніколи не зустрічалися і вже не стрінуться. Скульптор помер, не встигнувши побачити цей свій проєкт у бронзі.

Після тієї несподіваної зустрічі у сквері Борис мимоволі зацікавився особою Михайла Лисенка. Він довідався, що той народився в селі, у бідній родині. Малим упав з дерева, покалічившись на все життя. Злидні. Смерть матері. Дитячий будинок. Пересування на милицях. Що може скульптор зі зв'язаними руками? А він переміг свою біду, вирвався на таку вершину, якої не зуміли сягнути нескривджені долею. Його вабило все могутнє й величне. І він таке створював усупереч власним злигодням.

Але коли йому сповнилося двадцять шість років, здавалося, здоров'я остаточно зрадило. Два роки тортур у лікарні в ім'я життя. І от — милиці позаду, тільки ціпок. Руки звільнено! І — як наслідок — відразу ж скульптура «В застінках фашизму». В'язень простягає крізь ґрати звільнену руку. Тепер Борис розумів, що не тільки в'язня, а й себе самого ліпив Лисенко: позбувся милиць, руки вільні! Ще одну скульптуру згадав: «Рабство». Композиція з трьох фігур: напружившись так, що, здається, чути, як жили тріщать, тягне ярмо чоловік. Другий знесилено зігнувся над чепігою. Третій — бентежний та непокірний — розбиває кайдани. Правда, самих скульптур Борис не бачив, тільки на фотографіях, і все ж не зміг забути їх, хоча б хотів. А оце він знову зустрівся з Лисенком — з його проєктом, утіленим у бронзі вже без автора групою скульпторів. Хоч помер, а залишився в житті.

Аж он і Валерія. Мовчки потиснули одне одному руки, мовчки пішли навколо меморіалу. Очі Валерії заплакані, вона й зараз намагалася втримати сльози, але не втримала — затулила долонями лице. Так і стояли. Ніхто з людей, що проходили повз них, не дивувався, тут багато плакало.

Потім вона вибачилась, утерла сльози і клацнула замком своєї сумки.

— Я покликала вас саме сюди тому, щоб ви глибше зрозуміли, що сталося з Ліною. Цих людей знищено тут, її — там. Її нищили не відразу, поступово, але це так само страшно.

Вона дістала з сумки тоненьку пачечку потертих листів, але не поспішала їх віддавати. Вони знову мовчки рушили навкруг меморіалу.

— Валеріє Володимирівно, оця дівчина... ось гляньте — праворуч... Ця дівчина чомусь дуже нагадує мені Ліну.

— Ви це також помітили? Правда, обличчя не видно, але мені весь час здається, що то — вона. Я й приходжу завжди сюди, як до неї. Візьміть її останні листи.

Борис із хвилюванням узяв листи, повернувши натовпу велику пачку вже прочитаних. Ще Валерія дістала із сумки й подала кілька фотографій.

— Фотографії дивіться тут. Мама знає, де їхнє місце в альбомі, помітить пропажу — сполошиться.

Змарніле, але ще прекрасніше личко Ліни. І знову — усміхнена, до болю весело усміхнена, ніби хоче сказати цілому світу: «А я ніде не пропаду!»

Ще фотографія: статечна на вигляд, буржуазна сім'я. Мати, батько, зовсім непоказний із себе молодик і — усміхнена, як завжди, Ліна.

— Вона що, вийшла заміж?

— Так, за бельгійця, також приграного на роботу в Кельн. Він закохався в Ліну й умовив її по війні поїхати з ним у Бельгію. Ліна добиватися додому вже сил не мала, а Бельгія була поряд. От і вирішила спершу одужати, вірила, що одужає. Оскар спіткав її тяжко хвору, вона ж не мала навіть свого кутка після бомбардування Кельна. Він доглядав її, мов малу дитину, робив усе, що міг. Бельгійці мали право одержувати посилки з дому, то Оскар майже все віддавав їй. Ліна полюбила...

— Ви гадаєте — полюбила?

— Звичайно! Після всього, що було пережито, зустріла віддану, добру людину, то як же не полюбити? Я кажу не про кохання, а...

— Я зрозумів. Цей Оскар, видно, з багатой сім'ї?

— Ні. Але для того, щоб сфотографуватися, вони завжди вбираються так, аби мати вигляд не робітників, а фабрикантів. Ліну послали до санаторію.

— Отже, вона таки врятувалася?! Війна скінчилася, лікувалася...

Валерія мовчки подала ще одну фотографію. Краще б він на неї не дивився.

— Це ж не Ліна!

— Отак само всі сусіди казали. Але це — вона. Ніхто не міг упізнати, а листів мама нікому не давала, бо з гори навіть схибнула.

Незнайома, чужа, постаріла, холодна лежала Ліна на своєму смертному ложі. Це було так жорстоко, так безглуздо! Якби загинула від бомби, а то ж... усе витерпіти, могла б жити далі, могла б приїжджати на Батьківщину, до матері. Як вона тужила за матір'ю, ця дитина-жінка, як покійно лежала, нарешті скорившись чорній своїй недолі. Вже не мала змоги ні засміятися на глум своєму лихові, ні з викликом кинути: «А я ніде й ніколи не пропаду!»

— Їй тут усього вісімнадцять років, — стиха мовила Валерія. — Вона вже ніколи не стане старою.

А Борис усе ніяк не міг одірвати погляду від упокореного, мертвого лица. І аж здригнувся: такою покійною він тайкома змалював її тоді — взимку сорок другого, коли вона, відігрівшись та домовившись з Борисовою матір'ю піти до Василькова, заснула на їхній канапці. Так само лежала на спині, трохи закинувши голову. Тільки то ще була дитина, а це — вихоріла, змучена жінка.

Куди він подівся, той його малюнок? Десь у селі, певне, лишився.

І ще фотографія. Добре впорядкована могила з кам'яним хрестом. Біля могили — чоловік-удівець, свекруха та свекор. Усі в жалобі.

Він повернув фотографії.

— Мені треба зараз прочитати листи? Чи можна забрати додому? Їх, правда, небагато...

— Є ще й інші, ми їх одержали вже по Ліниній смерті. Може, вам цікаво буде прочитати і їх?

— Мене цікавить усе, що торкається вашої сестри. Тоді дозвольте листи взяти з собою.

— Беріть, — Валерія додала до пачечки ще декілька листів. — Ви ж їх не затримаєте? Тоді візьміть і фотографії.

— Ні, — швидко відмовився Борис. І знову повторив: — Ні! Дозвольте мені лишити тільки цю, що була в мене. Я хочу її перефотографувати для себе.

— Добре. Стривайте, мало не забула: в мене є ще малюнок. Хтось намалював Ліну, видно, в останню зиму в Києві. Погляньте.

Валерія дістала з сумки скручений трубочкою, вже позовклий аркуш паперу. Борис розгорнув вирваний із

зошита для малювання аркуш і впізнав свій малюнок. Той, що подарував Ліні прощаючись. Тоді вона взяла з нього слово, щоб він неодмінно вчився на художника. Зрадив він своєму слову. Дитячому слову, але чи було в його житті інше, вагоміше? Можливо, тільки сподівання хворого Святослава Григоровича, тим сподіванням він також зрадив... Бо зараз, у свої п'ятдесят, об'єктивно може оцінити цей дитячий малюнок. Талант, безперечно, був, можливо, справжній. Чому він так легко знехтував ним? Так само, як знехтував особистим своїм життям. Може, й не зустрів би велику любов, зате не жив би з чужою душею, не катувався б. Хоча він уже й не катувався, бо так збайдужів, що оце лише зараз...

— Ми не знаємо, хто її малював,— перервала плин його думок Валерія.— Але видно, що незадовго до того, як її забрали. Оце платтячко я потім доношувала.

Борис промовчав.

25.

— Бобику...

— Ти хочеш, щоб я помахав хвостиком?

— Пробач, Боренько. У тебе відпустка з першого серпня?

— Так, ми ж домовилися. А хіба що?

— Оформлюй не з першого, а з четвертого. Друге і третє вихідні, до того ж мені треба ще встигнути зробити операцію одній хворій. Пообіцяла.

— Ага, то ви вже змовилися з рихтувальником-інтелектуалом? Він присягався тобі лагодити довічно й безкоштовно нашу машину?

— Ну то й що? Оформлюй відпустку з четвертого, поїдемо вдвох.

— До Катрусі?

— Ні, до Катрусі іншим разом. Не станемо ж сидіти в тій Асканії цілий місяць, які там у неї вигоди?

— Не знаю, які вигоди, але я хочу побувати в цьому заповіднику. Змалечку мріяв. І з Катрусєю побудемо. Знаєш, Віро, мене часто дивує... З твоїм скаженим характером ти б мала дужче любити свою рідну дитину. А ти якась занадто холодна. Іноді мені здається навіть, що ти її не любиш.

— Щоб любити, необов'язково обціловувати, ойкати та айкати. Я даю Катрусі все, що тільки вона захоче.

— Мені здається, що вона не дуже-то й бере.

— А то вже її справа, дівчина — доросла. Ми поїде-

мо до неї згодом, а на серпень я вже списалася з Оглоб-ліними. Кімната з верандою — наша. Коця Пржевальсько-го там, звісно, немає, зате поряд — море. Невже тобі не подобається така перспектива?

Борис знав, коли Віра щось вирішила, а вона вже ви-рішила й за себе, й за нього, то буде саме так. Він мляво знизав плечима.

— Ну, якщо вже списалася... «Жигуль» на ходу.

— От і молодець! Відпочинеш, наберешся сил перед тим, як зайняти нову посаду. Бо вже там твоя Гали-на не ішачитиме на тебе.— Віра не витримала й підку-сила.

— А й справді, не ішачитиме. То, може, нехай краще по-старому ішачить?

— Ну-ну, я пожартувала. Боренько, ти не можеш зараз підкинути мене до міста? Дуже треба!

— До кравчині, звісно!

— А хоча б і до кравчині. Часу до відпустки майже не лишилося, та, може, вона встигне мені ще дещо пошити.

— Сьогодні поїдеш електричкою, мені треба підготува-ти деякі папери. Сама ж хочеш, аби пнувся здобувати кар'єру.

Віра не стала сперечатися. Хотілося мирно, по-сімей-ному провести відпустку над морем. Настрій у неї був благодушний, все складалося якнайкраще.

— Тоді мені доведеться заночувати в місті.

— Дивись сама, як тобі буде зручніше.

Він навіть поплескав дружину по пишному, напівого-леному плечі, так зрадів, що зараз залишиться сам.

Добре, що ця тоненька пачечка листів лежить у його портфелі, а не схована в міській квартирі. Ось зараз і прочитає.

Так, останні листи. Вони, звісно, без дат і немає кон-вертів, не можна визначити — коли писані. В сорок п'я-тому? Сорок шостому?

«...мій чоловік Оскар працює тут, у місті Руселаре, на фабриці простим робітником. Його батько теж простий робітник, а мати домашня господарка. Вони добрі люди. Я ще не зовсім здорова, але почуваю себе краще. Я ви-дужаю, неодмінно видужаю! І побачуся з тобою, мамо моя, і з Валечкою. Мене відпустили з санаторію на цілий тиждень. Якби мені не стало краще, то хіба ж одпустили, правда ж? Ой, якби я могла провести ці дні справді вдома в рідному Києві, то б відразу одужала! Не забувай-те мене...

...вже більше року я тут і тільки зараз одержала від вас першого листа. Трохи не померла від радості! Коли зовсім поправлюся, ми з Оскаром приїдемо, може, й на-завжди, бо він обіцяє мені залишитися на Україні! Його батьки дуже хвилюються про моє здоров'я. Зараз я ще не можу багато їсти, в санаторії мені все роблять, щоб я мала апетит. Валя, мабуть, уже забула свою старшу сестричку. А зараз би й не впізнала...

...Мамо, мамо моя, не турбуйся так. У мене не є багато новин, але я пишу вам, значить я жива. Давайте всі разом сподіватися на добру долю, вона ж може робити чудеса. Головне — не сумуйте, що б не сталося».

Нерівні, судомливі рядки. Видно, Ліні важко тримати олівець. Останній аркушик.

«Рідні мої, далекі, далекі! Чому я не поїхала відразу додому, я ще побачила б вас. Валю, сестричко, мамо моя, не плачте... Ти, Валечко, ніколи-ніколи не залишай рідного краю. Мені приснився наш каштан, він дуже сильно цвів. Кажуть, цей сон на щастя, і я ніде не про... паду...»

Ті слова Борис уже ледве зміг розібрати. От і все, Ліно, неповоротне дитинство моє.

Борис проганяв з уяви чуже всьому суцьому обличчя мертвої Ліни. Не її обличчя. Ось ще кілька листів, написані іншим почерком. Треба прочитати і їх.

«4/9 46. Руселаре. Бельгія. Добрий день, дорога мамо! Тут пише твій зять Оскар. З нашою Ліночкою не дуже гарно єсть. Вона в санаторії, зараз сама писати не може. В неї ще з Німеччини єсть туберкульоз в горлі і в легенях. Я, моя мама і мій батько дуже часто їздити до Ліночки, але ця хвороба не єсть легка. Вона просить, щоб я вам не писав, бо ваші нерви пропадуть. Але я єсть її чоловік і твій зять, мені обов'язок написати. Ліночка хоче до вас їхати, але це єсть зовсім неможливо. Цілуємо вас. Ваш зять Оскар.

6/5 47. Дорогі мамочко і сестричко! Я хочу вам передати велике горе. Наша Ліночка померла 27 вересня 1946 року. Я вам не хотіти відразу написати. Ми її поховали при священику і молимося за її душу. На гробі посадили дуже багато квітки. Всі наші люди дивуватись, що Ліночка була така красива і завжди сміятися. Вона не дозволяла вам писати, що смерть єсть близько, а сама дуже мучитися і вже ждати смерті, щоб не мучитися. Ми вам висилати всі фотографії, але відповіді не приходить. За душу Ліночки ми робимо всі служби Божі. Я її дуже любити. Дуже любити! Оскар».

Найостанніший лист. Вже не від Ліни — про Ліну.

Але чому Марія Павлівна дозволила розповзатися всяким темним чуткам про небажання Ліни повернутись додому?! Адже досить було показати бодай листи зятя-бельгійця. І фотографію мертвої Ліни. А-а, фотографію не признали. До того ж треба зрозуміти, що мати майже збожеволіла з горя, не дозволяла нікому торкатися Ліних листів, мов оголених ран. А Валерія була ще зовсім малим дівчам. Що воно тямало?

Ех, Ліно-Ліночко, краще б ти загинула в перші дні війни вдома, не зазнала б знущання, тяжких мук і пекучої туги за рідним краєм.

Борис уявив собі поважну, «добропорядну» хазяйку, оту фрау Бухель, про яку написала в листі інша дівчина-полонянка Маруся Пригодина, вже з волі: «садистка та ізверг людський». Ну, зараз ця п'явка, разом із своїм гермом Бухелем, можливо, вже й померли природною смертю. У власному будинку, оплакувані своїми трьома синами, маєток зберігся ж, це ж під Кельном — Західна Німеччина. «Маленьке янголятко» — Губерт Бухель — безумовно, не пам'ятає синьоокої, ласкавої в своїй біді дівчини-полонянки... Скільки ж йому? Лець за сорок, квітучий мужчина. Хто він зараз? Ох, як же потрібно, щоб він дізнався про цю трагедію!

Слухайте, Губерте Бухелю! Ви народилися у 1940-му або 1941 році в селі Оденталі біля Кельна. Вашого татуса також звали Губертом, матусю — Марією. Не знаю, ким стали ви, але хочу, щоб знали, як ваші благочестиві батьки (а вони ж, певне, були благочестиві), котрі так любили чистоту і порядок, замучили й довели до загибелі чудесну дівчину, та яку там дівчину — ще дитину, їй же було лише чотирнадцять років, коли вона потрапила на ферму до ваших батьків. І, можливо, не її одну... Скажіть, вас це не лякає? А може, ви розумієте й засуджуєте те, що було? Нехай і пізно? Хотілося б вірити.

В кімнаті душно, аж дихати нічим. Борис ширше розчинив вікно. Але й надворі стояла задушлива ніч у передгроззі. Справді — блиснуло. Йому здалося, що сліпучий зигзаг уп'явся у верхівку альтанки. Він зрозумів, що то — *знак*, хоч зроду не був забобонний, але зараз твердо знав, що то — *знак*. І що йому треба негайно піти туди. Вже — не на зустріч, на прощання.

...Вона вийшла з альтанки. Хоча темрява була непроникливо густа, однак Борис виразно побачив кожну рюсочку її дитячого обличчя. Бо зараз Ліна була ані така,

як на останній своїй, смертній, фотографії, ані така, якою силою уяви своєї угледів біля Кельнського собору. Ні, прийшла знову світлою, юною дівчинкою — Ліною з їхнього дитинства. Тільки погляд — недитячий, завглибшки з вистраждане людське життя.

— От і все. Кінець,— пригнічено сказав він.

— Ні! — рішуче відрізала Ліна,— Борис ніколи не чув такого її владного голосу.— Це не кінець.

— Але ж тебе вже давно немає...

— Зате є ти. Ти ж — є! Та що ти зробив з собою, Борисе? Мене зламала доля, а хто зламав тебе?

Борис понурився. Що міг відповісти?

— Ну що ж, живи, їдь до моря, роби кар'єру,— зневажливо засміялася Ліна. Так засміялася, що навіть низька, набухла водою чорна хмара притамувала дощ.

— Вже нічого не можна повернути,— безнадійно відповів Борис.

— Повернути не можна. Можна почати.

— Пізно. До пенсійного віку лишилося всього десять років. Ну, можна прожити ще з десять. Маю попереду якихось п'ятнадцять-двадцять років...

— І це ти кажеш мені? — Лінин голос задзвенів од гніву.— Чому ти кажеш — всього, коли треба казати — аж п'ятнадцять-двадцять! Невже ти не розумієш, як це багато?! Та коли б їх мені...

У Ліни по-дитячому скривджено затремтіли губи, і все ж вона не заплакала.

Борисові нестерпно схотілося торкнутися цієї бідолашної білявої голівки, але Ліна так глянула, що Борис не посмів. Ні, не була вона бідолашною. Бідолашним був він, Борис, людина-обиватель.

— А чому ти перетворився на обивателя? Як же ти міг? — пекла душу Ліна, бо мала на те право. Як мав би право Святослав Григорович, його вчитель. Як він надіявся, як вірив у Бориса.

Борис злякався, щоб той і собі зараз сюди не прийшов. Ні, досить! Досить! Він не хоче більше розмовляти з привидами, так можна збожеволіти й полізти у зашморг.

Він стріпнув головою, повертаючись у реальне життя. Над ним сколихнулося грозове небо. Ніч, звичайна земна ніч, котра влітку так швидко минає... Але куди подітися від тієї ночі, що впала на душу? З нею далі жити не можна.

Жити? Ліна прожила вісімнадцять років і випала до дна чашу страждання, що її вистачило б і на довге жит-

тя. А скільки прожив Ле Корбюзьє? Здається, сімдесят вісім і — Святослав Григорович угадав — прославився на весь світ. Але ж він був геніальний архітектор! Та якби не його несамовита працездатність — ким би він став? Отаким Борисом, як ти? Ах, та навіщо так далеко зазирати, адже існує ближча доля — доля українського сільського хлопчини-каліки, який силою таланту і духу свого зумів піднятися над тим, що придушило б іншого, млявого й покірнього. І ще згадай, як зареготав він, Михайло Лисенко, дивлячись на тебе. Ніби здогадавшись, хто ти є.

Обиватель. Сумирне слово, ледь презирливе, правда. А вдуматися — скільки за ним приховано.

І тут ринула злива. Борис підставив розпашіле, немов у гарячці, обличчя під потоки дощу, жадібно ковтав їх. Можливо, дуже скоро ця вода стане радіоактивною, її не можна буде пити, як не можна пити отруту, але поки то була ще вода. І Борис зрозумів: — ні, не на прощання, а на довічну зустріч з Ліною він сьогодні прийшов.

26.

Вони ще раз зустрілися з Валерією. Борис повернув їй листи й фотокартку.

— Спасибі вам. Шкода, що так пізно я їх прочитав, але то вже моя вина. Ще раз — спасибі.

— І вам спасибі за співчуття, — відказала Валерія. — Ви перша стороння людина, яка їх прочитала, бо мама ховала. Навіть од мене, я крадькома читала.

— Це не співчуття, Валеріє Володимирівно, це — зовсім інше.

— А знаєте, Борисе Петровичу, наша з вами хитрість не вдалася. Мама, ніби відчуваючи, що її одурено, розв'язала пакет. Літери вона не може розгледіти, але й зовсім сліпий збагне, що замість листів там були шматки газет. Та ще й, видно, ми не так перев'язали пакет, тому вона й насторожилася.

— Що ви кажете? І як же ви?..

— Довелось навіть викликати «швядку допомогу». Щастя, що на той час ви повернули мені більшість листів, то я сказала — ніби сама перечеитувала їх. Добре, хоч фотографій вам не віддала. Тепер мама кудись заново переховала пакет з листами та фотографії. Вже, мабуть, і сама не знайде, зовсім здитинилася.

Вони сиділи в розпеченій за день сонцем Борисовій машині. Тут і попрощалися.

Валерія сказала — до побачення.

Борис сказав — на все добре.

Ніби й те саме, але й не те.

З вулиці Коротченка, де жила Валерія, він поїхав до себе на квартиру. Два чемодани вже стояли спаковані, Віра сама їх уклала перед відпусткою — готувалася до поїздки в Крим.

Борис повикладав назад до шафи літні речі та всякі купальні обладунки й заповнив чемодани зовсім несподіваними для морського відпочинку речами. Нашвидку переодягнувся у вихідний костюм — він не вмистився у чемодан. Прихопив портфель. Поїхав на вокзал, здав чемодани до камери схову й покотив на дачу.

Віра повинна бути ще на роботі. Написати листа? Але як написати, щоб вона зрозуміла? Ще ж і сам не цілком розуміє, що з ним відбувається і як житиме далі.

Поклав на столі, на видному місці, всі ключі — від міської квартири, дачі й машини і заклацнув на механічний замок двері. На прощання підійшов до свого «Жигуля». А втім, чому — свого? Машина куплена на Вірині гроші. Та він прощався з машиною, немов із живим другом, з котрим можна було мовчки погомоніти й не наражатися на претензії «вищого тону» та на безглузді сцени ревнощів. Слово честі, зараз він майже шкодував, що ті сцени були, як правило, безпідставні.

Хто водитиме «Жигуля»? Але хто б не водив (Борис іронічно всміхнувся), машині довічно забезпечена профілактика й ремонт, за винятком вартості запчастин. Бо Віра таки встигла зробити операцію дружині «Чародія»-рихтувальника, і операція пройшла дуже вдало. Мабуть, і справді у Віри на це легка рука.

Проте, щодо «довічної профілактики й ремонту», — тут щось, здається, захиталося. Не тому, що «Чародій» не додержав би свого слова, ні, Борис вірив, що слово його тверде. Схоже на те, що в справах самого «Чародія» запахло смаленим. Бо вчора в інституті головний поскаржився, що «Чародій»-рихтувальник навідріз одмовився ремонтувати його «Ладу», бо, мовляв, приватні замовлення на ремонт машин не приймав і не приймає. Що ж до клієнта Світличного, то про такого чує вперше. «Чародій» явго пронюхав, що може погоріти, а можливо, вже й погорів.

Борис провів рукою по гладенькій, припорошеній верхній крила машини.

Ну, прощай, друже. Ми з тобою душа в душу прожили шість років, і ти завдавав мені мало прикрощів. Хіба що тоді, на вулиці Артема, з рудим півнем... А втім, якби не ця парадоксальна аварія, не потрапив би до двору свого дитинства, не згадав би про Ліну, не прочитав би цих гірких листів.

Звісно, ні архітектором, ні художником він уже не стане, те втрачено безповоротно. Але нехай же хоч на схилі життя — як це Катруся казала? — вирветься на вільний простір.

П'ятнадцять-двадцять років... Багато це чи мало?

Не для геніїв, не для Ліни, а саме для нього?

27.

З клініки Віра подзвонила на квартиру: може, Борис там, бо робочий день уже скінчився. Сьогодні у неї був веселий настрій — з завтра йде у відпустку! Правда, трохи непокоїла якась несподівана зміна в характері Бориса. Зовні він був таким, як завжди, але — відчувала ж! — щось із ним таки скоїлося. Якимось він став невпевним, не тим. Треба швидше поїхати звідси, можливо, вона чогось не доглядела і якась хитра молодичка таки зуміла заморочити йому голову. Ну це — дурне! Бо хто може ще організувати життя на такому високому рівні, як вона? Те жодній молодичці і не приснитися! І все ж — тут хтось замішався, інакше не було б тієї зміни. Бо що Борисові ще треба? Підвищення по роботі, поїздка до моря, дружина, за якою можна жити, мов за кам'яною стіною. Правда, у неї не ідеальний характер... Ну, та тепер контролюватиме себе. Буде з ним тільки ніжна, ласкава, жодних докорів — давала собі слово, наперед знаючи, що не дотримає його.

Треба тільки поїхати на дачу й віддати сусідам ключа — нехай хтось із них ночує, щоб бува, боронь боже, не пограбували. А грабувати є що! Їхати доведеться електричкою, бо телефон на квартирі не відповідав.

Можливо, Борис затримується на роботі, сьогодні в нього, як і в неї, останній день перед відпусткою. На роботу не схотіла дзвонити, щоб зайвий раз не нервувати його: не любив дзвінків на роботу. Нічого не вдієш, не вперше доводиться користуватися електричкою, маючи

власну машину й власного чоловіка. Але — спокійно, спокійно, вона не стане смикати ні себе, ні його.

На дачі Віра побачила на подвір'ї машину, отже, Борис приїхав сюди. Ну й добре, повернутись до міста разом. Віра повеселішала, подзвонила раз, удруге — Борис не відчиняв. Заснув? Відімкнула двері своїм ключем, зайшла і одразу ж побачила на столі ключі. Значить, пішов купатися... Але чому не взяв ключа від дачі? Дивно. Тут лежали всі ключі, навіть од поштової скриньки... Як це зрозуміти?

Дурниці, дурниці, чого вона розхвилювалася? Просто через неуважність заклацнув двері та й подався на річку. Треба терпляче дочекатися.

Легко сказати — терпляче дочекатися! Не могла вона терпляче чекати, хоча й заспокоювала себе. Та який там може бути спокій, коли вже вечір, заходить ніч, а його все немає.

Віра нервувала. Взагалі, все спільне з Борисом життя вона ніколи не знала спокою та миру в душі. І не поскаржишся нікому, бо має те, чого сама забажала...

І з щемом пригадала ту страшну ніч в пологовому відділенні, коли, отямившись після наркозу, вона побачила біля себе дуже постарілого батька. Що таке? Чого він над нею сидить?

Професор передбачав тяжкі доччині пологи, але навіть він не уявляв всього лиха, що сталося. Віра не змогла розродитися, довелося оперувати. Дитину врятувати не пощастило, бо йшлося про Вірине життя.

Вона лежала в маленькій ізольованій палаті. Професор сидів біля дочки і з тривогою вдивлявся в її збіліле обличчя.

— Як ти себе почуваш, Віронько?

— Не знаю...— виринаючи з липучого небуття, безгolosо відповіла Віра. Зараз їй вже не боліло, отже, пологи позаду. Слава богу, яка ж то була мука!

Вона ще трохи полежала з заплющеними очима. Батько легенько узяв руку — перевіряв пульс.

— Син? Дочка?— не розплющуючи очей, прошепотіла Віра.

Батько чомусь не відповідав. Вона розплющила очі й роздратовано перепитала:

— Син чи дочка? Чому ти мовчиш?

— Дочка... була б...

— Як це — була б? А де ж вона?

— Розумієш, Віронько... ти тільки не хвилюйся, бла-

гаю тебе, — професор погладив сухою, стерильно-чистою рукою дочку по щоці, мов маленьку. — Тобі зробили операцію, щоб урятувати.

— Кого врятувати? Мене? Дитину?

— Тебе.

— А дитина?!

Професор тільки скрушно похилив сиву голову.

— Відповідай: дитина мертва?

— Доню, ти ж мужня людина. Зрозумій, іншого виходу не мали.

Була безнадійно глупа ніч.

— Борис знає?

— Ні. Я не хотів йому поки... Мамі теж...

— Він хіба не дзвонив?

— Дзвонив, і не раз. Йому відказали, що ти ще не...

Одне слово, він ще нічого не знає.

— Яку операцію ви мені зробили? Скажи, тільки скажи всю правду, я витримаю, ти ж знаєш мене. Я... ще здатна бути матір'ю?

Професор мовчав.

— Скажи! — скрикнула Віра. — Нехай не скоро, але... Скажи, не мовчи!

— Ну, коли ти вимагаєш правди, то... Після такої операції жінки не вагітніють. Зрозумій... ти ж сама медик.

«Дитина мертва. Іншої в мене вже ніколи не буде. Борис покине мене. Може, не відразу, через рік, через п'ять, але неодмінно покине. Те я знаю твердо. Єдине, чим могла прив'язати його до себе, це дитиною. А її немає і ніколи не буде».

— Доню, Віронько! Я б не казав тобі всього цього зараз, це з мого боку — злочин, але мені спало на думку... Якщо ти погодишся, то цього не можна відкладати. Поки не знають.

Крізь прірву розпачу, що охопив Віру, батько простягав їй руку, подавав якусь надію. Яку? На що?

— Вислухай мене уважно, Віронько. Цієї ночі ще одна жінка... та яка вона там жінка — дівчисько, народила дитину. Вона її не хотіла, розумієш?

Віра почала прислухатися до батькових слів. Здається, проблиснула якась надія.

— Він її покинув? Ту дівчину?

— Еге, покинув. Дитина — то її біда, вона кілька разів марно намагалася позбутися вагітності, а от народила цілком здорову дівчинку.

— Так... так... І вона згодиться віддати її?

— Та вона буде просто щаслива. Я певен.

— А потім не стане вимагати назад? Шантажувати?— не зважаючи на слабкість, Вірин розум уже працював чітко, як добре налагоджений годинник.

— За це ручатися не можу. Але є й інший... спосіб. Не в тебе, а в неї померла новонароджена дитина... Це вас обох... кхм... влаштовує.

— Хто чергує сьогодні вночі? Хто ще знає? — швидко питала Віра. Вона вже зрозуміла, що батько пропонує їй реальний порятунок.

— Олена Галактіонівна. Вона мені зобов'язана життям свого сина й ніколи...

— Сестра? Санітарка?

— Сестра за день виїжджає до свого чоловіка, військовослужбовця, кудись на Далекий Схід. А про санітарку не турбуйся, це я беру на себе.

Головне — не знає Борис. Та й ця молода дурепа не знає, ще й радітиме, що звільнилась... Здається... здається... ох, невже?!

— Тату, спасибі. Ти мене врятував.

Віра заплакала. То були сльози розради.

Все обійшлося якнайкраще. Дівчинка була здоровенька, а що чорнява, то всі казали: схожа на батька. Борис радів, ходив гордий, раділа і його теща — вона теж не знала правди. Правду знали батько-професор і сама Віра. Старенька лікарка-гінеколог Олена Галактіонівна, не розголошуючи таємниці, вже давно благополучно померла. І ніхто не здогадувався, що зростає у Світличних нерідна дочка.

Віра по-своmu любила Катрусю, все ж вигодувала малу власним молоком. Можливо, полюбила б і дужче, якби не ревнувала Бориса за його щирі батьківську любов до дівчини. Тому й не противилася, коли мати забрала Катрусю до себе. Рідну кров — хіба ж віддала б?

...То куди ж подівся Борис? Невже щось скоїлося? Міг же трапитися нещасний випадок...

А ключі?

Ледве діждавшись світанку, Віра помчала до електрички В місті, на приміському вокзалі, саме вивантажувало таксі своїх пасажирів, і вона вскочила в ту машину: швидше на Русанівку! А може, вона там побачить... а ключі?

Прокляті ключі! Він їх завжди тримав при собі, як і вона свої, крім ключа від машини. Збожеволіти можна, що все це означає?

З дому подзвонила в «швидку допомогу», подзвонила в міліцію. Дзвонити в інститут ще рано, та й узагалі — краще поїхати туди самій. Вибігла з дому, знову хотіла схопити таксі, але передумала. Приїхавши надто рано до інституту, доведеться чекати, а може, й ловити на собі насмішкуваті погляди — «дружина ганяється за чоловіком». Примусила себе повернутися й поснідати. Хоч і не вечеряла, їсти не хотілося, просто випила склянку міцного чаю й проковтнула трохи печива. Потім прийняла душ, елегантно, але строго зодягнулася, підгримувалася, добре виклала зачіску. Мала бути в формі.

До Бориса у відділ вирішила не заходити, піде просто до начальства, а що начальство надто рано турбувати не годиться, то Віра ще посиділа в сквері неподалік од інституту.

До начальства не треба було підійматися нагору: чомусь, за давньою традицією, другі поверхи різних солідних організацій переважно надають адміністративним службам. Цей проектний інститут теж не був винятком.

Віра поволі йшла довгим, яскраво освітленим коридором, читаючи чорні, з золотими написами таблички на дверях: «Плановий відділ», «Бухгалтерія», «Місцевком», «Відділ кадрів», «Приймальня», «Партбюро».

Тут Віра зупинилася. Партбюро — саме те, що їй зараз потрібно. Правда, вже багатенько років Бузько, колишній Борисів приятель, не навідувався до них додому — так, запросто, як раніше. Але в кожного свої клопоти, свій ритм часу і — так-так! — свій службовий ранг, а саме це Віра цінувала й поважала. Еге, Бузько зараз та людина, котра їй потрібна.

Не надто голосно, але й не надто тихо постукала й прочинила двері. Бузько був у себе. Сам-один. Щось заклопотано читав, під носом сигарета, дим під саму стелю, окуляри на лобі — працює людина. Віра спокійно привіталася, — коли треба, вона вміла маскувати своє хвилювання, особливо стосовно того, що її найдужче хвилювало.

Бузько механічно відповів, звівши очі, не відразу впізнав, а впізнавши — скочив на ноги й вибіг з-за столу. Руки, правда, не поцілував, у парткомі воно якось не годилося. Посадив у крісло й запитливо глянув:

— Яким добрим вітром, Віронько?

— Володю... Володимире Сергійовичу, я...

— Ну-ну, вже й Сергійовичу. Може, й на «ви» переїдемо?

— Володю, де Борис?

Бузько щиро здивувався.

— Тобто як — де? Це я тебе можу спитати — де?

— Я нічого не знаю, нічогоісінько, — тихо, монотонно й чітко відказала Віра. — Взагалі ми мали їхати машиною до моря у відпустку, він уже й багажника змонтував, надувного човна приніс... А вчора несподівано зник.

— Зник?! Може, нещасний випадок?

— Виключено. Він узяв деякі свої речі й залишив усі ключі. Навіть од машини.

— Ну хоча б записку?

— Ні слова.

— Ось воно як! — Бузько аж присвиснув, але відразу ж вибачився. — Ось воно як! Тепер зрозуміло...

— Володенько, не муч, що — зрозуміло? Я ж нічого не... Ну зовсім нічого. Все було нормально і раптом... Він же забрав з собою зимове пальто!

Нарешті Віра суто по-жіночому схлипнула, але тут же взяла себе в руки. Запитала холодним голосом:

— Тут причетна жінка. Так? Іншої причини немає?

— Жінка? Уявлення не маю! Та ні, не думаю. Принаймні у нас в інституті в Бориса — нікого. Це точно.

— Тоді що ж тобі зрозуміло?

Віра таки зуміла знову стати спокійною. Показна, інтелігентна, вихована. Зморщок у кутиках очей майже не видно. Ефектна зачіска бездоганно пофарбованого волосся. Така жінка — окраса товариства, солідного, свідомого своєї значимості товариства, не якихось хіпариків, звісно.

— Що тобі зрозуміло, Володю? Що тобі відомо про мого чоловіка?

— Все відомо, Віронько. Хоча я гадав... ну, та це зайве. Та хіба ж без твоєї згоди Борис подав на звільнення?

— На звільнення??? А відпустка? А місячний термін? Він же має відробити місяць до звільнення.

— Саме відпустку й зарахували в цей термін. Він так наполягав. Правда, наказ ще не підписано. Але Борис дуже оперативно й повністю розрахувався. Зібрав усі підписи в обхідному, я теж підписав. Це його право, але звідки ж було знати... Ми гадали, що він знайшов іншу, вигіднішу для нього роботу, з його досвідом це не проблема. Хоча нещодавно ми йому запропонували...

— Я знаю.

Приголомшена, вона мовчки сиділа. Бузько так само мовчки дивився на неї. Потім запитав:

— Скажи, я можу чимось допомогти?

— Що? Ах, допомогти... Хто тут може чимось допомогти, коли таке безглуздя. Допомогти можна, маючи справу з людиною, що відповідає за свої вчинки. З нормальною людиною.

Віра встала і, мов сновида, зробила кілька кроків до дверей. Але й зараз її чіпка натура витверезила приглушену свідомість. Вона рвучко обернулася.

— Ти сказав, що наказ іще не підписано?

— Ще ні.

— Тоді ти й справді можеш дуже допомогти. Зроби так, щоб цей наказ якомога довше не підписували. І нехай сьогоднішня розмова залишиться між нами. Обіцяєш?

— Обіцяю, Віро... зажди хвилинку!

Бузько наздогнав її вже в коридорі.

— Віро, послухай! Може, це не моє діло, але я хочу сказати тобі так, по-дружньому. Бачиш, мені завжди, ще з інституту, здавалося, що ви з Борисом... ну як би тобі сказати? — не цілком створені одне для одного.

— А ти знаєш чоловіка й жінку, котрі цілком створені одне для одного? Назви їх мені.

— Цілком, мабуть, не буває. Але хоча б так, щоб спільне життя задовольняло обох. Я не хочу читати мораль, пробач, я просто — зрозумій! — просто хочу порадити: почекай. Не вживай поки ніяких таких заходів, чи як їх там назвати, не гарячкуй. Нехай Борис сам обдумає, прийде до певного висновку.

— Він уже до нього прийшов.

— Ще невідомо. Ми ж нічого точно не знаємо, і гарякування тільки зашкодить.

Але Віра вже його не слухала. Майже бігом вискочила з приміщення, ще не знаючи — куди біжить, але твердо знала одне: зараз головне — не гаяти часу. Бузько помиляється, бо дивиться на це з точки зору Бориса. А якби глянув з її точки зору, то зрозумів би, що не можна гаяти часу: для хворого при операції важать навіть секунди.

28.

Вдома металася по кімнатах, намагаючись тверезо обдумати ситуацію. Вона не була сліпою, бачила ж, що з ним щось сталося. Що це могло бути? Адже погодився перейти на вищу посаду, поїхати разом у відпустку... Отже — якась несподівана суперниця. Хто? Бузько при-

наймні натякнув би, коли б у Бориса був роман в інституті: парторг, як правило, повинен знати про такі речі. Повинен то повинен, але може й не знати. А заспокоював її, бо така його посада — заспокоювати. Хоча мало заспокійливого в словах: «Не цілком створені одне для одного». Не створені?! А скільки років прожили, і все було по-людському. Так, так, по-людському, не гірше, ніж у людей! Адже ніхто-ніхто не здогадувався про ту катастрофу з дитиною, не знав її, Віриних, мук, всі гадали, що їхня сім'я якщо не зразкова, то цілком нормальна.

Ні, тут явно хтось уклинився. І — жінка, тільки жінка. Чесно кажучи, останніми днями вона двічі перевіряла, де Борис бував у неробочий час. Але пересвідчувалася, що або в гаражі, або вдома, у міській квартирі. То як же все це розуміти?

Тільки без істерики. Куди він міг поїхати? Дуже можливо, до Катрусі, він же так хотів туди їхати. Вона таки зробила величезну помилку, не погодившись поїхати в ту Асканію-Нову. Такої дурниці більше ніколи не повторить.

А може, просто не буде змоги її повторити?

Буде змога! Вона поверне свого чоловіка, свого власного чоловіка, поверне до власного дому! Про Борисове зникнення ніхто ще не знає, крім неї та Бузька. На Бузька можна покластися, — поговору не буде. Отже, в неї є ще місяць, а за місяць не можна не знайти людину, це ж не голка в сіні.

А зараз — діяти! Не зупиняючися ні перед чим. Насамперед треба поїхати в Асканію до Катрусі. Якщо він не там, дочка може щось знати. Не гаятися, тільки не гаятися.

Віра похапцем вигребла з чемодана своє курортне причандалля, натомість вкинула все найпотрібніше, рвонула незамкнену шухляду серванта, — вона сама її замикала, отже, Борис одмикав. Гроші всі були на місці, він не взяв жодної десятки, взяв тільки свій паспорт. Нічого страшного, адже паспорт потрібен в дорозі, та й у готелі без паспорта не поселять. Так, нічого страшного, адже він ніде навіть прописатися не зможе, не виписавшись попередньо з Києва. А виписатися не встиг... Проте хто ж його знає... Тепер ні за що не можна ручитися.

І ще треба обшукати його шухляди: може, там є бодай лист, який хоч трохи прояснить, що з Борисом скоїлося. Де його має шукати. Шкода часу, але треба, треба!

Віра поперекидала на столі всі папери, повивертала просто на підлогу всі шухляди, але нічого не знайшла. Про всяк випадок обмацала кишені його робочого костюма. О! Він забув свій бумажник. В ньому — права водія, талони на бензин, ще якісь квитанції, кілька карбованців. Фотографія!

І вже вдруге до Віри (чи з Віри) засміялося юне, вродливе личко того самого незнайомого дівчати, що сміялося з винишпореної фотокартки тоді, коли Віра приревнувала Бориса до якоїсь блондинки. Стара фотографія, ще 1942 року, здається, і, здається, прислана цим дівчам своєї мамі з Німеччини. Віра глянула на зворотний бік фотокартки, але ніякого підпису не побачила. Та це ж не та фотокартка, вона надто нова... Ага, фотокопія з тієї...

Навіщо Борис її перезняв? Чи не марно тоді, коли вперше побачила це фото й листи, в душі оселилась незрозуміла тривога? Хоча зараз це вже стара жінка... ну, не стара, але старша за Віру. Не могла ж вона стати її суперницею. Смішно!

Ну, так чи не так, а зараз немає чого роздумувати. Зараз — діяти!

Отже, до Катрусі, а там видно буде. Тепер вона стане делікатнішою, стриманішою. Жодної сцени ревнощів, навіть з приводом до такої! Вона поновить своє подружнє життя! Зрештою, він же знає, як вірно, як болісно вона любить його, що не може без нього!

Тільки — головне! — треба буде поводитися з ним обережніше, тактовніше. Не підкреслювати, що заробляє набагато більше за чоловіка, бо це травмує самолюбство мужчини. (Вірі навіть на думку не спадало замислитися над суттю отого «заробляє»). І взагалі, вона піде на все, аби тільки він повернувся, зглянувся, не ганьбив її. Невже в ньому не лишилося ні краплини жалості до неї? Господи, ну за що їй така мука?

Як добре, що здогадалася поговорити з Бузьком, наказ ще не підписано, він обіцяв затримати. Все повинно стати на своє місце.

Квитка ні на поїзд, ні на літак на сьогодні не вдалося дістати, незважаючи ні на які впливові дзвінки: відпускний сезон у розпалі. Зараз Віра проклинала себе, що не схотіла навчитися водити машину, оце тепер усі шляхи для неї були б відкриті. На якусь хвилину навіть майнуло щось схоже на жаль, що вона така здорова, самостійна і забезпечена. Якби була хвороблива, та ще й діти мала (Катруся — то інше, то зовсім інше), тоді б не покинув,

все ж він порядна людина. А так — сумління не тривожитиме. Навпаки — звільнився.

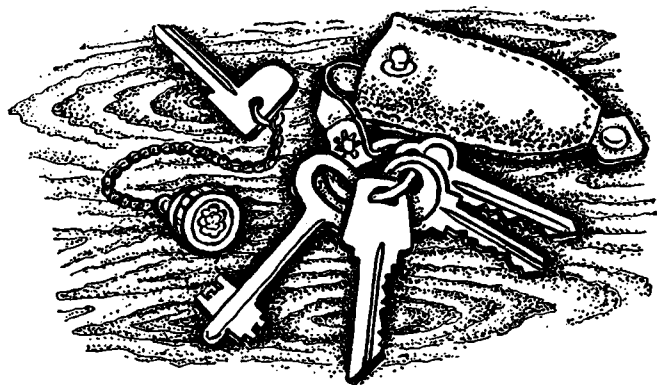
Звільнився? Ну, це ми ще побачимо!

Віра зняла в ощадкасі круглу суму, — не до економії тепер, коли розвалюється її родинне вогнище. Найняла таксі (ну й деруть зараз за проїзд, совість зовсім утратили!) й помчала в Асканію-Нову.

— Швидше, — квапила таксиста, — невже не можна хоч трохи швидше?!

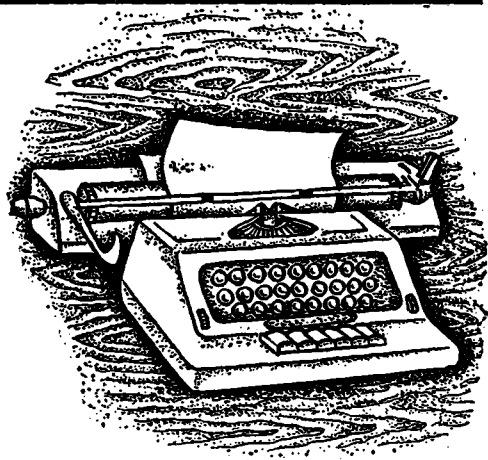
Нічого. Вона знайде, умовить, примусить, поверне!

Київ—Ірпінь
1980—1981 р.

Оповідання

Чорна корова

Ображено горлає галич на старих тополях, ніби скаржачись, що тих тополь лишилося небагато, а незабаром тут їх і зовсім не стане. Завзято чубляться горобці за черствого, наче пластмасового, бублика. Кирпатий хлопчина, що кинув їм ту мороку, аж присідає від сміху: твердого бублика ніяк не вдзьобнути, зате рясно летить дрібне пір'ячко сірих забіяк.

На автобусній зупинці в цей час купиться багато народу. З пакунками, сумками, роздутими, мов ковальські міхи, портфелями. Тут таки, вздовж тротуару, повсідалися рядком бабусі. У відрах з водою горять яскравими барвами жоржини та айстри, долі червоні соковита морква, золотаво виблискує цибуля, холодно біліють пучечки часнику. Бабусі торгують квітами та городиною зі своїх ділянок, що на них уже навально насувається громаддя нового мікрорайону.

Літня жінка в ошатній сукні повагом переходить від однієї бабусі до іншої — прицінюється. Купувати не купує, зате має привід перекинутися привітним словом і з продавцями, і з покупцями. У неї доброзичлива посмішка й доброзичливе обличчя, вся вона суцільно доброзич-

лива, аж боязко до неї торкнутися, щоб не лишити плями. Ось допомогла зіп'ястися на приступку автобуса інвалідові (то не її автобус), ось попередила чоловіка, що в нього з кишки випадають яблука, ось запитала в молоденької матері — скільки ж то її синочкові чи дочечці, яке ж бо миле дитятко!

І ще стоять двоє. Він високий, гінкий (тепер кажуть — акселерат), з хвилястим довгим волоссям та бородою, через плече — транзистор. Однією рукою обнімає свою подругу, сутулиться, схилиючися до неї. Дівча ж закохано дивиться на хлопця, її простеньке личко віддзеркалює м'які промені осіннього сонця. Ці двоє осторонь від натовпу, на видноті. Можливо, навіть не помічають нікого.

На повне, усміхнене обличчя доброзичливої жінки напливає хмарина. Вона з докором похитує головою і скрушно зітхає. Не годиться, ой не годиться такій молодій дівчині дозволяти на людях обнімати себе. Як можна? А він! Погляньте на ту бороду, на ті патли! Чи за наших часів ми собі дозволяли таке?

Навколо доброзичливої збирається гурток однодумців. Вони осудливо позирають на молоду пару й собі похитують головами.

— Дивлюся і серце болить, — зітхає доброзичлива. — А далі що з такими буде? Ой дітоньки, дітоньки...

— Гей ви, хіпарики! Обнімались б собі десь у іншому місці, коли вже так кортить, — гукає лисий гладун з червоним брезклим обличчям. Він добряче хильнув і тепер прагне активних акцій.

У відповідь хлопець мовчки вмикає транзистор — захищається звуковою запоною.

— Чи ти ба! Я його вчу як старший, як належить, а воно чхає на мене, — заводиться гладун. — Ну й молодь пішла! Добре, хоч стоять, а то, гляди, і полягали б! — масно регоче.

— Тихше, тут же діти є, — стримують його з гурту.

— А що діти? Дітки зараз більше за старих усе знають. Та ще як надивляться на оту парочку, хи-хи-хи...

У хлопця сіпається щока, але він тільки підсилює на повну потужність звук у транзисторі. А дівчина зіщулюється під поглядом п'яних липучих очиць, що слимаками повзають по ній.

Гладуна не вдовольняє такий мовчаний протест.

— Ану, жлобе, заткни свою музику. Не дозволено в обчественних місцях отак ревіти. Чуєш? А ти, дівко, чого до того шмаркача липнеш? Зовсім стид утратила?

Гладун підскакує до дівчини і хапає її за плече, намагаючися відтягнути від хлопця. Та... блискавичний рух руки хлопця — знизу вгору — і п'яничка відлітає і гепає на спину.

Пронизливо скрикує доброзичлива, зойкають ще деякі жінки. Натовп розпадається на дві частини: одні обурені з хлопця, інші вважають, що гладун дістав по заслугі.

— Класний хук! — кваліфіковано констатує кирпатий хлопчина. — І чого той дядько поліз? Володька ж розрядник з боксу!

— Мі-лі-ція! — верещить, отямившись, гладун. — Викликайте міліцію, людину вбивають!

Його намагаються звести на ноги, але гладун відхвипується і капітальніше вмощується на землі. Голос його підвищується на цілу октаву.

— Мі-і-ліці-і-я!..

Доброзичлива виголошує свою думку, що таки годилося б викликати міліцію. Де ж це видано, щоб отак швиргати об землю літньою людиною! Це ще в їхній присутності, а без людей? Убити на смерть може й не замислиться.

— Коли у вас є вільний час, то й викликайте, — іронічно відказує сивий чоловік в окулярах і з портфелем. — Та я б вам не радив: сам винен. Гей, послухайте, ви встанете нарешті?

Сивий чоловік належить до тієї групи глядачів, що симпатії до гладуна не виявляє. Втямивши, що лежати отак по-дурному нічого, гладун ображено крекче і таки встає.

— І викличу, не пошкодую свого часу, як деякі! — з гідністю підить в обличчя сивоголовому доброзичлива жінка. — Треба дізнатися його прізвище. Ви! Чуєте? Як вас звати?

Молодіята мовчать.

— Ігнорують, — обурюється доброзичлива. — Та я все одно дізнаюсь. Як не про нього, то хоч про неї — хто вона така?

— Вона? То ж Людка з нашого будинку, — пояснює простодушний кирпатий хлопчак. Нарешті змилувавшись, він кришить бублика на втіху горобцям. — А Володьку я теж добре знаю, він до них часто приходить. І теж на нашому масиві живе.

— А хто батьки оцієї Людки? — скорботно питає доброзичлива.

— Хто? Ну... люди, та й годі. Як усі.

— Певне, вона ніде й не працює? Он які червоні па-
зуриська відросила.

— Чом не працює? Працює. А хіба що? Людка, вона
смирна.

— Авжеж, «смирна»! На людях мало не...— спохопив-
шись, що хлопчак ще надто зелений, доброзичлива вриває.

— То як, будете викликати міліцію? — викрикує гла-
дун.— Ви ж тут усі свідки.

— Самі викликайте,— радить сивий чоловік в окуля-
рах.— Хлопець же не тікає від вас.

А натовп все зростає — автобуси припізнюються. Аж
ось нарешті один надходить. Сплюнувши, гладун роз-
штовхує людей ліктями — рветься до передніх дверей.
У той же автобус втискується й доброзичлива, але куль-
турно — через задні двері.

— Людко! Наш автобус! — гукає кирпатий хлопчина.—
Сідаймо, чого стоїш?

Але Людка не рухається. Видно, не хоче їхати з не-
приємними їй людьми.

Натоптаний по саме нікуди пасажирами, автобус важ-
ко відходить. А натовп ніби й не поменшав. Залишили-
ся й більшість таких, що вороже позирали на молоду
пару.

— Фуліган,— киває на хлопця жіночка в ультрамод-
них джинсах, котрі, чесно кажучи, не личать до її роз-
кішного «фундаменту».— Старий чоловік хотів пояснити
їм, що негоже обніматися прилюдно, то він його мало не
вбив. Уявляєте!

— Який жах! — сплескує руками нервова дама, вона
щойно підійшла.— Скоро страшно буде й на вулицю ви-
йти через таких.

Сивий чоловік в окулярах все ще намагається заступити-
ся за хлопця, але в натовпі вже тривко панує ворожий
настрій. Відчувши це, хлопець темнішає обличчям, і, ні-
би всупереч недоброзичливцям, він міцніше пригортає
дівчину й одвертається від усіх.

До зупинки підкочує грузовик. На кузові, прип'ята за-
лізним ланцюгом, стоїть чорна корова. З губ тварини
прозорими нитками стікає слина, шершавий язик лиже
край борту грузовика. Змучена спрагою, покірна, з про-
гнутою слиною і сумними очима, стара корова.

З натовпу чується смішок: «Оце-то пасажирка! На пер-
сональній машині!»

Грузовик зупиняється, з кабіни виглядає заклопотаний
дядечко.

— Скажіть, пожалуста, де тут буде м'ясокомбінат? Здритнувшись, дівчина широко розкритими очима дивиться то на дядька, то на чорну корову. Дівочі худенькі плечі ще дужче щуляться, обличчя, що раніше віддзеркалювало проміння осіннього сонця, зараз ніби всотує в себе чорний колір приреченої худобини. Хлопець, що стоїть спиною до всіх, не розуміє, що з його подругою, чому вона нараз спохмурніла.

— То де, питаю, м'ясокомбінат? — налягає дядечко.

Хлопець вимикає транзистор, обертається, бачить корову й підходить до грузовика.

— Ви б краще спитали, де напоїти корову! Хіба не бачите, як вона мучиться?

— А тобі що до того? — сердито огризається дядечко. — Все одно — під ніж. Скажи краще — кудюю їхати.

Хлопець мовчки підбігає до однієї з бабусь, що вже спродала з відра майже всі айстри, тицяє непродані квіти до рук хазяйці й, підскочивши до грузовика, дотягається відром до корови — акселерат.

Корова пожадливо п'є. Дядечко, присмирнівши, мовчки дивиться. Мовчить і натовп.

— А ти, синку, видать, із наших, із сільських? — питає дядечко, коли хлопець повертає порожнє відро бабусі. — Воно, мо', й мені шкода, та перед смертю, як то кажуть...

Саме надходять аж два автобуси, і грузовик швидко від'їжджає від зупинки.

Люди кидаються на штурм громадського автотранспорту.

Ялтинське надбережжя

Зелене, не синє й не чорне, а саме — зелене море. Приземкуваті пелехаті пальми, тугий дрібнолистяний тис, акуратно спотворений секатором у стандартні шпалери. Різномовний людський потік вирує надбережжям. Більшість святково зодягнена — то курортники або «дикуни». Чимало й іноземних туристів — надбережжя концентрує на собі майже весь приїжджий люд. Наші гірники чи колгоспники вбрані не гірше від закордонних гостей. Та де — не гірше, значно краще, святковіше: багато туристів зодягнені підкреслено просто, навіть недбало. Ну й нехай собі демонструють певну зневагу до наших звичаїв на

святі зодягатися по-святковому, бо ж спочинок над морем то таки свято. І нехай наші змагаються — в кого модерніший піджак, нехай жінки ревниво перевершують одна одну яскравістю барв своїх суконь чи брючних костюмів, нехтуючи поодинокими (і все ж вони є) «інтуристськими» посмішечками. Зрештою — ми у себе вдома, понад оцим чудесним, неповторним морем. Море не потребує жодних прикрас, а людина любить себе прикрашати, напрацювавши спершу, а тепер спочиваючи.

Місце біля стели, встановленої на честь визволення Криму, захопила легкова машина, вщерть обліплена плакатами: громадян закликали купувати квитки грошово-речової лотереї, головні виграші були спокусливо намальовані. Програвач з машини потужно шпарить естрадні мелодійки, заглушуючи навіть плюскіт моря та різномовний людський гомін. Вітрини магазинів демонструють свої принади: пляшки з вином, галантерею, сувеніри... Поміж принад кактуси по-домашньому розіклали м'ясисті лапи, схожі на колючі котлети. Але котлети — то справа завдатом буденна, а сюди пасують шашлики. Он парубійко в білій куртці й спортивній шапочці намощує пожмакані газети на дно мангала, зверху — тріски і, третім шаром, — деревне вугілля. Підпалює газети, вмикає біля торця мангала електричного вентилятора на довгому шнурі. За кілька хвилин зажеврило вугілля, а над ним шкварчать, укладені рядком, шампури з шматочками м'яса — шашлики. А що все це священнодійство відбувається під вільним небом, то шашличний запах переможно пливе понад берегом. І вже потяглося вервечкою чоловіче плем'я на той запах, збивається навколо довгоногих столиків. Забрызкотіли склянки з вином.

Внизу, на самому березі, годують чайок, підкидаючи вгору шматочки хліба. Чайки голосно кигичуть, кружляють зграями і спритно ловлять у повітрі здобич.

— А вгодовані які! — дивується старий колгоспник у новому капроновому капелюсі. — З десяток таких би — хоч родину скликай та празник справляй.

— Та що ви, папашо, смієтеся, чи що? Їхнє м'ясо їсти не можна, рибою смердить, — повчає молодик у чорних окулярах.

— Ну то й що? Рибу ж їдять. Аби була.

— То — рибу. Рибку і нам подавай, не відмовимось. А чайки, папашо, тут для пейзажу. Ясно вам?

Старий косує оком, але нічого не каже. Молодик у чорних окулярах жмакає шмат газети й підкидає папір'яну

кульку вгору. Одурена чайка з лету хапає ту кульку й ображено відкидає. Молодик регоче.

— Хитра, стерво, виплюнула. Якби у хліб гачок на нитці — запросто можна зловити.

— Нащо вона тобі? Сам же кажеш — їсти не можна.

— А так, для сміху.

— Ну й дурень, — одвертається старий. — Це таки ясно.

Біля парашету троє фотографів, войовничо озброєні триногами штативів, виловлюють клієнтів. Вони кваліфіковано тиснуть на психіку.

— Куди поспішаєш, дорогий? Давай-но краще знімемось. На фоні моря — люкс!

— Та нащо воно мені? — відмахується курортник, а може, «дикун».

— Вай, не треба так говорити, дорогий! Море — то море! Краще ставай отут. Море буде, чайки будуть, Ялта буде!

Клац!

Другий:

— Мамашо, ходіть сюди! Кольоровий портрет зроблю, вдома на стіну почепите. Сусіди зазидувати стануть.

— Я погано на карточках виходжу...

— Для чого погано? Не треба погано. Ось швиденько на фоні моря ставайте. А то люди скажуть: бабка вік прожила, а моря не бачила.

Третій:

— Та яка вона тобі бабка? До мене йдіть, я з вас молоду красавицю зроблю!

Цій старенькій пощастило врятуватися втечею, зате один з фотографів рішуче переймає довготелесого чоловіка з пакунками в сітці.

— Стоп! Поверніться в профіль. Так і є, профіль орлиний. Дивіться туди, на пароплав. — Фотограф вихоплює сітку з пакунками і пхає до рук журнал. — Задумайтесь. Вище голову! Та не так високо.

Довготелесий скоряється. Напевне, у себе, деś на Смоленщині, чи на Полтавщині, чи звідки він там приїхав, миттю потурих би настирливця, а тут для нього все таке незвичне.

Клац!

— Готово. Зробимо в кольорі.

— То ж, мабуть, дорого?

— Соромно слухати. Таке лице, як у вас, треба тільки в кольорі! Попрошу завдаточок... Так, порядок, до скорої зустрічі. Мадам! Ні, не ви, а мадам у жовтому шарфіку.

Ось подивіться на взірці. Подобається? Ви хочете з усмішкою?

— Та я не хочу...

— Тоді без усмішки. Сумуєте за чоловіком? Ах, за дочкою? Прекрасно! Сумуйте. Дужче сумуйте і станьте під пальмою. Руку — отак.

Клап!

Чому вони так легко піддаються? Мабуть, фотографи навчилися безпомилково впізнавати свої «об'єкти». Ось один із них чітко зловив мій погляд, і я швидше йду далі від гріха. Цур їм.

Та що — фотографи? Зрештою, фотографії-пам'ятки залишаться людям, можливо, на довгі роки, а то й на ціле життя, бо ж не всі щороку їздять до моря. Отже «фотомисливці» явище швидше комічне, аніж шкідливе. А от ця жінка...

Вона зручно вместилася на лаві. Вже зовсім стара, опасиста, але з пронозистим поглядом очиць, глибоко втоплених у драглистому лиці. Оглянула мене уважно, оцінюючи, й поблажливо посунулася.

— Сідайте, правди в ногах немає. Ви приїжджі?

— Так.

— Звідки?

— З Києва.

— А от я — тутешня.

Дивно. Тутешні понад морем отак не сидять, та ще в будень. Невже вона така закохана в море?

— Ви, певне, любите море?

— А що — море? Солоня вода. Щодня бачу, аж набридло. Живемо ж тут.

— І як же вам тут живеться?

— Тепер — нічого, а спочатку горе було.

— Коли — спочатку?

— Ну, з сорок четвертого року. Ой, і натерпілися ж, і намучилися ж!

— Мабуть, вашу домівку зруйнувала війна?

— Та ні, хвалити бога, німці до нас не дійшли. Справна була хата й садиба добра.

— То чого ж їхали сюди?

— Е, голубонько, рибка шукає, де глибше, людина, де ліпше. Тут же море, курорти. Хату свою продали за добрі гроші, а самі з чоловіком — сюди. Та якби ж знали — не їхали б...

— Хіба ви на голе місце їхали? Житло ж напевне дали?

— І-і, що то за житло — халупка. Та й стіни не гризтимеш. Тут виноградники, а ми до картоплі звичні. Де її, картоплю, садитимеш? Камінь, гори.

— То вертайтеся назад.

— Нащо тепер вертатися? Відмучились. Будинок на п'ять кімнат звели, сад хороший виростили. Чого вертатися? А ви часто сюди їздите?

— Ні.

— Дарма. І путівки не треба, я кімнати здаю. У нас благодать, краще, ніж у тих санаторіях. Але будь-кого я не приймаю, гулящих чи п'янюг усяких, крий боже! Тільки порядних людей. Влітку від «дикунів» не одіб'єшся, та в мене свої постійні квартиранти — з Москви, Ленінграда, Харкова. Дякують мені завжди, бо ж я таки стараюся, треба людям добре відпочити. Та знаєте, як воно буває: коли прийдуть, а коли й не зможуть, — отож треба зарані путящого квартиранта напитати. Бо з того квартирного бюро з дітьми присилають, а нащо воно мені? Діти фрукту збавляють, галасують, Ну, само собою, беру за квартиру дорожче, зате ж у мене суцільний рай.

— І без картоплі?

— Картоплю привозять. Тепер усе привозять. То, може, адресок дати, про всяк випадок?

— Спасибі, не треба.

Жінка відразу втрачає до мене інтерес. Придивляється до інших, солідніших на вигляд. Мені здається, що від неї розходяться прозорі липучі тенета.

Зненацька до нашої лави підскакує літній чоловік з розхристаній тенісці. Його збуряковіле від гніву обличчя не віщує нічого доброго, і «павучиха» вмиль перевтілюється на скорботно-заклопотану добродійницю. Але цей камуфляж не допомагає.

— Ви що нам обіцяли? — розлютовано гримить чоловік. — Кімнату з окремим ходом? А поселили в якусь собачу будуву...

— Та я ж... Ви ж учасно не написали, а тут підвернулися люди, дуже просили... Але ви не переживайте...

— Я не переживатиму. Рознесу в тріски вашу халабуду, як не виселите отих... Дерете, як з мертвого, а...

Чоловік з безповоротно рішучим виглядом рвучко повертається і пвидко йде. Стара, ойкаяючи та примовляючи, щосили поспішає за ним. Йй таки важко бігти, але мені її не шкода.

Щось торкнуло мене за коліно. То мале дитинча придибало на втіху молодій мамі: саме ходить! Мама гордовито

позирає на мене. Моя рука мимоволі тягнеться до дитячої голівки. Кругле личко — засмагле від кримського сонця, а довірливі оченята — ясно-зелені. Як сьогоднішнє море.

Несходжені чобітки

Сьогодні я довго ходжу зимовим ялтинським надбережжям, вдихаю з повітрям дрібні солоні бризки — піднялася висока, обмережена білою піною хвиля. Настирливі невеселі думки одна по одній зникають, ніби їх вимітає з голови прохолодний морський вітерець.

Біля одної з лав, розставлених рядами по всьому надбережжю, з'юрмилися люди. Чутно веселі вигуки, сміх. Підходжу й собі.

На лаві сидять троє дівчат та двоє хлопців. Ще один, у стильній синтетичній курточці, з молодою борідкою, завзято витанцьовує на звільненому перед лавою п'ятачку. Цей танок — якийсь гібрид твісту з гопаком. Йому підсвистують і весело підспівують слова сумної пісні:

Біля твого двору — три тополі,
Біля мого двору — три верби.
Біля твого двору — три веселі долі,
Біля мого двору — три журби.

Чийсь дзвінко-гнучкий тенор, відірвавшись, злітає вгору.

Сонце сходить високо над хатами
І пливе до тебе в ті краї,
Де за небосхилами, де поміж Карпатами
Заховались радощі мої...

Випадкові глядачі й слухачі аплодують. Танцюрист сміється, картинно розкланюється, і жвавий гурток молоді, мов зграйка безтурботних птахів, знімається з місця. Проте липається одна дівчина, вона сидить на лаві боком, скраєчку, — видно, не з цієї компанії. Обличчя дівчини чисте й гарне, особливо очі, ясно-карі й лагідні. Вона усміхається до мене самими очима. Еге, чудові очі, темний прозорий бурштин, мабуть, їй не раз казали про це. Залюбки сідаю поруч.

На дівчині недороге пальтечко, гладенько, на проділ, зачесане біляве волосся — вона без хустки й новісінькі,

ніби вперше взуті, чобітки. Мабуть, щойно приїхала, ялтинський камінь швидко з'їдає підошви.

— Гарно як,— стиха мовить дівчина.

— Гарно.

Мовчки милуємось морем.

Нараз на лаву з маху сідає парубійко. Він ледь-ледь на підпитку, не п'яний, а просто веселий. Почуває себе незалежно, мов щедрий хазяїн, що пригощає гостей своїм морем.

— Погода сьогодні, а?— підморгує по-змовницькому, ніби сам запалив оце сонце і висвітлив море.— В таку погоду гріх сидіти. Розумні люди на катері прогулюються.

Його простецьке, веснянкувате обличчя — сама щедрота. Він хвацько куйовдить кучерявого рудого, аж червоного чуба. І рука його «не інтелігентна», клешнювата, з короткими пальцями, закрубіла від праці.

— Ну то як, поїхали на катері?— захопучально підштовхує мене ліктем. Вираз щирої його простоти не викликає обурення за таку фамільярність. До того ж я прекрасно розумію: на прогулянку йому хочеться запросити дівчину, а не мене, але просто звернутися до неї поки соромиться.

— Не маю часу,— відказую.— От, може, моя сусідка?

Дівчина полохливо хитає головою: чомусь вона ніби аж злякалась. Хлопчина ж схопив подану мною нитку спілкування і, перехилившись через мене, зазирає в дівоче обличчя.

— А у вас є час, правда? Поїхали!

— Ні, ні,— стиха ронить вона й одводить очі. Пізно: хлопець вже їх роздивився і відступати не хоче.

— Ну то хоч пройдімося трохи. Там, за Ореандою, парк — красотище! А можна й шапличка рубонуті. То як, підемо?

— Ні,— вже рішуче відмовляється дівчина.— Нікуди я не піду.

— І що за інтерес отак сидіти?— з досадою ляскає він себе по коліну.— Нехай уже вони сидять собі,— киває на мене,— вони вже своє відгуляли. А вам воно до чого?

— Люблю сидіти, і все. А ви погуляйте без нас, компанію знайдете,— он скільки людей.

Мені здається, що очі в неї чомусь вражені болем, але голос спокійний. Ображено стріпнувши вогнистою кучмою, хлопець невдоволено підводиться. Я йому співчуваю.

— Ну, останнє ваше слово: може, все-таки підемо?

— Останнє моє слово: не піду.

Рудий рвучко крутнувся і подався від нас.

— А чому б вам і справді не пройтися з ним трохи?— питаю.— Він, здається, славний хлопчина. Чи, може, чекаєте на кого?

Дівчина довго мовчить. Довго вагається. Глянула вивувато, ніби вибачаючись.

— Не можу... У мене паралізована нога.

То ось чому вона сидить так дивно — боком. І ці новенькі, несходжені чобітки...

Щоб урвати гнітюче мовчання (а що я мала сказати?), дівчина витягла з кишені скибку хліба й несміливо попросила:

— Може, погодуєте чайок? Я дуже люблю дивитись.

Беру хліб, підходжу до мокрого від бризок парасету. Налітають чайки, хапають шматочки хліба в повітрі, видирають одна в одної. Дівчина весело сміється.

— Ото шкода, що мало хліба взяла. Ви завтра прийдете сюди?

— Можу прийти.

— Приходьте! Я по дванадцятій буду тут і на вас чекатиму. Добре?

І усміхнулася довірливо. Мені захотілося довідатися — хто ж вона така.

— Ви, певне, тут в санаторію?

— Еге, в санаторію. Сестра мене привезла, а сама в пансіонаті живе. Бо чомусь і руку почало відбирати, милиці важко тримати... Сестра щоранку водить мене і на процедури, а потім сюди, до моря. І на обід забирає. На роботі мені й путівку безплатно дали, ще й гроші для сестри, щоби мене супроводжувала. Всі мене потішали, мовляв, там тебе відремонтують.

— А звісно, відремонтують.

Дівчина поривчасто зітхнула.

— Сьогодні о п'ятій професор дивитиметься. Аж серце тіпається: що він мені скаже!

Отже, працює. А молода, вчитися б їй. Ким же, цікаво, працює?

— Ви звідки приїхали?

— З Донбасу. Оце вперше в житті море побачила. І чайок. Не знала, що вони плавати вміють, спершу гадала — вутінки. А що то воно там таке чорне, голова коцюбою?

— Де? А, то баклан.

— Баклан... Гордий який! А ото — з чубатою голівкою?

— Гагарка.

— А й красуня ж! Тепер додому напишу.

— Мамі?

— Ні, в мене, окрім старшої сестри, нікого немає. Сестра замужем, діток двоє, то племінничкам і напишу. Вони страх які цікаві! А що вже пустуни! Сестра аж плаче від них, а мене — нічого, слухаються.

Ось воно що: сирота, тому й не навчається. І все-таки...

— А я гадала, що ви студентка.

— Ой, що ви, куди мені! Я ж ледве вісім класів закінчила. Сестра з дітьми вдома, не працює. Не можу ж я їм на шию сісти.

— А ви де працюєте?

— В заводоуправлінні, табельницею. Заробіток невеликий, але мені вистачає. Ще й сестрі грошима помагаю, бо в неї чоловік крутий, кожну копійчку лічить.

Повз нас пройшов рудочубий парубійко, глянув на дівчину запитливо: «А може, таки передумаєш?»

— Поспішайте на катер, а то запізнітесь,— порадила я.

Він гнівливо зиркнув на мене, явно звинувачуючи в своїй невдачі. Дівчина зацікавилася, опустила очі, розглядала свої несходжені чобітки.

— Отак щодня,— тихенько поскаржилася.— Не станеш кожному говорити, що не можу. Нехай краще думають, що не хочу.

— Ну й правильно.— Вона мені подобалася все більше.

Хлопець обійшов навколо нас, щось мугикнув та й подався геть. Ми мовчки дивилися, як у натовпі то спалахне, то зникне, віддаляючись, руда чуприна.

В мені зацеміла образа за долю дівчини. Здається, вона те відчула.

— А знаєте... був і в мене хлопець. Не зважав, що каліка, любив. Не вірите?

— Чому не вірю? Вас можна любити. Та ще як!

Глянула вдячно, зрозуміла — вірю.

— Гарний був хлопець, душевний такий. Ми з ним два роки дружили. Він женитися на мені хотів.

— Отже, любив.

— А правда ж, правда? І оженився б безпримінно, та батьки його мене не схотіли. Нащо, мовляв, тобі каліку брати? Чи мало здорових дівчат? А він затявся: «Нікого не хочу, тільки її одну!»

— Ну, і?..

— Поставили вони на своєму. Не оженився він, одно: чорно пити почав. Ой, яка ж то мені була мука на нього

дивитись! Боялася — пропаде, зіп'ється. Боліло ж йому! Хіба можна так з людиною?

«А тобі? Не боліло? А з тобою — так можна було?»

Наші погляди зустрілися. Можливо, зрозуміла мою думку, бо стемніла на мить. А далі знову прояснішала.

— Не пропав! Оженився торік. І дівчину гарну взяв — ласкаву, красиву. Дитинка в них оце народилася — добре живуть. Не спився, хвалити бога, дуже добре живуть.

Що ж, той хлопець напевне любив її. Але де знайти міру її любові?

Дівчина приязно дивилася на мене — ділилася радістю. Не пропав, не спився. Щасливий тепер.

І я мимохіть озирнулася назад, у своє життя. Ні, отак, мабуть, не змогла б. Надто добру й чисту душу треба мати. І надто велику любов.

Захотілося погладити її по щоці, мов скривджену безвинно дитину, або хоч руку потиснути. Побоялася. Ще сприйме як співчуття або й гірше — як жалість. А цього не треба. І я у відповідь теж усміхнулася, приймаючи й поділяючи її радість.

Сповнена довіри, дівчина розповідала — і все не про себе, про нього. А мені все дужче муляло відчуття якоїсь провини за своє фізичне некаліцтво, за звичайний людський егоїзм, за те, що ніколи б не змогла сягнути такої душевної висоти.

— Ну, насиділась? Обідати пора.

То до нас підійшла жінка, вже трохи зів'яла, схожа — і така несхожа — на мою співбесідницю. В руці вона несла милицю. Дівчина підвелася, однією рукою обняла сестру за плече, другою узяла милицю.

— То я на вас взавтра чекатиму. Прийдете?— зірїла усмішкою.

— Неодмінно!

* * *

Два дні по тому йшов дощ — теплий, сірий і настирливий. Я ходила до моря, дівчини на лаві, звісно, не було. Дощ...

Чому я не спитала, як її звати, чому не дізналася, в якому вона санаторію? А може, поїхала вже додому? І я необережно загубила прекрасну людину, котру так несподівано знайшла.

І ще один день ламалася погода: то сіяло дощем, то ледь прозирало з-за хмар сонце й відразу ж ховалося. Навіть сніжком притрусило.

А наступний день народився сонячний, умитий, святковий. Я прихопила чималий окрасець хліба для чайок — дівчина ж любить їх годувати — і поспішила до моря. Ще здалеку побачила тоньку, трохи схилену набік постать, біляве, як льон, гладеньке волосся. А поруч на лаві... палякотіло чубате полум'я. Знову той рудий причепився. Ото лихо, доведеться визволяти.

Дівчина повернула в мій бік голову й привітно махнула рукою. І хлопець упізнав. Він устав і, нахиливши голову, мов той молодий бичок, що заміряється буцнути, посунув назустріч мені. Ну що ж, доведеться прийняти бій.

— Здрастуйте, — буркнув хлопець таким голосом, яким звичайно посилають до дідька.

— Доброго здоров'я. — Я зупинилась, не хотіла, щоб наша розмову почула вона. — Ви щось мали сказати?

— Ви їй хто? Мати, чи як?

— Ні, не мати.

— То чого ж забороняєте ходити зі мною? Яке ваше право?

— Я не забороняю. Вона сама не хоче.

— Са-а-ма... Знаємо вас. Бач, занадто простий, як на вашу критику. Ну й справді, не інженер, не якийсь там доцент-асистент, то й що? Гадаєте, в мене щось дурне на думці? Що я тільки так, покрутити? А може, я в сто разів чесніший за отого патлатого? А може, вона мені до душі? От побачив — забути не можу... Та що там... От ви жінщина, видать, культурна, а я простий роботяга. А чого ви про мене погані думки? Сьогодні ж у мене останній день, робота в нічну зміну, а ви тут...

Що дужчала ворожнеча в погляді хлопця, то тривожніше ставало мені. Я не знала, чи маю право втручатися і чи треба взагалі втручатися. Але, видно, таки доведеться.

— Слухай, хлопче, обличчя краще цю дівчину. По-доброму прошу — обличчя.

Він спопелів мене поглядом.

— А як не обличчю, то що? В міліцію побіжіте? Біжіть!

— До чого тут міліція. Боюся, скривдиш її.

— Я?! Та я ж по-серйозному! От ці дні дощ був, то, вірите, сам не свій ходив, навіть хлопці з мене на роботі сміялися. Ви бачили, які в неї очі? Таких ні в кого немає. Хіба ж можна цю дівчину зобидити? Ех, ви! Вона ж... як біла ластівка.

— Немає білих ластівок, хлопче.

— Нехай немає, а вона — така! Ви цього не помімаєте,

Він казав щиро. І тому, саме тому, треба було сказати правду. Щоб він знав усе.

— Слухай мене уважно. Вона — каліка. У неї паралізована нога. Сама, без допомоги чи милиць, ходити не може. Розумієш тепер?

Я дивилась, як блідне його невродливе обличчя й чітким розсипом по ньому виступає рясне ластовиння. Ага, дійшло? Хлопець стояв як укопаний. Ну й стій собі. Коли злякався.

Я старанно обійшла його, мов порожнє місце, й поспішила до лави. Дівчина стривоженим поглядом зустріла мене.

— Добрий день! А я боялася, що ви не прийдете. За тим дощем... А... що ви йому сказали?

— Правду сказала. Не гнівайтеся на мене, але я подумала, що так буде краще.

— Еге, так краще...— Вона схилила голову, уникаючи дивитись на мене.— Нащо йому марно біля мене впадати? Та й мені... Добре, що сказали, добре. О, це ви й хліба принесли? А я забула. Будемо годувати чайок?

Чайки лишилися негодовані, бо в цю мить хлопець знову став перед нами, рудий і впертий. Господи, який же він був чудесно впертий! Прекрасно впертий чортяка! Ні, такий не відступиться і не злякається.

— Отам, у ларьочку, дають апельсини. Вам, певне, треба? А ти, — це до дівчини, — чого сидиш отак скраєчку, неначе боїшся?

Він підхопив її своїми дужими клешнюватими руками й посадив зручніше — посередині лави. І сам, рішуче відсунувши мене, сів поруч з дівчиною.

— Ех ти, курча мов, легенька, мов пір'їнка, — з грубуватою ніжністю промовив він. Щось та дало ж йому право їй отак говорити. — Хіба ж тебе одну можна отут кидати? Та й лава зовсім сира, не просохла після дощу. Стривай, я підмощу тобі свою куртку.

А дівчина аж засвітилася у відповідь чистою вдячністю.

— Нога, бач, у неї несправна. Ну то й що? До професора треба!

— Була я в професора, — стиха відповіла дівчина.

— І що ж він сказав?

Дівчина непевно стонула плечима.

— Значить, партач він, а не професор. Ось я тебе до такого повезу — мертвого на ноги поставить! Та ми з тобою...

Тепер я вже була тут зайвою і пішла по апельсини. Правда, ніяких апельсинів не було, ще й потрапила в лабету до фотографа з надбережжя. Пручатися мені не хотілося, бо на душі стало весело. Через день фотограф вручив мені кольорове зображення якоїсь старої щасливої відьми і присягався, що то таки — я.

Вячеслав Іванович

Сусіди подейкували, що Вячеслава Івановича б'є дружина. То була неправда, дружина його не біла, зате їла поїдом. І він так звик до цього, що якби одного чудесного дня Ганна Миколаївна перестала його точити, Вячеславові Івановичу навіть чогось бракувало б.

Він був літній, вже підкотило під шістдесят, тихий, сором'язливий чоловік і, здавалося б, приводів для домашніх баталій дружині не подавав. Але то тільки могло здаватися сторонній людині, а Ганна Миколаївна знала його, мов облупленого. Вся біда була в тому, що її м'який, делікатний чоловік усе своє життя закохувався. Мовчки, безнадійно — він ніколи не зважувався признатися об'єктові чергової закоханості про свої палкі почуття, але закохувався невгамовно. Ганна ж Миколаївна була жінка практична, отож свого часу скористалася кількадековим захопленням нею молоденького рахівника з якоїсь незначної, як і сам, контори й рішуче оженила його на собі. В ті часи не треба було довго чекати в загсі на роздумвання: просто приходили й розписувалися, лише прихопивши з собою паспорти та двох свідків. Коли захоплення Ганнусиною молодістю та свіжістю минуло (красунею вона ніколи не була), Вячеслав зрозумів, що він уже людина жоната, і то назавжди. Воювати було пізно, та Вячеслав Іванович узагалі не вмів воювати. Навіть під час війни в перший же день на фронті дістав поранення (правда, почесне — в груди, а не в спину), довго лікувався в тиловому шпиталі, в тому ж таки шпиталі й пропрацював до демобілізації на посаді медстатистика. Потім заклацнула його в шлюбний капкан Ганнуса, молоденька моторна санітарка.

Життя круто змінилося, дружина тримала його в руках, як досвідчений жокей іподромного коня, проте потайки лишився таким же невгамовним прихильником жіночої

краси. Його ніжна душа, мов тонка павутинка, завжди вібрувала перед подихом чарів кращої половини людства. Тільки до цієї половини він уже багато-багато років не зараховував власної дружини. Звісно, їй в очі ніколи б не наважився признатися в такій крамолі.

А що Ганна Миколаївна була жінкою пронозистою, то наївний Вячеслав Іванович ніколи не вмів приховати свого стану від її невсипущого ока. На жаль, навіть коли подружжя постаріло, сцени й скандали в сім'ї не затихали, бо душа Вячеслава Івановича залишалася юною. Ті скандали стали просто лаконічними. Замість істеричних та багатослівних монологів (діалоги взагалі не відбувалися), покрики дружини до свого чоловіка стали гранично короткими та окресленими.

— Ти, старий цапе, знову вшелепкався? Наша ж дочка старша за неї?

Дочці й справді вже давно перебігло за тридцять. Понуркувата й негарна, вона втратила надію вийти заміж. Але яке це мало значення? Вячеслав Іванович просто не міг не захоплюватися жіночою принадністю і — боже ти мій! — скільки щирої ніжності пропадало марно. *Ніжності!* Цього дефіцитного в наш час НТР та прагматизму почуття. І тоді його сині, як травневе небо, очі починали світитися майже потойбічним сяйвом, сива клинцювата борідка, за яку дружина й прозивала цапом, набирала якогось імпортного вигляду, а сиві вуса по-бойовому вигострювалися, неначе шпаги мушкетерів. Приховати свою закоханість Вячеслав Іванович не умів, її помічали не лише дружина, а й співробітники й тихцем посміювалися. Він те все терпів, як справжній ідальго.

І ще Вячеслав Іванович любив читати романи, що, на думку дружини, було пустим марнуванням часу. Та якщо у власному житті Вячеслава Івановича жодна його потаємна мрія не збулася, то бодай у долях літературних героїв, переживаючи їхні високі та благородні почуття, мав удовольняти душу. О, тоді він не був непомітним рахівником та «цапом», за в'їдливим визначенням дружини, ні, він ставав палким юнаком — благородним та сміливим, якщо це був роман стародавній, або ерудованим правдолюбцем — у романах сучасних. Та коли б там не було написано роман, кохання, якщо не героя, то пристрасного читача, було справжнє, чисте й на кілька порядків вище за літературне.

Отак він і жив. До пенсії залишився один рік, коли скоїлося те лихо.

Вячеслав Іванович ішов собі до бібліотеки, й серце йому нічого не віщувало. Саме була субота, він мав удосталь часу походити поміж стелажми, лагідно голублячи рукою корінці книжок, і, не поспішаючи, вибрати собі щось до душі. Бібліотекарка добре знала його й завжди дозволяла самому вибирати книжки.

Та цього разу в бібліотеці було досить людно. Читачі сиділи в читальному залі, там же стояла трибуна, з якої бібліотекарка розповідала про якусь повість. Цієї повісті Вячеслав Іванович не читав, прізвище автора, точніше авторки, чув уперше, але він делікатно присів на краєчку вільного стільця і став уважно слухати.

Якщо вірити бібліотекарці, повість була гарна й цікава, а головне — повчальна. Потім виступило ще декілька читачів (здебільшого читачок), котрі, мабуть, спеціально для даного так званого «міроприємства», прочитали повість і тепер добросовісно переповідали її. Було нуднувати, всі хвалили майже однаковими словами, і ніхто, бодай для годиться, не покритикував. А покритикувати ж, певно, знайшлося б за що. На щастя, читацька конференція тривала недовго, читачі порозходилися, а бібліотекарка мала змогу поставити галочку в плані проведення читацьких конференцій.

— А ви, здається, не читали цієї книжки? — запитала бібліотекарка у Вячеслава Івановича, коли той підійшов здати прочитане та взяти нове. Вячеслав Іванович сконфузився і пробурмотів, що не мав часу. Справді, вільного часу зараз майже не було, бо в конторі йому додали роботи, аби мав більший заробіток та одержав пристойну пенсію. І в бібліотеці став менше бувати, он навіть не знав про цю читацьку конференцію.

— То, може, дасте мені цю повість зараз?

Бібліотекарка, мило посміхаючись, подала не дуже об'ємисту книжку, зате з претензійною назвою і фотографією авторки. Ах, навіщо було друкувати видавцям ту фотографію! Бо, поглянувши на неї, Вячеслав Іванович зазмер, ніби передчуваючи свою загибель.

На фотографії авторка справді була гарна: миле личко, великі очі... Хто зна, чи була вона вродливою і в житті, але з портрета її сумовитий погляд влучив чутливому Вячеславові Івановичу в самісіньке серце.

Повістину він прочитав, та де — прочитав: читав і перечитував, від чого загальмувалася його робота в конторі, а додаткова робота то й зовсім прив'яла. А це ж мало позначитися на його пенсії! І вдома, й на роботі він раз у раз

тихцем зазирає за обкладинку, милуючися фотографією авторки. Можливо, йому б сама повість і не сподобалася, якби не та фотографія. Хоча й про кохання в ній писалося, а ця тема була домінуючою для Вячеслава Івановича, проте якимось побіжно. Авторка більше налягала на проблему виховання, а ця проблема ніколи по-справжньому не цікавила. Доньку та самого Вячеслава Івановича виховувала дружина, правда — його без відчутних наслідків, і була б надзвичайно здивована, аби її чоловік зненацька взявся б до виховання дочки, хоча за віком уже годилося б виховувати онуків, котрих, мабуть, не судилося мати.

Отож читав, перечитував, милувався фотографією і, здавалося б, нічого небезпечного в цьому бути не могло. Але то тільки здавалося. Дружина своїм натренованим оком уже помітила, як синьо заясніли чоловікові очі, виглянулася борідка й вигострилися вуса. Старий цап знову закохався! І це зараз, коли треба останній рік добренько попрацювати заради пенсії. Що з тим йолопом діяти?!

Найгірше було те, що Ганна Миколаївна, при всьому старанні, ніяк не могла знайти і знешкодити винуватицю цієї мороки. З даних прискіпливої жіночої розвідки виходило, що її просто не існувало в природі. Але разом з тим — не могло не існувати, бо всі симптоми криком кричали про те, що вона є! На якусь там нікчемну книжечку, котру чоловік весь час тягав із собою, Ганна Миколаївна, звісно, подумати не могла.

Вячеслав Іванович напивав у бібліотеці довідника з адресами письменників. І тремтячою рукою переписав адресу свого нового божества.

Другого дня вся контора звернула увагу на те, як пильно та завзято працює їхній скромний рахівник, майбутній пенсіонер. Йому не стали заважати, адже людина заробляє собі на пенсію, а таке у практичних людей завжди викликає повагу.

Але Вячеслав Іванович зовсім забув про потребу добітку заради пенсії. Та взагалі — яка там пенсія, коли в серці розквітали найвесняніші квіти кохання? Вячеслав Іванович писав листа.

Він писав старанно й творчо, з натхненням і трепетом. Поки ще тільки писав, не наважуючись надіслати, бо вважав свою писанину негідною уваги тієї, заради кого вибирав у своїй душі найкращі, найрозумніші, найдотепніші слова. Що то кохання, воно здатне зробити

з найпростодушнішої людини хитрого дипломата! Вячеслав Іванович нарешті таки написав свого листа, котрий вдовольнив його з усіх поглядів. Описав читацьку конференцію в бібліотеці, убогі виступи читачів та, особливо, читачок і блискуче оповів про свій власний проперчений виступ, в якому ганьбив сірість та низький інтелектуальний рівень решти читачів, котрих він лаяв привселюдно якщо не останніми, то принаймні передостанніми словами.

Він не став примітивно вихваляти авторці її повість, а знайшов слова з таким підтекстом, що відразу вона могла зрозуміти його тонкий смак і неабиякий розум. Ось над чим цілий тиждень сутулився він на роботі,— вдома жінка б перевірила. Гордо знехтував сірою прозою заради високого почуття. І душа його палала сліпучим прожектором.

Нарешті, старанно переписавши листа каліграфічним почерком, надіслав його авторці повісті, котра жила не в Києві. Ім'я у авторки було гарне — Вікторія, що означало — перемога. Але про себе Вячеслав Іванович уже називав її Вітою, бо Віта — життя (він уважно позаглядав у словники), і те життя прийшло до нього, як дарунок долі, й освітло його власне, поки таке безбарвне, життя.

Боже ти мій, як же він чекав на відповідь! Заздалегідь намагався себе запевнити, що тієї відповіді не буде, бо хто він такий, щоб авторка популярної повісті (повість він вивчив напам'ять і переосмислив по-своєму) стала витрачати на відповідь свій дорогоцінний час? І все ж чекав. Щоб дружина не перехопила листа та щоб не довідалася про нього, якщо лист прийде навіть на адресу контори, Вячеслав Іванович попросив відповісти, коли буде час і можливість, звичайно, йому на поштове відділення до запитання. Щовечора після роботи він заходив на пошту і хрипким од хвилювання голосом питав. Листа не було. І не буде, переконував він себе. Хіба в неї тільки й діла, що відповідати якомусь незнайомцеві?

Минула вічність, правда, вона ввібгалася всього у два тижні, коли надійшла відповідь — цілком доброзичлива, хоча й коротка.

Від того дня очі закоханого заплomenіли таким нестерпно-синім блиском, що дружина навіть розгубилася.

— Ти чого, старий цапе, сяєш, мов новий п'ятак? Диви, навіть лисина блищить, мов полакована.

Та вся ницість цих слів не могла погасити вогню, що запалав ще дужче, ніби всупереч жінчиному гариканню. *Відповіла!* Оцінила його послання, над котрим він так

довго мучився. Відповіла, тим самим надавши право написати нового листа.

Вячеслав Іванович обійшов усі книгарні й виловив ще дві тоненькі збірочки Вітиних оповідань. Чесно кажучи — оповідання досить посередні, грацяються кращі, грацяються гірші, але для Вячеслава Івановича вони були безцінним скарбом, бо давали змогу писати. Знову і знову. Не відразу про цілу збірку, а про кожне оповідання зокрема. Віта, як видно, не надто розпещена увагою читачів, що далі, то щедріше відповідала своєму шанувальнику, а потім почала й собі цікавитися — хто ж він такий. Вячеслав Іванович скромно написав, що за фахом він фінансист, не уточнюючи своєї посади. Про те, що вже менше як за рік йому світить вихід на пенсію, звісно, не обмовився. Зрештою, яке це має значення? Листи, котрі тепер часто надсилав Вітусі (він вже так тепер називав її про себе), були такі молоді, що промовляли самі за себе. А вона відповідала що далі, то приязніше, і це стало сенсом його життя.

Додаткову роботу в конторі в нього відібрали, бо він її геть занедбав. За це дружина влаштувала довготерміновий і шквалистий скандал, однак те його не турбувало. Він ніколи не був пожадливий на великі гроші, та й звідки у скромного рахівника скромної контори могли бути ті великі гроші? Його стурбувало, і то не на жарт, інше: Вікторія написала, що в кінці квітня має бути у Києві на якійсь нараді й хоче неодмінно зустрітися з ним.

Вячеслав Іванович помертвів. Як бути?! Чи не уникнути цієї зустрічі, щоб і надалі нічого не мінялося, щоб він мав змогу писати їй листи і з запаморочливим передчуттям щастя чекати на відповідь? Йому ж більше нічого не треба! Він перед її приїздом дасть телеграму, що захворів, домашньої адреси вона не знає.

Але знає прізвище, ім'я, по батькові... Схоче провідати хворого, а через паспортний стіл адресу дізнатися легко. І от прийде... Зустріч з Ганною Миколаївною, викриття таїни його листування... Захаращена старими меблями квартири, він сам — у злинялій піжамі, старий, сивобородий — гірше смерті!

Ні, треба дати іншу телеграму — про терміновий від'їзд у якесь відрядження.

Проте це лише тимчасово врятує його від викриття. Вітуся писала, що до Києва приїздить досить часто, то у видавничих справах, то на всякі збори, а цього разу вирішила його неодмінно побачити, надто вже він заінтри-

гував її своїми чудовими листами. Лішалось єдине: сповістити, що він назавжди виїздить із Києва. Але ж це позбавляло його найбільшої радості в житті — подальшого листування.

Вячеслав Іванович утратив сон, апетит, навіть дружина захвилювалася: чи не занедужав?

Нарешті вирішив: нехай буде, що буде, він таки зустрітеться, хоча доведеться докласти майже нелюдських сил, аби мати відповідний вигляд і не осоромитися.

Вячеслав Іванович уважно і довго вивчав у дзеркалі своє обличчя і, зрештою, майже заспокоївся. Лице як лице, і якщо зголити сиві вуси та борідку, замаскувати лисину капелюхом, то років з десяток, а то й півтора можна скинути. У нього не здригнулась рука, коли нищив бритвою рослинність на своєму обличчі.

Ганна Миколаївна, зайшовши до кімнати, відразу й не впізнала рідного чоловіка, а впізнавши, не знала — лястися чи сміятися. Але Вячеслав Іванович уже заздалегідь обдумав відповідь на неодмінний допит дружини й, не чекаючи його, твердо сказав:

— Мені набридло, що ти мене весь час називаєш цапом. Тепер надумай якесь інше ймення.

— Ах ти ж старий... — Тут Ганна Миколаївна затнулася, бо й справді — цапом чоловіка вже не назвеш. Проте вона швидко знайшла прикметник-еквівалент цілком влучний, хоча й не цілком цензурний. Зате пояснень — навіщо він поголився — більше вона вже не вимагала.

Вікторія призначила побачення на сьому вечора біля парку Ватутіна, на тролейбусній зупинці. Чудово! Вони проведуть вечір в цьому парку, і капелюх замінить йому відсутню шевелюру. Тільки ж треба купити нового капелюха. Заїркаючися і мимрячи безліч зайвих слів, Вячеслав Іванович зважився висловити дружині своє зухвале бажання — придбати до Травневих свят нового капелюха, бо в старому вже соромно на люди показуватися. На диво, дружина не опиналася. З костюмом справа була значно складніша, тут треба було щось надумати.

Він ніколи не замислювався над тим, у що зодягається, — про те дбала дружина. Тому звик до старенького піджачка, затертих до блиску штанів і вічних своїх чорних сатинових нарукавників. Правда, нарукавники то лише на роботі, в інший час його туалет втрачав цю професійну деталь. Суто домашнім варіантом одягу була піжама. І ще на свята Вячеслав Іванович мав сірий костюм, не синтетичний, а чистововняний, але той костюм був уже

надто старий і для побачень з Вітусею не годився. Навіть увечері. Хімчистка! Ось що його порятує!

Потай від дружини Вячеслав Іванович поїдшивав та задирував невблаганні позначки років на костюмі й поніс його до хімчистки. Але перед Травневими святами, здавалося, геть усі люди вирішили щось хімчистити.

— Раніше, ніж на одинадцяте травня, не буде, — крижаним голосом сказала білолиця, схожа на мармурову статую, дівчина-приймальниця.

Вячеслав Іванович заходився ревно благати, та мармурова дівчина не потеплішала. Якась доброзичлива дама з черги порадила збентеженому й нещасному літньому чоловікові здати костюм в так звану термінову чистку. Трохи дорожче, зате швидше. Мармурова відрізала, що хоча й швидше, та все одно — після свят. Вячеслав Іванович з таким розпачем глянув на неї, що мармурова приймальниця врешті поступилася.

— Добре, що вже з вами робити. Відріжуйте гудзики та приходьте двадцять восьмого.

Двадцять восьме квітня — то була дата приїзду і зустрічі з Вітусею. У Вячеслава Івановича так тремтіли руки, що приймальниця відняла в нього лезо й сама хутко повідтинала всі гудзики з костюма і вправно пришила до піджака білу етикетку-номерок.

На вулиці Вячеслав Іванович роздивився, що гудзики вже дуже потерті, й вирішив купити нові. Зайшов до магазину й вибрав сірі, блискучі, аж у око стріляли, гудзики.

Решту днів він провів, мов у тумані. Працював, правда, акуратно, за багато років виробилась автоматична звичка, але в думках...

Ой, куди він тільки не залітав думками! Але попри всі карколомні віражі фантазії думки його були чисті, як білі пелюстки тієї вишні, що за вікном саме розквітла. А хіба ж то не було щасливою прикметою?!

Він уже двічі злітав на місце їхньої близької зустрічі, обійшов парк, нагледів у віддаленому кутку кілька затишних лав, що на них не падало світло ліхтарів. Отут вони й проведуть свій вечір, тут він зуміє висловити все те, про що не наслідуювався натякнути в листах. Так, так, у напівтемному парку... Все складалося якнайліпше.

Зараз Вячеслав Іванович почав придивлятися на вулицях до тієї каверзної особи, котра зветься модою, і був надзвичайно здивований. Молодики, а їм то й належало б найошатніше зодягатися, носили якісь вилинялі й потерті

штани, недбало розхристані куртки. Його робочий костюм із заглянсованими ззаду та на колінах штанами, був, либонь, парадніший. Якщо він раніше не звертав уваги — як і в що люди одягаються, то тепер це його гостро цікавило. У нього виникла мрія. Кілька років він, потай од своєї Ганни Миколаївни, відкладав децицію від зарплати, і ось зібралася кругленька сума — п'ятдесят карбованців. Він поміняв їх на одну купюру і сховав у книжечку поезій. Чесно кажучи, Вячеслав Іванович не дуже-то тямив у віршах, але збірку купив заради портрета поетеси. Вона була вродлива, можливо, навіть вродливіша за його кохану і, напевне, у свій час написав би їй листа, але його спинило те, що поетеса жила в Києві й могла б схотіти зустрітися із своїм шанувальником. А що ні дружина, ні дочка поезією не цікавилися, то гроші мали надійний сховок. Так от, Вячеслав Іванович вирішив на ті гроші купити подарунок Вітусі. Хороший. Щось таке... отаке, аби не соромно було подарувати. Йому здавалося, що найліпше купити хорошу лаковану сумочку, елегантну і дорогу — не з якоїсь там клейонки. Але придивившись до модниць на вулицях, сторопів: у руках у них — торби з ряднини. Правда, на тих торбах щось було намальовано або написано не по-нашому (іноземними мовами Вячеслав Іванович не володів), але жодних лакованих сумочок він не дозирив. А тут ще в метро почув жваву розмову двох подружок про те, що якась там Юлька пошила модерняцьку сукню з мішка, а вони самі ніяк не можуть знайти собі жодного мішка, бо чомусь усі мішки зникли з продажу.

«Чи не божеволію я? — подумав Вячеслав Іванович. — Сукню з мішка! Ні, щось мені в голові переплуталось».

Проте наслідився запитати в конторі молоденьку секретарку про те, що почув і побачив. Вона анітрохи не здивувалася.

— Це ж тепер модно! Синтетика віджила, на Заході визнають лише бавовняні та лляні тканини, а ми чим гірші за них?

— Але ж даруйте... Наскільки мені відомо, мішки колись виробляли з кропиви...

— То це ж іще оригінальніше! У вас часом немає кропив'яного мішка? — аж скрикнула секретарка. Ошелешений Вячеслав Іванович похитав головою і замовк. Звісно, ні про яку лаковану сумочку не могло бути й мови. Треба спершу випитати у Вітусі — чого б їй забажалося, а вже тоді купити й вислати додому подарунок.

Двадцять восьмого квітня протягом цілого дня Вячеслав Іванович бігав до пункту хімчистки, що був поряд з їхньою конторою. Рознервувався, аж губи тремтіли, але тільки наприкінці робочого дня одержав свій костюм.

Костюм був як новенький, звісно, коли не дуже пильно придивлятися. А коли пришив нові гудзики, костюм ще помолодшав і покращав. Можливо, на думку сучасної молоді, він був дещо старомодний, таж не пристало Вячеславу Івановичу нацуплювати на себе вибілені, як у маляра, джинси. Що не кажи, а він людина солідна.

Гудзики пришивав у конторі, — вдома попередив, що затримається на профспілкових зборах. Співробітники порозходилися, тому й мав повну волю натішитися своєю оновленою оболонкою. Натягнув костюм, на голову — нового, сірого — в тон — капелюха, зазирнув у дзеркало і з радістю відзначив, що має надію завоювати симпатію коханої. Якщо життя було завжди скупеньке на радість для Вячеслава Івановича, то тепер воно, здається, вирішило воздати йому за все повною мірою.

На побачення він прийшов раніше, аби, боронь боже, не примусити Вітусю чекати. Поспішаючи сюди, зазірав у неосвітлені ще вітрини і знову переконувався, що вигляд має цілком пристойний і постать ще досить струнку, особливо коли випростатися і розгорнути плечі. Купив пучечок пахучих фіалок — віддасть їй, фіалки найбагородніші квіти. Притулився до стовпа і завмер.

Чекати довелося цілу годину. З одного боку, то й на краще — смеркає, але могло ж Вітусі щось перешкодити прийти? А він же навіть сьогодні не встиг заскочити на пошту й запитати листа чи й телеграму. Який-бо він неуважний. Далі полізли в голову інші думки: може, їй просто не захотілося зустрічатись, передумала... Ні, то було б занадто жорстоко, адже він так готувався! Не може доля бути такою несправедливою.

І тут нарешті, серед інших людей, що зійшли з троллейбуса на цій зупинці, він побачив її. Впізнав миттю. Вона була така ж гарна, як і на фотографії, навіть краща, бо щоки пашіли рум'янцями, очі блищали й, головне, вона була жива. Озираючись, запитливо поглянула на якогось молодого вродливого чоловіка, оминувши поглядом Вячеслава Івановича, що не зважився відразу одліпитися від стовпа й підійти до неї. Озираючись знову, стелюла плечима й нерішуче зробила кілька кроків по тротуару.

Тоді він, затиснувши усією силою волі своє серце, щоб не так калатало, а рукою маленький пучечок фіалок, виступив їй назустріч.

— Добрий вечір. Я вас давно чекаю...

Він панічно боявся виразу розчарування на її обличчі. Але вона щиро зраділа.

— Вячеслав Іванович? А я вже злякалася, що ви мене не діждалися. Я так замоталася... ніг не чую...

Вячеслав Іванович галантно торкнувся рукою капелюха й подав фіалки. Вона мило усміхнулася й подякувала.

— Ви кажете, що втомилися, Вікторіє Кіндратівно?

— Ой, не кажіть, стільки справ! І називайте мене просто Вікою.

— Вітою,— м'яко поправив Вячеслав Іванович.— Віта — то життя, так краще. То ходімо в парк, відпочинете.

Він просто тріумфував, що так добре все складається: приємне, невимушене знайомство, та ще є привід запросити Віту до парку. Ще й день послужливо поступався вечірнім сутінкам.

— Не можу,— замахала руками Вітуся.— Я не встигла пообідати і голодна, як вовк.

Такого повороту ситуації Вячеслав Іванович не чекав. Що робити? Запросити до себе додому абсолютно неможливо. Якби ж він знав, то взяв би оті, призначені їй на подарунок, півсотні й зараз помчав би до найближчого гастроному, накупив би чогось найсмачнішого, і вони б так романтично повечеряли в парку на затишній лаві. Але, крім дрібняків на проїзд, у кишені не було нічого.

Поки Вячеслав Іванович безпорадно борсався у думках, Вікторія підхопила його під руку й весело сказала:

— Я зупинилася в готелі «Москва», це тут близько. Там цілком пристойний ресторан, ми з вами пообідаємо, а точніше — повечеряємо.

І потягла Вячеслава Івановича за собою. Ноги йому підгиналися: хоча самому ніколи не доводилося водити даму в ресторан, з романів він надто добре знав, що розраховуватися в ресторані має мужчина, якщо не хоче себе зганьбити. А чим йому розраховуватися? Господи, за що?..

А кохана безтурботно щебетала про свої справи — за день вона багато встигла, так що взавтра зовсім вільна. Матимуть змогу і набалакатися, й піти в театр чи на концерт. До речі, що зараз новенького йде в театрі?

Вячеслав Іванович кілька разів заїкнувся, зсутулився і забуксував, бо ноги йому відмовили. Нарешті вона помітила його шоковий стан.

— Що з вами, Вячеславе Івановичу? Вам недобре?

— Ні, ні!..— Він розігнувся і зважився признатися — іншої ж ради не мав,— що не рахував сьогодні на ресторан, тому не має при собі потрібної суми. Якщо Вікторія... Вітонька погодиться зачекати, він зараз швиденько з'їздить додому по гроші... Нехай вона не ображається, але ж він не знав...

— Які дурниці,— весело розсміялася Вітуся.— Сьогодні плачу́ я, бо то ж моя вина, що не встигла вчасно попоїсти. А завтра, щоб не страждало ваше чоловіче самолюбство, будете платити ви. Ну ходімо швидше, бо сконаю голодною смертю.

Отже, поетичне побачення у тінистому парку розтануло, мов крихка сніжинка на вогні. Ресторан, безумовно, яскраво освітлений, там багато людей, можливо, й музика. Всі заздалегідь заготовлені, обдумані й ретельно підібрані красиві й душевні слова будуть там зовсім недоречні... І доведеться,— вжахнувся Вячеслав Іванович,— доведеться зняти капелюха, демаскувати лисину. А новий капелюх так прикрашав його помолоділе, чисто виголене обличчя...

Йому стиснуло скроні, задзвеніло у вухах. Мовчки, безпорадно він плентався за своєю коханою, котра все підганяла та підганяла його. Ах, навіщо він, старий дурень, так довго чекав її біля зупинки?! Ну, почекав би для годиться, хвилин двадцять, та й пішов би собі. І все лишилося б по-старому. Чому така підступна доля?

В готелі Вітуся запропонувала спершу зайти до її номера: там вона скине плаща, він капелюха, та й руки поміють.

Вячеслав Іванович мляво підкорився,— ініціативу рішуче перехопила вона.

У номері, на одному з двох ліжок, відпочивала літня жінка. Вона підвелася і ввічливо відповіла на привітання. Вітуся познайомила їх, відрекомендувавши Вячеслава Івановича як «нашого доброго читача», а жінку — просто по імені та прізвищу, з чого можна було здогадатися, що ця сусідка була також із літературного кола.

Вітуся запросила й сусідку до ресторану, але та відмовилася, пославшись на втому. Вячеслав Іванович залюбки почекав би тут, у номері, поки кохана гамуватиме свій голод у тому клятому ресторані, тим паче, що сусідка була дуже приємна, але Вітуся нічого не хотіла слухати. Вячеслав Іванович з мукою зазирнув у дзеркало... ух, яке непристойно голе обличчя! Ні, не варто було нищити ні

вуса, ні борідку — з ними він був значно показніший. Добре, хоч костюм мав майже новий вигляд.

В переповненому людьми ресторані Вітуся трималася вільно й незалежно. Замовила розкішну, на погляд Вячеслава Івановича, вечерю, запитала, що він питиме: вино чи горілку. Вячеслав Іванович не пив ні того, ні того, але не посмів признатися і сказав, що питиме те, що й вона. Кохана замовила горілку, не підозрюючи, яку травму нанесла чутливій, поетичній душі свого шанувальника. І все ж вона була така приваблива, така весела й симпатична, що це помітили й інші. Незабаром до них підскочив не надто молодий, але джэнджуристий мужчина й запросив до танцю.

— Сподіваюсь, ваш батенько не заперечуватиме? — уїв Вячеслава Івановича цей покидьок, як його подумки обізвав бідолашний «батенько».

Вікторія не звернула уваги на ті слова й не спростувала припущення, що Вячеслав Іванович — батько, а просто пішла танцювати. Танцювала гарно й залюбки. А він? Він сидів у переповненій людьми і все ж самотній до жаху пустелі ресторану й відчував, як стискає йому не захищену новим капелюхом голову якась зла сила. Краще всього було б тихенько піти звідси, і все ж сидів, сам не знаючи чого. Щось явно негаразд коїлося з його бідною головою, на мить йому навіть здалося, що до столика підходить, сповнена справедливого гніву, втілення кари небесної, дружина. Та це було абсолютно неможливо, Ганна Миколаївна ніяк не могла опинитися в ресторані, це він твердо знав і рештками сили волі прогнав галюцинацію.

— Ну що це таке, ви ж нічого не їли й не пили! — дорікнула Вітуся, розраховуючися з офіціантом. Вячеславу Івановичу здалося, що на нього з глуфом дивиться не лише офіціант, а й усі присутні. Ну, хвалити бога, ця ресторанна мука позаду, та й узагалі — все вже позаду, бо тепер він ніколи не зможе писати таких листів, як писав.

«Сподіваюсь, ваш батенько не заперечуватиме?» Хіба ж не смішно?

У тамбурі номера щось м'яке трапило йому під ногу. То був букетик фіалок, котрий вона неуважно впустила, була надто втомлена, щоб помітити таку дрібничку. Вячеслав Іванович нишком підняв зів'ялі, стоптані квіти й запхнув до кишені.

Літня сусідка ще не спала, читала книжку. Вона уваж-

но і, здається, співчутливо поглянула на змученого Вячеслава Івановича. А він схопив капелюха й заходився прощатись.

— То куди ж ми завтра підемо? Куди ви мене поведете? — запитала Вітуся тоном капризної дитини, яка чекає на нові забавки.

— М-м-м... Бачите, завтра у мене дуже термінова робота... Я навіть не знаю, коли звільнюся... Даруйте...

— Як?! А ми ж із вами навіть не поговорили! Я хотіла прочитати вам дещо новеньке, навмисно прихопила, щоб почути вашу думку. Ви так тонко розумієтеся на літературі!

Вячеслав Іванович завагався. А може, не все ще втрачено?

Його бережно взяла за лікоть літня сусідка, — він саме стояв до неї спиною.

— Зачекайте, Вячеславе Івановичу... Хвилиночку...

Вона взяла маленькі ножиці, що лежали на тумбочці біля її ліжка, і почала щось відпорювати від задньої пілки його піджака.

— Що? Що там таке? — зацікавилася Вітуся.

— Та нічого особливого, — сусідка відпорола й, зім'явши, вкинула в попільничку якусь маленьку білу ганчірочку. Вячеслав Іванович нічого не зрозумів, а заінтригована Вітуся хутко схопила ту ганчірочку, розрівняла її і почала роздивлятися.

То була етикетка-номерок, котрий нашила на піджак мармурова приймальниця з хімчистки. Поспішаючи, він забув відпороти, а надягав костюм у конторі сам-один. І дивився на себе в дзеркало тільки спереду.

— То що це таке? — не вгавала кохана.

— То... з хімчистки... — ледве видушив із себе Вячеслав Іванович, гинучи від сорому. Тільки цього йому сьогодні бракувало.

— З хімчистки? А-а, з хімчистки. Але ж... це ви сьогодні цілий вечір так і ходили? І в ресторані... Добре, хоч не танцювали!

Вона впала на ліжко й залилася невтримним дзвінким реготом. Сміялася щиро, до сліз, зовсім не гадаючи принизити свого, вкрай знищеного, шанувальника, — просто була сміхотлива від природи. Навіть не помітила, як його не стало в кімнаті.

У Вячеслава Івановича вистачило сил дістатися свого дому. Точніше — двору, бо на ганочок старого будинку (будинок от-от мали зносити й мешканцям надати нові квартири) зійти вже не міг. У голові все дзвенів її голосний сміх. Дзвенів, дзвенів і враз урвався...

Пізно вночі його знайшла перелякана Ганна Миколаївна. Він сидів, скоцюрбившись, під ганком, незвично парадний: у сірому святковому костюмі, майже новому на вигляд, навіть новісінький капелюх не впав з голови. З вулиці його осявало яскраве світло ліхтаря.

Зрозумівши, що чоловікові дуже зле, Ганна Миколаївна розбудила швидше дочку, щоб та негайно викликала «швидку допомогу». Підхопивши обм'яклого Вячеслава Івановича під пахви, вона потягла його додому.

Актриса

Післяопераційна палата, в ній п'ятеро. Молоденька студентка інституту фізкультури, операція в неї була неважка — апендицит, хоча й зблідла трохи, але тримається по-спортивному стійко і, здається, понад усе любить посміятися. Аби ж то було з ким, та ба! Не з дратівливою ж професорською дружиною, котра від усіх вимагає підвищеної уваги до своєї особи: так звикла. І не з заклопотаною робітницею-маляром, яку не стільки мучать поопераційні болі, як гризота за сина-одинака. «Ото господь покарав! — скаржитесь сусідкам, — напевне, загуляв. Доки була здорова, стежила, дорікала, лаяла, то він і тримався, мені на роботі допомагав, гроші додому приносив. А оце, чуже моє серце, пустився берега... Бач, і не приходять, боїться на очі показатись!»

Ще лежить після тяжкої операції сива й строга вчителька, студентка її побоюється. Вчительку відвідують колеги, часто приходять з квітами школярі. Вчителька прискіпливо розпитує своїх учнів, що там без неї діється в класі, повчає: мають шануватися і не байдикувати, бо як вона повернеться — примусить негайно ж надолужувати все! Родичі її не відвідують, мабуть, учителька самотня. Здається, вона не вміє посміхатися, можливо, тому, що операція була складна, не якийсь там буденний апен-

дицит — мучили болі, не дуже-то й усміхнешся. Поряд із учительською лежить стара актриса-пенсіонерка. В розмови ніколи не втручається — майже зовсім глуха.

Коли актрису привезли після операції, що тривала понад три години, студентка здивовано скрикнула:

— Дивіться! Вона ж як... як лялька!

Відділу реанімації в цій лікарні не було, хворих з операційної привозили просто в цю палату — блідих, нерухомих, деякі ще спали глухим наркотичним сном. Над ними відразу ж застережливою вежею встановлювали крапельницю, чергові лікарі та медсестри часто зазирали до палати, прислухалися — як дихають їхні напівсонні чи й зовсім сонні безмовні пацієнтки.

Так само привезли на каталці й актрису, встановили крапельницю. Вона спала, але студентка мала рацію: актриса не була бліда. Свіжим рум'янцем жевріло її лице на білій подушці. Актриса ретельно заgrimувалася перед операцією.

— Вона хоче бути красивою навіть по смерті, бо ж ніхто не гарантований... — мовив у операційній хірург. І коли сестра хотіла протерти обличчя спиртом (актриса вже заснула від наркозу), він спинив її руку.

— Облиште. Нехай.

Отак вона й спала майже цілий день по операції — з ніжним рум'янцем на щоках, з професійно підведеними очима та бровами, і уста ніби аж пломеніли. Лише чоло зблідло, зате над ним золотилися кучері — без єдиної сивої волосинки. Ніхто б не сказав, що вона вже така стара.

Надвечір до актриси прибігла її дочка, принесла цитрини («Насилу дістала!»). Розпитала лікаря, як пройшла операція («На роботі завал, не мала змоги досі прибігти!»). Ткнула трояк санітарці («Ви ж тут доглядайте, прошу вас!»). Домовилася й з сусідками по палаті стежити, чи не буде мамі кепсько («Бога ради, викликайте тоді лікаря!»). Пообіцяла взавтра прийти раніше («Сім'я, клопіт, самі розумієте...») й побігла. Ще прийшов старий чоловік. Він довго стояв біля ліжка, дивився мовчки і з гіркотою, хмурачись під перехресними поглядами сусідок по палаті. Вийняв з портфеля білі гвоздики й розгублено озирнувся — не знав, куди їх подіти. Студентка послужливо взяла у нього з рук гвоздики, налила води в пляшку з-під кефіру й примостила гвоздики на тумбочці в актриси. Старий тихо подякував і пішов. А вона все ще спала.

— Спляча красуня,— засміялася дівчина, і сусідки погодилися з нею — справді, спляча красуня.— А знаєте, спершу мені було смішно, що вона так намазюкалася перед операцією, а тепер розумію. Добре зробила, хоч не лежить така жовта та страшна, як інші.

Але на актрису вже не звертали уваги. Професорська дружина звично застогнала й почала викликати лікаря, малярка вголос затужила за сином, що не приходять і, видать, таки загуляв, а вчителька заходилася відчитувати хлопчача, що саме приніс їй квіти, за нерозважливість.

Актриса спала без сновидінь, і то було добре. Останніми роками, коли через глухоту змушена була покинути сцену, її мучив сон, що періодично повторювався: вона на сцені, зал сповнений глядачів, що здивовано й глумливо дивляться на неї... І раптом вона розуміє, що вийшла на сцену розпатлана, незагримована, стара й потворна. І ховатися вже пізно, саме її репліка... Це буде жахливо! Прокидаючися, Актриса ще довго намагалася втишити перелякане серце, що ніяк не хотіло заспокоюватися.

У дні далекої юності до їхнього містечка завітала одна пересувна (тобто бездомна) новаторська театральна трупа,— тоді таких було немало, всі шукали нових форм: країна була ще зовсім молода, навіть молодша за майбутню актрису. Саме захворіла учасниця вистави, й режисер запросив милу, привабливу дівчинку (її мама здавала кутки акторам) побути на сцені під час вистави, підмінити хвору. Аби не зіпсувати виставу, режисер навіть познімав усі репліки, дівчині треба було тільки сміятися в певних місцях, сміятися — ото й усього. Вона й сміялася, та так природно і дзвінко, що привернула до себе увагу глядачів, затьмаривши ширістю та вродою інших акторів. То було несподіванкою для неї самої, про театр вона ніколи й гадки не мала. Їй хотілося стати продавцем у найкращому магазині приватного крамаря Покотила, продавати парфуми, фільдеперсові панчохи та шовкові шарфи,— як приємно торкатися їх руками, таких тоненьких, невагомих, «газових», як тоді казали. Вона часто й подовгу простоювала біля прилавка, торкаючися несміливими руками всієї тієї розкоші, вдихаючи пахощі парфумів, доки її не відганяла гладка й сердита Покотилиха. А що — театр? Вона його досі й не бачила.

Вражений реакцією глядачів, до того ж і експансивний, режисер відразу запропонував дівчині вступити до його трупи. Вона спочатку розгубилася, а далі й погодилася.

Місце продавця міцно посіла гладка Покотилова дружина, й не було надії, що колись звільнить, а якоїсь професії дівчина не мала. Мама готувала свою вродливу доню заміж, а для цього не потрібно ні освіти, ні професії. Але той, за кого мріяла віддати її мама, був дівчині осоружний, і вона вирішила втекти від одруження з нелюбом. Тому поїхала з театром.

Чи мала вона хист? Хтозна... Мабуть, хист їй замінила врода та юна безпосередність. Тому товариші любили Актрису. Навіть найзаздрісніші жінки не заздрили їй: вона обеззброювала їх власною безборонністю.

Ота театральна трупа, з якою Актриса покинула своє рідне містечко, втікаючи від нелюбого жениха, давно розпалася. Чи то не справдилися задуми експансивного режисера, чи просто розбіглися утомлені поневіряннями актори,— мабуть, те і те. Актриса виступала вже в другому чи третьому театрі, все такому ж молодому, бідному й голодному. І от якось перед початком вистави режисер не так наказав, як попросив:

— Слухай, мала, ти повинна виручити нас, бо інакше ми не протримаємось. Твій вихід тільки в фіналі, час у тебе є.

Він був уже немолодий, цей режисер, геть років за сорок, для Актриси майже дід, і вона не ображалася, коли він називав її «малою». Справді, була дуже тоненька й мініатюрна. Малá то й малá, інші також почали її так називати.

Режисер підвів її до завіси, знайшов дірочку,— то було неважко, стареньку завісу давно годилося б змінити, вона була значно старіша за театр,— і урочисто сказав:

— Другий ряд, дванадцяте місце. Там сидить той, котрий може нас порятувати. Головне, він театрал, і я знаю, що ти йому дуже подобавшся. Тобі не відмовить. Ну, якщо відмовить, то й нікому іншому не пощастить. Ось поглянь на нього.

Актриса слухняно зазирнула в дірочку і побачила вільне місце.

— Там ніхто не сидить...

— Хіба? Ану, дай-но я зазирну. А й справді... Значить, чогось вийшов, бо я ж його щойно бачив. Одне слово, діждись, поки він знову сяде, й підійди до нього. Дрова й пшоно — він може нам дати, тоді ми живемо. Зрозуміла?

— Еге,— кивнула голівкою мала. Де було не зрозуміти, коли доводилося грати в холодному приміщенні, та й з голоду голова йшла обертом. Звісно, вона зробить усе

можливе, щоб умовити можновладця-театрала порятувати їхній театрик. Не для себе ж, для всіх!

— Ти відразу нічого не проси, боронь боже,— напучував режисер.— Просто підведи мову до того, що від холоду актори хворіють, ну й підголодовують, тому доведеться, мовляв, театр закривати. Ти дипломатично, але так, щоб його пройняло. Він дядько симпатичний, хоча й підтоптаний. Постараєшся?

— Постараюся.

— Я з сусіднього місця зараз переведу глядача на інше, а ти, ніби навароком, сядеш поруч. Та він сам перший до тебе заговорить. Ну, сміливіше, маленька!

Актриса легким, граційним кроком пройшла від входу в зал до передніх рядів. Одинадцяте місце вже було звільнене, на дванадцятому ж сидів той, від кого залежало — грати їм далі чи ні. Тільки одне її трохи спантеличило: він був не підтоптаний, а молодий і, здається, несимпатичний. Глядачі відразу впізнали Актрису, і вона з чарівною посмішкою сіла на звільнене місце. Її сусід уважно дивився на сцену, а на неї ж зовсім не звертав уваги.

Мабуть, здогадався, чому я тут сіла, й не хоче давати нічого, подумала Актриса і тут побачила в залі режисера. Той перелякано дивився на неї, обличчя — стражденне, міміка — розпачлива.

Боїться, що в мене нічого не вийде, зрозуміла Актриса. Вона вирішила будь-що не відступити, поки не здолає цього збайдужілого театрала.

— Я бачу, ви любите театр,— півголосом, з найелегантнішою інтонацією звернулася вона до сусіда.— З такою увагою дивитесь!

— Умгу, люблю,— буркнув той невдоволено, бо вона заважала йому слухати: так, з усього видно, що то — твердий горішок.

— Добре дивитися в суконній тужурці,— мелахольйно зітхнула Актриса.— А як отій жінці з голими руками й декольте? Хіба ви не помічаєте, що вона аж посиніла?

— Не заважайте,— неввічливо буркнув у відповідь той, кого мала розворушити, але чомусь усе вийшло навпаки. Ну, нехай вже відмовить, але ж навіщо бути таким хамом! І як до нього краще підступитися? Незабаром іти треба гримуватись та перевдягатись...

І знову побачила режисера. Він здалеку робив відчайдушні жести, навіть схопився за голову, очевидно, зневірився. Тоді Актриса зважилася піти у відкриту атаку.

— Вибачте, що заважаю, але я хочу, щоб ви зрозуміли,

як то нам тут доводиться грати. В холоді, голоді... А вам байдуже до всього...— І голос Актриса забринів, а в очах заблищали справжні, а не сценічні сльози.

— Не розумію, чого ви від мене хочете? — різко повернув до неї сердите обличчя невблаганний сусід. Глянув і — онімів. Оніміти було від чого: поряд сиділа молода, прекрасна дівчина, плакала й благально дивилася на нього. Той погляд міг приборкати розлютованого тигра, а він зовсім не був тигром. Зазирнувши в її глибокі очі, він миттю забув про п'єсу й зачаровано втупився в це дивне створіння, що так несподівано з'явилося біля нього, ніби з неба впало.

— Вам що, може, недобре? — запитав уже не сердито, а стурбовано.

Актриса, зрозумівши, що, нарешті, пробила броню байдужості, і саме — сльозами — заплакала дужче, — мовчки й нестерпно-жалібно. Чоловік підвівся, узяв її за руку і швидко повів із залу.

Коли їх знайшов у тісному фойє режисер, то побачив, що мала сидить уже усміхнена (ах, який же то був усміх!) і вгорнута в пальто свого співбесідника. Режисер сухо вибачився, взяв Актрису за руку і швидко повів із фойє за лаштунки. Так сьогодні вже випало, що її ввели за руку.

— Ти що, збожеволіла? Це ж зовсім не той, котрий...

— Як — не той, котрий?!

— А так, чужий якийсь. Я ж тобі весь час кивав, моргав, за голову, дідько б мене вхопив, брався, а ти — мов очманіла. Знайшла перед ким сльози лити!

Та було вже пізно: Актриса встигла без тям закохати в себе цього молодого незнайомця. Правда, він, як виявилось згодом, був ревізором і саме приїхав ревізувати «того, котрий мав змогу забезпечити театр дровами та пшоном». Усе, що треба було, театр отримав, «той, котрий» зник без сліду, замість нього з'явився інший, правда, не театрал, зате суворо-дбайливий і чесний чоловік. Отже, Актриса свою роль зіграла навіть краще, ніж сподівався режисер. Але ця роль круто змінила життя двох людей: ревізора та самої Актриса.

Закохавши в себе, вона не закохалася — він був зовсім непоказний. Просто було приємно, як і кожній жінці, усвідомлювати, що тебе люблять. Ревізор же, хоча й дуже молодий, був людиною надто серйозною та ідеологічно витриманою, щоб дозволити собі легковажний романчик з актрисою. Тим паче, що встиг уже одружитися

з дівчиною-комсомолкою, як і сам, і вона народила йому сина. І от раптом — маєш! Він намагався побороти непрохане почуття, закликаючи та мобілізуючи всю свою комсомольську свідомість на допомогу проти цієї біди, але то було понад його силу. Зрештою, він би чесно признався дружині, вона не стала б його силоміць тримати, й одружився з Актрисою, але Актриса того не схотіла. Бо її маму теж покинув чоловік і вона добре знала, що то таке — рости без батька.

За її доброту Він полюбив ще дужче, вже не міг жити без неї, та й вона нарешті покохала його. Він часто приїздив, так часто, як тільки міг, хоча Актриса вже була в іншому місті та в іншому театрі — той, де Він уперше побачив її, таки розпався. Вона полюбила спершу із вдячності, а потім усією душею. Покинула б заради Нього сцену, — зрештою, хіба не розуміла, що на сцені тримається не силою таланту, який там талант, а силою своєї щирої вроди... Поїхала б за Ним на край світу, аби ж не його сім'я.

У неї народилася дочка. Добре, хоч мама була ще при силі, забрала негайно дитину до себе, бо куди ж воно годилося — «лишати дитя на поталу». В Актриси і справді не було можливості доглядати дитину, довелося б залишити сцену, а нічого іншого вона не вміла. Згодом Його перевели до Києва на досить високу посаду. Він допоміг і Актрисі перейти до київського театру на незначні ролі. Адже справжнього таланту не мала, а краса поволі почала тьмяніти. Вона забрала до себе дочку і, здавалося б, щастя, нехай хоч і крадене, нарешті прийшло: не уривками, а stále. Проте...

Кохання — живе. Воно народжується, розквітає, старіє та вмирає, як і все живе. Актриса відчувала, що Він уже давно її кохає не так, можливо, взагалі не кохає. Та, як людина порядна, намагається цього не показати. То було страшно. Чим могла тримати при собі? Її зброя — краса — зів'яла, сім'ї у них справжньої немає, справжня, визнана людьми та законом, лишилася з Ним із її власної волі. А без Нього вона вже не мислить себе. Що далі, то старанніше вдавалася до хитрощів гриму, навіть уставши вранці, насамперед гримувалася, щоб він несподівано не побачив її такою, якою тепер стала. За це почала її зневажати дочка з усією жорстокістю молодості. Байдуже, аби не зневажав Він, аби не залишив зовсім, аби приходив хоч коли-не-коли, якщо не додому, то бодай до театру, де вона все менше та менше з'являлася на кону перед

глядачами. Ще й ролі стали давати старечі, де грим тільки підкреслював зміну постарілого обличчя, zdeформовував усе ще струнку постать. Актриса не могла знести, щоби він дивився на цю карикатуру, і взагалі почала відмовлятися від таких ролей. А на інші вже не тягла. Прилучилася глухота, хвороби, Актриса вийшла на пенсію, але все ще змагалася з природою єдино можливою для неї зброєю — гримом.

І от — важка операція. Вона не боялася, що помре, можливо, то для неї було б і краще. Боялася, що в лікарню прийде Він і побачить її, стару й бридку...

Вчителька страждала на хронічне безсоння. Перші дві доби по операції на ніч їй кололи наркотики, то вона й спала собі. Вдень красномовно-дохірливо поглядала на загримовану Актрису і все намагалася неголосно, але рішуче відчитати її, як звикла на своєму, теж некороткому, віку відчитувати недбайливих учнів. Гримуватися в такому місці й у такому віці? Безглуздя! Але Актриса не чула того, що намагалася втлумачити їй вчителька. Зрозумівши, що сусідка глуха, вчителька полишила свої методи виховання, лише скаржилася, що Актриса не дає їй спати. Бо ж щойно вимкнуть світло, як Актриса починає брязкати чимось, вовтузитись та шелестіти. Нестерпно!

— І що вона робить, не розумію! Ну, нехай би вже при світлі, так ні, саме в темряві! Шарудить, брязкотить — і нічого не скажеш, бо глуха. Не станеш кричати, щоб усіх перебудити, — нервувала вчителька.

Під ранок вона засинала, а вранці, невиспана й жовта, з гострою ворожістю дивилася на Актрису, — свіжу, мов трохи прив'яле, але ще цілком рум'яне яблучко, з розсіпом золотавих кучерів на подушці. Хоча страждала Актриса не менше за вчительку: операція в неї, здається, пройшла не цілком благополучно. Принаймні щось там не подобалося лікарям, та й дочка ставала все розгубленішою та стривоженішою.

Але коли приходив старий чоловік, Актриса розцвітала такою радісною усмішкою, що той — серйозний і мовчазний — мимоволі теж усміхався. Вони ніколи не розмовляли. Тобто, Актриса промовляла кілька ласкавих слів, заспокоювала, що в неї все гаразд, швидко одужає. Старий чоловік одводив очі, кивав головою і мовчав. Видно, не хотів горлати на всю палату, а інакше Актриса б його не почувала. Так сидів хвилин п'ятнадцять-двадцять,

дивився на її щасливе осяяне обличчя, потім обережно цілував руку й підводився.

— Прийдеш? — тихо й схвильовано питала Актриса.

Він ствердно кивав головою, стримано казав усім — до побачення і виходив, щоб через день знову прийти. Якийсь увесь сірий і зовсім непоказний, проте Актриса бачила його іншим: для неї він залишився тим, що й був. Вона навіть раділа цій операції, котра знову повернула його.

— Ну що, занудьгувала тут у нас? — запитав лікар під час чергового обходу в студентки. — Тренування запускаєш?

— Запускаю! І де він узявся, цей чортів апендицит, — поскаржилася дівчина.

— Нічого, дзвони мамі — взавтра випишемо. Тільки за тренування відразу не хапайся.

Дівчина радісно ойкнула. Лікар оглянув дружину професора, потерпів кілька хвилин зливу її скарг, перейшов до малярки, потішив, що незабаром випишуть, продиктував призначення сестрі й підійшов до вчительки.

— А ваші як справи?

— Погано, — сухо відказала та.

— Чому ж? З боку операції все йде нормально.

— Замучилася зовсім, спати не можу.

— Вам дадуть на ніч снодійне.

— Чи я не ковтаю те снодійне? Тільки марно труюся, тут жодне снодійне не зарадить... — вчителька зі зненавистю глянула на Актрису й урвала. Навіть почервоніла трохи, ніби школярка, яка ледве не наговорила на свою однокласницю. — Ви мене скоро випишете?

— Ну, якщо будете так нервувати, то затримаємо.

— Зрозуміло. Доведеться вжити заходів, щоб не нервувати.

Лікар підійшов до Актриси, уважно оглянув, нічого не сказав, та й що сказати глухій? Але з якимось винуватим видом вийшов із палати. Медсестра з мовчазною жалістю озирнулася на Актрису, що, здавалось, дрімала. Вона тепер майже весь день дрімала, оживала лише тоді, коли приходив Він. Ну, хіба ще дочка, більше її ніхто не відвідував. Могла дрімати, гомін у палаті глухій не заважав.

Увечері, як завжди, санітарка принесла всім вечерю. Сестра поробила ін'єкції, роздала ліки й вимкнула світло. Минуло з півгодини, й учителька почувала — сьогодні нав-

мисне прислухалася, що Актриса заходилася брязкати й шелестіти. Ну — досить!

Крекчучи та стогнучи, вчителька злізла з високого ліжка й пошкандибала до дверей, де був вимикач. Намацала й увімкнула. Й побачила нарешті те, що не давало їй спокою.

Стара Актриса розіклала на ліжку слоїки з кремами та лосьонами, коробочки з гримом. І саме накручувала на папірці своє золотаве, вже сиве при корінні, волосся. То он чого завше був той нічний бренькіт і шелест!

Несподіваний спалах світла так налякав її, що вона аж залякла з тією нещасною папільоткою в руках.

Світло розбудило й інших. Студентка пирхнула від сміху, бо таки було смішно: біля дверей стояла гнівна, навіть грізна вчителька, а на неї круглими, сповненими страху очима дивилася Актриса, котра так і скам'яніла з папільотками на голові. Слоїки та коробочки, теж ніби перелякані, покотилися з ліжка на підлогу.

— У вас є совість? — дуже голосно, все одно всі прокинулися, вимовила, точніше, викарбувала вчителька. — Ви, стара жінка, щоночі накручуєте свої кучерики та розмальовуєтесь людям на сміх, а я через вас не можу заснути. Припиніть це неподобство! Подумайте самі — кому воно потрібне?

Актриса так само мовчки, майже з жахом дивилася на вчительку, судомливо затиснувши в руках папільотку з накрученим на неї пасмом волосся. Було таке враження, що вона звела вгору руки перед нападником. Усі побачили, яке неймовірно бліде її обличчя, бо Актриса саме змила грим перед тим, як накласти новий. Вона гримувалася навромацки, професійно, тому вдень ніхто цього не бачив.

Студентка перестала сміятися, притихла, а далі й мовила, ніби аж крізь сльози:

— Не треба... погасіть світло... Облиште її!

Вчителька, все так само суворо, позбирала слоїки та коробочки з підлоги, вимкнула світло й пошкандибала до свого ліжка.

— Ці цяцьки я поверну їй удень, бо знову спати не дасть.

Йй ніхто не відповів, тільки малярка невесело зітхнула. Мабуть, згадала про сина, що явно загуляв.

Другого дня Актриса лежала тихо — бліда, як мрець, і дуже стара. Навіть не бліда, а землисто-сіра, хоча вранці вчителька повернула їй грим. Коли ж прийшов старий

чоловік, Актриса, не розплющуючи очей, тільки відчувши дотик його руки до своєї, мовчки натягла простирадло собі на обличчя.

Він терпляче посидів, а потім підвівся і, ні з ким не попрощавшись, пішов.

На пташиному базарі

Зима. Під ногами якийсь кучерявий лід, аж страшно ступити — невідомо, в який бік поїде нога. Хоча й упасти не впадеш у цій тісноті та штурханні.

Під дашком-навісом сидять тітки з «провізією» для пташок та всякої тваринної дрібноти. Продають хом'ячків, морських свинок, кролів, собак, котів. Улітку торгують і акваріумними рибками, але зараз мороз. Пташине царство репрезентують в основному два види пернатих: канарки та яскраві маленькі папужки. Папужки пронизливо джеркотять, ніби застерігаючи необережних любителів, що, придбавши їх, тим самим надійно позбудуться тиші та спокою. Канарки поводять себе скромніше. Сіренькі самички та лимонні й жовтогарячі самці-кенарі жваво пурхають у клітках, щоб зігрітись. А чи співочі ті кенарі, чи ні — треба вірити продавцеві на слово. Продавці ж присягаються, що вдома куплений кенар заспіває хіба ж так, а тут — ніяковіє.

Під центральним дашком-навісом в основному продають собак. Левине місце посередині прилавка займає чисто-кровний англійський дог, біля нього, на видноті, папери: родовідна, дипломи. Дог і справді — дай боже, не марно ж на його породистій фізіономії (мордою її назвати якось незручно) проступило почуття власної гідності та невдоволення. Справа в тому, що в кишику біля дога — п'ятеро цуценят, з якими англійський дог явно не має жодних родинних стосунків. Пса просто позичили, аби продати безпорідних цуценят, видавши їх за рідних догових дітей. Досвідчене око відразу розпізнає «туфту», а недосвідчені можуть і клюнути. Адже сам дог лежить мовчки.

Червоноокий чоловічок з виразом палкого бажання помхелитися продає стару, вже досить облізлу болонку. Болонка дрижить, відчуваючи себе дуже незахисно в чужих руках, а що то руки — чужі, сумніву немає. Чоло-

вічок править за болонку недорого, всього п'ятірку. Зрештою, він згоден і на три карбованці. Якийсь солідний пенсіонер з військовою виправкою (пенсіонерів на цьому базарі не бракує) іронічно оглядає цуценят — «догових дітей». Він здогадується про хитрощі продавця, змовчує проте, — на пташиному базарі склалися певна солідарність і свої неписані правила. Зате зупиняється біля чоловічка з болонкою. Тут правила безсумнівно порушені.

— Де поупив?

— Моя! От, їй-право, моя! — запевняє чоловічок, благально дивлячись на солідного пенсіонера. — Самому жалько розлучатися, так гроші треба.

— «Моя»? А звуть її як?

— Та як же... — губиться, страждаючи, чоловічок. — Машкою і звуть. Машенькою. Нежна собачка. Красавиця. Може б, купили? Я недорого...

Солідний пенсіонер бере болонку за шкірку. Вона тихо повискує і покірно дрижить.

— Твоя Машка песик. Не встиг роздивитися, чи що?

У червоноокого слів немає. Саме страждання: похмелитися б!

— Ось що голубе: неси-но свою Машку на те саме місце, звідки поупив. А на похмілля... лихий із тобою, я тобі дам.

— На «Стрілецьку»? — оживляється чоловічок.

— Досить з тебе і на «бормотуху». Тільки не підкинь кудись до іншого двору, а випусти там, де взяв. А, що з тобою балакати, ходімо разом. Це далеко?

— Та ні, кварталів три-чотири...

І червоноокий рушає з базару під конвоєм солідного пенсіонера.

— А яке кошеня краще — ангорське чи сибірське? А може, сіамське? — видзвонює дівча років шести, тримаючи маму за руку, щоб не загубитись.

— Побачимо, — поблажливо відказує мати. — Головне, щоб ти його доглядала.

— Я доглядатиму, мамцю, — радісно щебече дівча. — Я так його доглядатиму!

Мати з донькою обходять продавців з котами і все не можуть зупинити свій вибір на котромусь. Кошенята є гарні, пухнасті або ж сіамські з голубими очима, і те хочеться, і те... Кошеня — то, мабуть, давно обіцяний дівчинці подарунок, тому й треба вибрати як слід.

Погляд матері падає на стареньку бабцю. Бабця стоїть осторонь від продавців, які торгують породистими коше-

нятами, і притискає до грудей щось невеличке й живе. Вона дивиться на людей несміливо і, здається, соромиться показати свій «товар».

— Що у вас, бабусю? — питає мати дівчинки.

Бабця сором'язливо відгортає вилогу потертого пальта й показує кошеня. Звичайнісіньке біле з сірими латками мале кошеня.

— Та воно ж просте!

— Просте,— сумирно погоджується бабця.

— То чого ж ви його продаєте?

— А я й не продаю. Я його так віддам, аби в добрі руки. Щоб на вулицю не викинули.

Мати дівчинки розгублено дивиться, знизує плечима й проходить далі. Дівчинка трохи затримується біля простого кошеняти, але, злякавшись, щоб не відбитися від матері, швидко біжить услід за нею. Бабця терпляче зітхає, але з місця не сходить, ніби відчуваючи, що мати з донькою знов повернуться до неї. Так і є, он вони підходять!

— Ну що, ніхто не хоче брати? — питає мати.

— Ніхто,— скрушно відказує бабця.— Я б і свого карбованця вже дала на додачу, та боюся, що карбованця візьмуть, а кошеня викинуть.

— Ма-а-мочко,— стиха каже дівчинка й зазирає матері в обличчя.— То нічого, що воно просте...

— От і я думаю, що нічого. Не шкода, коли й пропаде.

— Воно в мене ніколи не пропаде! Я його буду любити, он воно яке гарненьке!

Несмілива бабця, котра досі затуркано поглядала на людей, усміхається і стає враз схожою на стару чарівницю, яка обдаровує маленьку принцесу чарівним даром. Вона врочисто передає зі своїх старечих рук, зморщених і темних, у теплі дитячі рученята просте, біле, з сірими латками, кошеня. Дівчинка ховає кошеня під полу свого пальтечка, а мати дістає з гаманця й подає бабці трояка.

— Що ви, бог із вами, не треба! Я й так рада, що добрі люди таки знайшлися,— не бере гроші бабця.

А біля англійського дога вже закипіла жвава торгівля: знайшлися простаки на безпорідних цуценят. Дог нервово позіхає і відвертається. На його благородній «фізіономії» вираз заслуженого протесту та образи.

Несподівано голосно, на весь базар, розсипаються заливчасті трелі: то заспівав щойно принесений кенар.

«Це його вдома нагодували маком», — перешіптуються продавці птахів, але вголос не кажуть нічого. Неписані правила пташиного базару диктують свою поведінку.

Холодно. Слизько. А людей не меншає. Всяких.

Тринадцятий вагон

Калиновича мало не задушили. Особливо якийсь вусатий богатыр так несамовито торсав за плечі, плескав по спині, що можна було подумати — актор вдався га-лушкою і вусань має негайно порятувати йому життя. Ледь вирвавшись від вусаня, трапляв до рук іншого. «А мене впізнаєш?» — «Упізнаю», — навмання мурмотів Калинович, бажаючи єдиного: швидше звільнитись од надто палких обіймів своїх земляків. Його колеги актори вже відверто реготали з цього вибуху місцевого патріотизму. Врешті, розхристаний і спітнілий, Калинович затулився немолодою й несміливою на вигляд жінкою, що випадково трапила йому під руки, й зітхнув трохи вільніше.

— Ох... Мало душі не витрусили, — поскаржився незнайомці. — Що вдієш, я ж тут народився і вріс. Розумієте?

Жінка розгублено глянула.

— Ти що, Михайле? Невже не впізнав...

— Даруйте, ні. Старію!

— То я постаріла, а ти ще — дай боже! Я — Тетяна... ну, твоя двоюрідна сестра.

— Тетянка?! Господи, як же ти... як же я міг одразу не впізнати! — Калинович обняв сестру і тричі почоломався, як годиться родичеві. — Скільки ж ми не бачилися?

— Понад двадцять років. Відколи твої виїхали звідси. А ти ж сам — жодного разу...

— Я свиня. Не виправдовуюся, не виправдовуюся, Тетяно, що є, то є. Аби не оцей випадковий концерт... Одне слово — свиня. То хоч розкажи, як живеш?

Тетяна безпорадно оглянула натовп земляків, котрі не мали наміру знімати облогу й звільняти свого іменитого односельця.

— Краще ходімо до нас. Там і поговоримо спокійно, бо ж тут...

Калинович завагався. Це ж доведеться впізнавати юрму забутих родичів, певне — зберуться у Тетяни... Ні, краще в готель. Правда, тутешній готелик малий, кімнатка у них одна на двох із басовитим приятелем, та все ж...

— У тебе ж, мабуть, я турбуватиму...

— Нікого ти не турбуватимеш, і тебе ніхто. Чоловік у відраженні, син в армії. Та й кімнату окрему я тобі приготую.

Басовитий приятель хропе знаменито, виспатися не дасть, чортяка. Видно, краще й справді піти до сестри, хоч відпочине.

— Ну то ходімо, Тетянко.

Підхопивши сестру під руку, Калинович пробився крізь облогу шанувальників, мовляв, самі бачите — викрадають. Вони пішли знайомими і вже зовсім не знайомими вулицями рідного селища, чи то пак, за сьогodenною топонімією, — міста.

— Здається, ми йдемо в протилежний бік, — невпевнено озирнувся Калинович. — Ваша ж садиба понад річкою? Ні?

— Яка там уже садиба! Ми тепер живемо на четвертому поверсі нового будинку. Власне, і цей будинок уже давно старий.

— Шкода садка, — пробурмотів Калинович. — Садок був у вас хороший.

* * *

Повечеряв він усмак. Погомоніли трохи, позгадували. Тетяна сказала, що працює на станції касиркою, та на завтра її підмінять: адже такий брат гостює! Калинович не шкодував, що пішов у цю тиху, затишну квартиру, — акторам так часто бракує спокою.

— Лягай спати, Михасю, — озвалася з сусідньої кімнати Тетяна. — Я вже тобі постелила. Взавтра не треба рано вставати?

— Ні. Поїзд на Київ, здається, відходить увечері?

— О сьомій з хвилинами. А ти хіба до Києва? В афішах же...

— Концерт піде без мене. Мушу повертатися в нагальній справі.

— Племінниця моя, Маринка, теж завтра до Києва їде. Ти пам'ятаєш Маринку? Таке кажу — «пам'ятаєш», її ж тоді й на світі не було. Я обіцяла їй квитка на проїзд узяти, то можу разом узяти й тобі. Йй у купейний братиму, а тобі у м'який?

— На біса мені той м'який? Бери й мені в купейний: познайомлюся з племінничкою, вона ж і мені племінницею доводиться. Так?

— А звісно, доводиться. Дуже мила дівчина. Знаєш, чого вона до Києва їде?

— Потім, потім,— позіхнув Калінович, схвально позираючи на сніжно-білі простирадла.— Ух ти, царська постіль!

— Ванну чи душ хочеш прийняти?

— Ну, сестро, ти — чарівниця!

Прокинувшись, Калінович почув крізь щільно причинені двері глухий брязкіт каструль на кухні. Він ширше розчинив вікно і з насолодою вдихнув свіже ранкове повітря. Тихо постукавши, зазирнула Тетяна.

— Добридень, Михасю. Виспався?

— Ну! На півроку вперед!

За сніданком Тетяна з радісною усмішкою повідомила, що їхня племінниця Маринка їде складати екзамени до театрального інституту.

Ох ти чорт! Калінович був членом приймальної комісії цього інституту й саме тому мусив терміново повертатися до Києва. Добре, хоч не обмовився. Але ж їхатимуть разом, Тетяна вже встигла й квитки в одне купе принести, постаралася. Ну й халепа... Мабуть, місцева красуня, манірна й по змозі модерна, такі частенько про театральну кар'єру мріють. М-да, виклепався, краще б ночував у готелі та штурхав під боки хропуна-приятеля.

— Знаєш, Тетянко, підумай я погляну на наше колишнє селище. Може, що й упізнаю, не все ж забудували отими панельними коробками.

— Зажди трохи, Михасю, зараз Маринка прийде. Вона тобі наше нове місто покаже. Ну й побалакаєте, порадиш щось. Ти ж артист, знаєш, як воно на сцені ведеться. Вона дуже славна дівчина.

— Гм, гм... Бачиш, мені хотілося б самому побути, спочити від людей. Та й що я їй пораджу? Аби мала хист.

Але в двері вже несміливо дзвонили — прийшла племінниця. Ні, не красуня, негарною теж не назвеш. Просто... ніяка, гіршої зовнішності для актриси не придумавши. Жодної яскравої, індивідуальної рисочки, таке обличчя неможливо запам'ятати. Краще б уже була потворною, хоч на характерні ролі годилася б. І чого їй заманулося до театрального?

Можливо, Маринка з красномовного погляду прочитала його думки, а може, й ні,— на її безбарвному обличчі

нічого не відбулося. Коли ж Тетяна сказала, що дядько Михайло хоче прогулятися і добре було б його провести, дівчина щось заїкувато пробурмотіла, з острахом глянула на Калиновича і вступилася в підлогу.

«Та вона навіть і говорити не вміє! Ні, сцена їй просто протипоказана. Треба зробити добре діло — вчасно відмовити це нерозумне дівча, щоб не лізло туди, де йому явно бути не слід».

Тому, гуляючи з Маринкою, Калинович розповідав історію за історією про те, як люди, знехтувавши своїм справжнім покликанням, ішли на сцену й калічили своє життя. Дівчина слухала й дивилася собі під ноги. Не суперечила і не погоджувалася, просто мовчала. Калинович узагалі не був певен, чи вона його розуміла. От і спробуй такій щось довести! Врешті Калинович стомився і з досадою спитав:

— То як, Маринко, ви часом не передумали їхати на екзамени?

Це вже був не натяк, а прямий висновок. Але до дівчини він не дійшов.

— Ні. Тьотя Таня ж узяла мені квитка.

— Господи, ніби у квитку справа!

— До побачення. Я обіцяла тьоті Тані зайти по вас.

Не дівчина — дерев'яна цурка, — з жалем поглянув їй услід Калинович.

Тетяна напакувала важезний чемоданисько гостинцями до київських знайомих, — у них мала зупинитися Маринка. Хотіла й братові пхнути якихось домашніх ласощів, та він odmовився. Досить і Маринчиного чемодана: що там не кажи, а він — мужчина й не може дозволити хирлявому дівчаті підвереджуватись. Добре, хоч домовився з таксистом, аби той заїхав по них на вокзал. У селищі, чи то пак у місті, тепер завелися і таксі.

Маринка прийшла зарані, про таксі вона не знала. І Калинович вирішив-таки поставити все на свої місця. Тетяна саме вийшла, можна казати відверто.

— Ось що, Марино: на свою біду я — член приймальної комісії театрального інституту. Але це абсолютно нічого не означає. Я і пальцем не ворухну, щоб допомогти своїй родичці вступити, це проти моїх принципів. І — головне — я вам щиро раджу відмовитися від свого наміру. У вас, на жаль, жодних даних. Жодних. Ви мене розумієте? Я ще ніколи не помилявся в оцінці, так би мовити, візуальній.

Вона червоніла поволі й так само поволі звела на Калиновича холодний, байдужий погляд. Не відказала ні слова, тільки відійшла до вікна й стала спивати до свого знаменитого дядечка.

Образилася. Що ж, так воно, може, й на краще.

З вулиці пресинали таксі. Маринка здохцем попрощалася з тіткою і потягла вниз по сходах свого чемодана. Калинович спробував його видерти, але марно. Не добре все ж вийшло... Та ллхий із ним, що мав робити.

На вокзалі Маринка знову була влопилася за чемодана, але тут, на щастя, підвернувся плечистий дядечко з явним наміром підробити. Калинович кивнув, і дядечко таки видер з Маринчиних рук вантаж.

— На київський? — запитав чоловіча, бадьоро прямуючи на перон.

Так, — сухо сказала Марина. — Тринадцятий вагон.

Калинович мимоволі хмикнув. Як багато хто з акторів, він був трохи забобонний і тринадцятого числа не полюбляв. Та цього разу те мало бути закономірно: невдала поїздка для цього бідолашного дівчиська. Він уже щиро жалів її. Таки доведеться втирати Маринчині сльози.

Поїзд уже підходив. Досвідчений дядечко припер чемодана саме туди, де мав зупинитися зловісний тринадцятий вагон, спритно вихопив з руки Калиновича трояка і шик.

Червонощокий здоровань неохоче звільнив для Маринки її нижню полицю. Вона підняла сидіння і вгатила в засік для багажа чемодан. Туди ж нерозважливо вкинув і свого портфеля Калинович. Хотів сісти, але дівчина всім своїм виглядом підкреслювала, що їй небажано їхати з якимись незнайомим чоловіком — поруч. Тоді Калинович сів навпроти, де невдоволено супився здоровань і меланхолійно вдивлявся у вікно невеличкий, з життєрадісно-рожевою лисиною чоловічок.

До купе зазирнула заклопотана провідниця.

— Постіль братимете? Хочете швидше — йдіть до мене самі, бо поки рознесу...

Калинович вийшов брати постіль. Услід потупав здоровань.

— Треба було б попросити провідницю, щоб знайшла інше місце для того дівчати, — хрипко мовив здоровань. — Напевне ж, є десь купе з трьома жінками і одним чоловіком. Мужика до нас, а її — туди. Що ви на це скажете?

— Непогана думка, — схвалив Калинович. — З самими чоловіками їй і справді буде незручно.

— Про що мова?— сентиментальним тенором запитав третій сусід, виходячи з купе. Золотий пушок обрамляв його ясну лисину. Погадо заgrimований янгол, подумав Калинович.

— Хочемо сусідці підшукати місце в іншому купе,— пояснив здоровань.— Дівча делікатне, а тут ще ненароком прохопишся якимось слівцем. Давайте пошукаємо обмін.

— Ідея! — засяяв янгол.— Зробимо краще і для неї, і для нас. Може, чарчину ковтнути схочеться, а тут вона...

З купе вийшла Маринка. Голова зведена вгору, очі примружені, на губах іронічна гримаска. Ніби й не вона.

— Дозвольте,— енергійно потіснила чоловіків і пройшла до купе провідниці. Калиновичу здалося, що при ході вона якось грайливо погойдувалась. Втім, можливо, просто погойдувало вагон.

— От і добре, зараз усі разом домовимося з провідницею,— зрадів здоровань, і чоловіки рушили було до провідниці, але знову зіткнулися з Маринкою, котра несла собі комплект постільної білизни.— Ми, дівчино, хочемо... е-е... тобто, ви напевне схочете перейти в інше купе, де їдуть жінки? То ми зараз запитаємо...

— Ви мені не заважаєте,— промовисто скреготнула дверима Маринка.

— Ну що ж, сама шкодуватиме,— махнув рукою здоровань.— Нехай потім не ремствує, ми церемонитися не станемо.

— Так, так! — блиснув лисиною життєрадісний янгол.

Усі троє взяли постільну білизну й повернулися до свого купе. Маринка вже постелилася і навіть встигла навіть щось зміняти зачіску: зі скромної коси виклала на голові вибагливу баштову споруду. Ще й губи підфарбувала, ніби не спати ладналася, а кудись на танцюльку йти. Калинович роздратовано стенов плечима. Чоловіки постелили й собі, далі всі троє, рядком, сіли навпроти Маринки.

Хвилини із п'ять тривало мовчання.

— Збожеволіти можна з нудьги,— сердито буркнув здоровань.— Ще ж тільки вісім, що робити до ночі?

— А в мене є з собою пляшечка,— слейно повідомив життєрадісний янгол.— Коньяк «Три гички», підійде?

— Підійде! — ожив здоровань.— А закусон у мене знайдеться.

На столику вмить з'явилася пляшка самогону, варені яйця, хліб, огірки. Здоровань приніс од провідниці три

склянки, янгол розлив, і ніжна рука його затремтіла.

— Пригощайся, браток,— запросили Калиновича.— Воно, звісно, не екстра, та вже яка є.

— Спасибі, не можу. Лікарі — категорично!

— Слабаки, а не мужчини тепер пішли,— зневажливо пирхнула Маринка.— Ну то вже я за нього.

Вона однією рукою хвацько схопила склянку, а другою — облуплене яйце. Воно вислизнуло з руки, дівчина нахилилася, швидко його підхопила і стала їсти, бо склянка її, як виявилось, вже спорожніла. Калинович вражено глипнув, здоровань з янголом схвально зареготали.

— Оце-то дівка! Хи-хи-хи... А ми боялися,— райським голосом заливався янгол.

— Дівка що треба! Ну — будьмо!— хильнув здоровань, а за ним і янгол. Калинович подерся на свою горішню полицю, щоб не бачити цього свинства. Оце так племінничку бог послав... Ні, таки тринадцяте число — то тринадцяте!

Пляшка швидко спорожніла,— Маринка, здається, не поступалася своїм сусідам. Калинович одвернувся лицем до стіни, намагаючися задрімати.

— Зганяємо в дурня?— ляснув заяложеною колодою карт по столику здоровань.

— Можна,— стрепенув крилами янгол,— Калинович уявив, що вони в нього вже відросли.— Гей, браток, злязь! Будеш четвертим, спати ще рано.

— У підкидного?— В Маринчиному голосі відвертий глум.— Гра для дошкільнят. Тільки в очко! Можна і втрюх, якщо... кхм... той громадянин не схоче.

— Не схочу,— злостиво буркнув Калинович.

— А як гратимемо, на інтерес?— обережно запитав янгол.

— А що за гра без інтересу? Почнемо по маленькій,— дівчина забряжчала дрібняками.— Хто банкуватиме?

Господи, та це ж... це... чортзна-що таке,— вжахнувся Калинович. Перескочити хіба з цього тринадцятого до іншого вагона! Можна якось домовитися з провідницею... Але згадав, що портфель укинув під сидіння, на якому вместилися баламутка-племінниця. Намацав у кишені пакедик із снодійними таблетками й дві проковтнув.

«Ну стривай, я тобі покажу на екзамені»,— мстиво думав засинаючи. Проте заснути по-справжньому йому не пощастило. Картярів охопив азарт, вони раз у раз скреготіли дверима, вискакуючи курити. Здається, після «коньяку» приносили ще якісь напої.

— Змилуйтесь! — врешті заволав Калинович. — Дайте хоч часину поспати.

— Курить тут, — наказала Маринка. Її голос видався Калиновичу огидним і жаб'ячим. — Біда, коли ідуть такі ніжні пасажири.

— Добре, добре, я тобі, мала відьмо, все пригадаю! — бурмотів Калинович, задихаючися від концентрованого тютюнового диму. — Бач, не встигла вирватися з дому, а вже всю розпусту виказала. Ну й гадюка! — І ковтнув третю таблетку.

Сонце вже зійшло, коли він прокинувся. Звісив голову з полиці й охнув: вони ще грали! В здорованя геть збуряковіло брезкле обличчя, янгол вже не був життєрадісний, а звосковілий і взагалі — якийсь нетлінний. Лиця Маринки не видно, лише розкуйовджена зачіска. Чоловіки були в самих майках та піжамних штанах, а поряд з Маринкою лежала величезна, потворно роздута авоська, напхана сорочками, штанами, піджаками... Інтимно прозирала яскрава краватка й одверто просвічував прозорий полістиленовий пакет, напханий паперовими купюрами та дрібняками. Марення божевільного.

Зараз на столику стояли величезні черевики. Видно, вони належали здорованеві, бо той сидів у якихось сирітських кашцях.

— По банку! — хрипко квакнула Маринка.

Янгол гірко зітхнув, йому вже нічого було програвати. Здоровань насторожився з розпачем приреченого.

— Карту?

— Давайте, — кивнула Маринка. — Та-а-к, ще одну. Іще. Очко!

Вона переможно кинула на столик чотири карти й зловтішно глянула на здорованя. Той глухо застогнав, мов поранений бик, жбурнув черевики на Маринчину полицю і вискочив з купе. Звосковілий янгол, взутий в старі Маринчині босоніжки-платформи, спокусливим кроком гейші подався слідом за сусідом. Дівчина ж спокійнісінько запхала черевики в свою авоську.

І тут Калинович побачив... Йому згори добре були видні ті Маринчині чотири карти: дві вісімки, шістка й король. Це ж не двадцять одно, а двадцять шість! Перебір! Але ні здоровань, ні отой зачуханий янгол не помітили, — вони без жодного сумніву вірили Маринці: такий упевнений у неї був вигляд і голос. Аферистка, природна аферистка! Це ж треба вміти... Та ну її до біса, він її знати не хоче. Ну, сестро Тетяно, спасибі!

Калинович зіскочив з полиці й почав шукати свої черевик. Одного знайшов одразу, другого ніяк не міг знайти. Поперекидав порожні пляшки й нарешті таки знайшов — аж під столиком. Та що за неподобство? Черевик був зовсім мокрий.

— Слухайте, ви! — закричав Калинович, але Маринка вже пішла вмиватись.— Це ж казна-що! Я їй ляпасів надаю!

В черевику хлюпотів якийсь хмільний коктейль. Ага, ось воно що: ті телепні пили, а ця пройдисвітка «напувала» його черевик. Не марно ж і обчистила їх до майок із капцями. П'яниць йому не шкода, так їм і треба, але такої аферистки він ще в житті не зустрічав! А якою спершу здалася овечкою!..

Він з огидою нацупив на ногу мокрого черевика, іншої ради не мав. Тепер від Калиновича, відомого і шанованого всіма актора, стало тхнути стійким алкогольним смородом. А поїзд уже підходив до Києва.

Невмитий і розлютований, вихопив він з-під сидіння свій портфель і подався ближче до виходу, аби не бачити тієї особи. На нього з осудом поглядали — черевик розгрівся і смердів що дали, то дужче. Коли поїзд зупинився, Калинович швиденько зіскочив і поспішив утекти з проклятого тринадцятого вагона.

І все ж не витримав — озирнувся. Маринка тягла свій важезний чемодан, а за нею дріботів білими босоніжками майже прозорий янгол та клянав капцями здоровань. Вони по-лицарському несли за Маринкою все своє програне добро. Вираз у них був відповідний до ситуації.

Дівчина скоса зиркнула на них, і... (Калинович устиг помітити, як вона клацнула замком чемодана) чемодан розкрився. З нього посипалися пакунки, пакуночки, яблука, груші...

— Ану відійдіть, не заважайте,— роздратовано прикрикнула Маринка на своїх обібраних невдах картярів і заходилася збирати та складати назад у чемодан тітоньчині дарунки. Ті презирнулися, а далі почали обережно задкувати від дівчини. За якусь хвилину обоє чкурнули і зникли в пащі перонного переходу. Разом з авоською, звісно.

І тут Маринка відразу змінилася. Вона провела долоною по обличчі й ніби зняла з себе личину. Зараз це знову була непримітна, «безлика» дівчина, тільки дуже змучена і зблідла. Ось навіть похитнулася...

Калинович кинувся до племінниці.

— Вам, здається, недобре?

— Ні,— тихо відказала вона і збентежено відвернулася. Потім полохливо глянула на свого дядечка і запитала:

— Я трохи перестаралася?

— Як?! То ви... то ти... Ну, знаєш!— захоплено вигукнув Калинович і лягнув себе по лобі.— От же старий телепень! Але зауваж, я таки спіймав тебе на тому, що ти зумисне розсипала свої манатки, щоби ті остолопи могли втекти.

І він так голосно зареготав, що на них почали озиратись.

Яке то щастя — ремонт

До Максимка прийшло щастя. Що таке щастя, дорослі чомусь не розуміють. Зате добре розуміє Максимко.

По-перше, на нього ніхто не гримає, що насмітив чи не поскладав свої речі на місце. Яке там місце, де воно? Його просто не стало. Геть усе чисто позапихали в мішки та клумаки, книжки позав'язували в стоси, а весь непотріб — його набралася ціла гора, татко з Максимком повитягали на пустир і підпалили. Максимко весело танцював навколо високого вогнища, а татко соромився танцювати.

По-друге, всі меблі позсовували на середини кімнат, і Максимко завиграшки міг вилізти на найвищу шафу. Дуже просто: по мішках та клумаках — нагору. Ще й униз з'їжджати можна. Здорово! Лише на одну книжкову шафу Максимкові зась. І не тому, що не залізе, а тому, що мама суворо заборонила. Бо на цю шафу вона поставила велику банку вишневого, ще торішнього, варення, котре Максимко так любить.

— Не смій дертися на цю шафу! Брудними руками у варення полізеш, знаю тебе.

Нехай! На ту шафу Максимко не вилазить. Під нею татко чемодани розклав, накрив їх всякими ковдрами і тепер спить уночі. А мама з Максимком сплять на балконі, бо літо. І то дуже цікаво. Якби не цей ремонт, спати б Максимкові на своєму ліжку, а не на балконі.

По-третє, Максимкові до всього ще й неймовірно пощастило, бо він захворів. Не дуже, а саме так, аби можна було не йти до дитячого садка, а розважатися вдома

посеред усієї цієї розкоші, яку татко з мамою називають красивими словами — «капітальний ремонт». Правда, мама всім знайомим скаржитися, що капітальний ремонт гірше пожежі. Пожежі Максимко ще не бачив, тому не може зважити: краща пожежа за капітальний ремонт чи ні.

По квартирі човгали незнайомі дядьки з дуже поважним виглядом. Вони ніколи не посміхалися, принаймні Максимко цього не бачив. Татко з мамою, здається, їх побоялися, бо розмовляли з ними страшенно лагідно і навіть ніби жалібно. Якби Максимко так розмовляв у дитсадку, то йому ніколи б не дорікали за неввічливість. Дядьки люто шкребли стіни, суворо місили сірий розчин у Максимковій старій ванночці, рішуче ліпили до стін кухні та у ванні блискучі кахлі. Тільки тоді лагіднішали їхні суворі обличчя, коли мама їх годувала та ставила на застелений газетою стіл пляшку горілки. До жодних найдорожчих гостей мама, здається, так приязно не посміхалася, як до цих неговірких дядьків майстрів.

Максимко завжди знав, що його татко дуже поважна людина. До татка часто приходили люди — молоді й зовсім старі. Вони розмовляли про всякі розумні речі, такі розумні, що Максимкові годі було втямити, про що вони говорять. Татко повагом перегортав сторінки в отих папках, що вони йому приносили. Сторінки були геть задруковані на машинці або записані від руки, татко щось там підкреслював, кивав або хитав головою. А ті люди уважно-уважно слухали, боялися прогавити бодай одне таткове словечко. Еге, Максимкового татка дуже поважали.

Але то було до ремонту. Зараз до нього ніхто не приходить, — татко по телефону каже, що немає куди приходити. І взагалі, татко страшенно змінився. Раніше він був такий високий, плечистий, поважний, а зараз якось ніби зменшився, зіщулювся і голос потоншав. Ще й метушливий якийсь став. З дядьками майстрами розмовляє тільки ласкаво, аж у очі їм зазирає. Максимкові здається, що татко до них підлещується. Коли йому дядьки щось наказують, то татко біжить підтюпцем, як ніколи до того не бігав.

Якось уночі Максимко прокинувся на своєму балконі. Мами поряд не було, зате лунав її сердитий голос із кімнати. Там вона сварилася з татком.

— Ти повинен піти до Дмитра Якимовича, — наполягала мама твердим голосом. — Він може все.

— Але не можу я! Зрозумій, мені не дозволяє моя гідність, — боронився татко теж твердим голосом.

— Про яку гідність зараз можна розводитись, коли зривається ремонт — не вистачає кахлів. А де їх нам іще дістати? Без Дмитра Якимовича ми не згорнемо цього прокляту щого розгардіяшу.

— Шахрай він, твій Дмитро Якимович! — аж зверескнув татко. — Покидьок! — Він уже майже плакав. — Досить з мене й того, що майстри сіли на голову та поганяють. Я, що не кажи, а людина! Ще людина!

Татко, мабуть, аж підскаочив на своїй постелі, бо чомодани під ним розсунулися, а гора клунків, яка височіла поруч, розсипалася й завалила татка. Бо, коли вбіг до кімнати Максимко, сама таткова голова визирала з-під завалу. Розкидаючи клунки, татко спересердя штовхнув шафу, банка з варенням і перекинулася...

Ой, що то було! Татко стояв увесь червоний од вишневого варення, мама не витримала, затулила лице й почала голосно чи то ридати, а чи сміятися, а Максимко не знав, чого йому дужче шкода: татка чи варення. Вони з мамою насилу його відмили, бо до ванної дядьки заборонили рипатись.

Бувало й таке, що дядьки, не попередивши, зникали на декілька днів. Тоді мама аж плакала з горя і запевняла, що цей ремонт ніколи в житті не закінчиться. А чого плакати? І нехай би ніколи не кінчався, а з ним не кінчалось б і Максимкове щасливе життя.

Дні минали та й минали собі. Максимко давно одужав і з дитсадка щодуху поспішав додому: адже ніде не було так цікаво, як тепер удома! Ну й що з того, що він уляпався в розчин? Зате став схожий на самого дядька маляра! Ну, втопив ненароком ключа від квартири в банці з білилами, якими дядьки фарбували вікна й двері. Чи він хотів? І сам того не помітив. Таткові довелося замовляти нового ключа. Зате коли на дні банки з білил знайшли старий і одмили його ацетоном, у них став ще один ключ, до того ж не зайвий, а дуже потрібний, бо нового ключа татко примудрився спустити у сміттепровід разом із половиною чиеїсь докторської дисертації. Він спохопився аж через день і довгенько по тому не наважувався підходити до телефону.

А оце вчора вони з татком обое вплили в свіжопофарбовані двері, а мама сварила, бо вона чомусь ніколи ні в що не вплиає. Якось так вона вміє проскакувати, а татко з Максимком не вміють.

Щоб менше мати справу з дверима, Максимко вирішив гратися в кімнаті. Він знайшов дошку, загорнуту в га-

зету, й трошки походив по ній. А та дошка візьми та й трісни... Хіба ж він знав, що то не дошка, а скло від книжкових полиць?

Якби татко не ходив такий затурканий, а мама не так хвилювалася, то все було б якнайкраще. Бо що там не кажіть, а, мабуть, не кожному випадає жити так весело та щасливо, як Максимкові.

Одне його непокоїть: а що, як мама помиляється і цей капітальний ремонт таки колись закінчиться, а з ним закінчиться і Максимкове щастя?

Синя ластівка

— А тепер розкажи про море.

— Я ж тобі вже розповідала.

— Знову розкажи. Ну, ма-амо! Воно дуже синє?

— Дуже, синьку. Таке, як сьогодні вдень було небо. Пригадай, ми дивились.

— А я думав, що море синіше.

— Буває синіше. Буває зелене, буває аж чорне, а буває й золоте. Коли сонце заходить.

— Але найчастіше синє. Так?

— Так, дитино. Ось підростеш трохи, видужаєш зовсім, і ми поїдемо до моря.

— До синього-синього моря?

— Еге, маленький.

— І я там побачу синього орла? Того, що ти розповідала?

— Побачиш.

— І синього зайчика?

— Неодмінно. Щоб побачити синього зайчика, треба піти в гори.

— А синю ластівку? Ой, а ти ж обіцяла, що вона до мене прилетить.

— Я думаю, що вона вже летить. Тихше, прислухайся. Чуєш?

Малий прислухається. В сірих очах з густими чорними віями — довіра і ясна радість чекання.

— Коли добре прислухаєшся, то почувеш, як вона тоненько-тоненько щебече. Бо здалеку.

— Я чую! Я вже чую, мамо... А знаєш, у неї і голос синій. Хіба ні?

— А звісно, синій. Щоб у синьої ластівки та не було синього голосу! Тільки я боюся...

— Чого, мамо?

— Он там, у кутку, ти понаносив паліччя та мотлоху. І там уже, напевно, завівся...— мама злякано придивляється в захарашений куток.

— Хто?— пошепки питає малий.

— Там, напевно, вже завівся сухоребрій Хрум,— так само пошепки відповідає мати.— А сухоребрій Хрум може не те сполохати, а й з'їсти сипю ластівку.

Малий дивиться в куток і вагається. Ой і не хочеться ж злазити з дивана, де вони з мамою так затишно вместилися.

— А може, він ще не встиг завестися?

— Якщо й не встиг, то через кілька хвилин неодмінно заведеться.

Малий зітхає, сповзає з дивана і йде наводити лад у кутку. Ну все, прибрав. Тепер вреднючий Хрум нехай шукає собі іншого місця.

— Вже не прийде. А який він, мамо, той Хрум?

— Ну такий... сухий-сухий, аж хрумкотить. Одне слово — сухоребрій. Такий сухарик, як і ти,— мати невесело посміхається.— Бо також нічого не хоче їсти.

Малий замислюється, зважує мамині слова. Потім вирішує:

— Ні, він таки сухоребриший за мене, набагато сухоребриший. Його ж бояться, а мене ні. Мамо! Якщо він нічого не хоче їсти, то й синьої ластівки не з'їсть.

— Якщо не з'їсть, то налякає.

— Тепер не налякає.— Малий прислухається.— Летить?

— Летить, синку.

Дитяче обличчя бліде й серйозне: він і справді чує, як з далини синім голосом щечече до нього синя ластівка.

— Вона вже близько, мамо. Чуєш?

— Чую. Зараз вона прилетить.

— А... вона принесе нам привіт од татка?— несміливо шепоче малий.

— Принесе, сину. Синя ластівка ж від татка летить.

— Мамо, а татко нас любить?

— Любить, дитино.

— І колись сам приїде? Так, як інші,— поїздом?

Пауза.

— Приїде, мамо? Чого ж ти мовчиш?

— А звісно, приїде.

— Коли?

— Треба бути дуже терплячим і слухняним. До неслухняного сина татко ніколи не приїде.

— Я буду слухняний-слухняний! А чому...

— Чш-ш! Синя ластівка вже близько. Вона боїться гомону.

Малий завмирає, тулиться до матері й чекає. Все ближче та ближче надлітає синя пташка... Ось зараз... зараз...

Клацає в дверях замок, то відмикає своїм ключем дядько Василь. Хоча він і сердиться на малого, що той досі не хоче називати його татком, навіть мама якось просила, але хлоп'як уперся. Ні, його татко там — біля синього моря. Дядько Василь, мабуть, і сьогодні прийшов п'яний, он як гуркає.

На сірі очі дитини ніби напливає хмарина. Мати стривожено прислухається до невизначеного бурмотіння в передпокої. Там щось падає, дядько Василь погано лається. Мати швидко підводиться і, вся напружившись, стає посеред кімнати, заступає собою сина.

— Понакидають тут барахла, ноги повиламуєш...— Дядько Василь, похитуючись, стає на порозі кімнати.— Що, знову теревені правимо? Краще б розуму малого навчала, ніж забивати голову всякими побрехеньками. І так він якийсь пришелепкуватий. Скажи спасибі, що хоч я не погребував...

У цю мить дитячі рученята штовхають п'яного. Нетвердий в ногах, дядько Василь трохи заточується. А голос малого аж тремтить од розпачу.

— Ти чому так кричиш? Ти не наш. Іди собі...

Мати підхоплює сина на руки й притискає до себе. Худеньке тільки малого тремтить, він судомливо хлипає.

Щебетання синьої ластівки він більше не чує.

З М І С Т

ЛІНА. Повість 3

О П О В І Д А Н Н Я

Чорна корова	148
Ялтинське надбережжя	152
Несходжені чобітки	157
Вячеслав Іванович	164
Актриса	178
На пташиному базарі	188
Тринадцятий вагон	191
Яке то щастя — ремонт	200
Синя ластівка	203

Лариса Михайловна Письменная

Л И Н А

Повість, розповіді

Видавництво «Радянський письменник»

(На українському мові)

Редактор *Я. В. Гончарук*

Художник *О. П. Сидоренко*

Художній редактор *М. П. Вуек*

Технічний редактор *Л. М. Бобир*

Коректор *Г. В. Плачиди*

Інформ. бланк № 14032

Здано на виробництво 16. 08. 82. Підписано до друку 16. 11. 82.
БФ 49095. Формат 80×108/32. Папір друкарський № 1. Звичайна
нова гарнітура. Високий друк. 6½ фіз.-друк. арк., 10,92 ум.-друк.
арк., 11,18 ум. фарб.-відб., 11,79 обл.-вид. арк. Тираж 30 000 пр.
Зам. 1073-2. Ціна в оправі 95 к.

«Радянський письменник», 252054, Київ-54, вул. Чкалова, 52.
Львівська книжкова фабрика «Атлас», 290005, Львів-5, Зелена, 20.

Письменная Л. М.

П35 Ліна: Повість, оповідання.— К. : Рад. письменник,
1983.— 206 с.

До книги входять повість і оповідання про наших сучасників. Головний герой повісті — інженер-конструктор Борис Світличний випадково дізнається про трагічну долю своєї подруги дитинства — Ліни, яка під час війни потрапила до рук фашистів. Це спонукає його серйозно замислитися і над особистим життям і власним покликанням, котрими він знехтував заради спокійного, по-обивательськи ситого існування.

П 70303-003 55.83. 4702590200
М223(04)-83

У2

